พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ
และ
พระธรรมเทศนา ๔ กัณฑ์

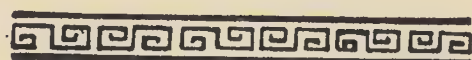
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
คุณหญิง เพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี
(เลาหเสรษฐี) ต.จ.

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖

พระสารสม่ใสกรม

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ
และ
พระธรรมเทศนา ๔ กัณฑ์

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิง เพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี

(เลาหเสรษฐี) ต.จ.

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖

คำนำ

เจ้าภาพในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ได้มาแจ้งความประสงค์จะพิมพ์ พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำในหนังสือพิมพ์ศรีสัปดาห์ ตั้งแต่ฉบับที่ ๕๒๙ ปีที่ ๑๑ ถึงฉบับที่ ๕๘๗ ปีที่ ๑๒ รวม ๕๙ ฉบับ พร้อมกับพระธรรมเทศนาในคราวบำเพ็ญกุศล ๗ วัน ๕๐ วัน ๑๐๐ วัน รวม ๔ กัณฑ์ เพื่อแจกในงานพระราชทานเพลิง.

ตระกูลนี้ ได้เคยเกี่ยวข้องมากับวัดบวรนิเวศวิหาร เพราะหลวงวุฒิอัฏเนติคุณ (เล็ก เลาหเศรษฐี) ผู้เป็นบุตรของพระยาโชฎึกราชเศรษฐี (มิ้น เลาหเศรษฐี) และคุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ได้เคยอุปสมบท และจำพรรษาอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ในสมัยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น ได้เคยประทานพระอนุญาตให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (มิ้น เลาหเศรษฐี) ครั้งเป็นพระยาเจริญราชธน พิมพ์วิปัลลาสกถา (ที่ใช้เป็นหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอกในบัดนี้) แจกในงานศพของท่านอิ่ม ผู้เป็นมารดา เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๗.

ต่อมา สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้เคยประทานพระอนุญาตให้คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี พิมพ์คำสอนนวกภิกขุ (ที่นวกภิกขุรูปหนึ่งจดชวเลขไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๐) เฉพาะที่ทรงแสดงสอนในหนังสือนวโกวาท แจกในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงวุฒิอัฏิเนติคุณ ผู้บุตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒.

ครั้นมาถึงคราวพระราชทานเพลิงศพคุณหญิง เพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ทางเจ้าภาพได้ปรารภถึงความเกี่ยวเนื่องกันดังกล่าว จึงขอพิมพ์เรื่องที่เนื่องกับสำนักวัดนี้อีก.

เรื่องพระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ เป็นเรื่องแสดงพระพุทธคุณแบบสั้น ๆ จบในตอนหนึ่ง ๆ ยกพระพุทธจรรยาเป็นต้นในทางต่าง ๆ ขึ้นชี้เป็นข้อสาธกแห่งธรรมจรรยาที่จะพึงถือเป็นเนติได้โดยทั่ว ๆ ไป.

ส่วนพระธรรมเทศนากัณฑ์แรก เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อุฏฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม แสดงในคราวบำเพ็ญกุศล ๗ วัน กัณฑ์ที่ ๒ และที่ ๓ แสดงในคราวบำเพ็ญกุศล ๕๐ วัน กัณฑ์ที่ ๔ แสดงในคราวบำเพ็ญกุศล ๑๐๐ วัน ศพคุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี เจ้าภาพให้รวมพิมพ์ในเล่มเดียวกัน เป็นหนังสือแจกทางคดีธรรม เพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงคุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ผู้มีศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้ต้องการธรรมทั่วไป.

ขออำนาจกุศล ที่เจ้าภาพได้พิมพ์หนังสือนี้แจกเป็นธรรมบรรณาการ สนองพระคุณท่านผู้เป็นมารดา โดยเอกเทศส่วนหนึ่ง จงสัมฤทธิ์ผลที่น่าพอใจ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขเกื้อกูล แต่คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี โดยฐานะตลอดไป.

พระสาสนโสภณ.

วัดบวรนิเวศวิหาร

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี (เลาหเสรษฐี)

ชาตะ พ.ศ. ๒๔๑๑

มตะ พ.ศ. ๒๕๐๕

ประวัติคุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี (เลาหเสรษฐี)

คุณแม่ เป็นบุตรีหลวงพิพิธภัณฑวิจารณ์ (คนโดยมากเรียกกันว่าเจ้าสัวฮี้) และนางพิพิธภัณฑวิจารณ์ (สุด อักษรนันท์) เกิดเมื่อวันอาทิตย์ ที่ ๑๓ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ ปีมะโรง ที่บ้านบางลำภูล่าง ธนบุรี มีพี่น้องชายหญิงรวมกันทั้งสิ้น ๖ คน ได้ถึงแก่กรรมไปก่อนแล้วทุกคน.

คุณแม่ได้ทำการสมรสกับคุณพ่อ พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (มิ้น เลาหเสรษฐี) มีบุตรธิดารวมทั้งหมด ๘ คน คือ

๑. *พูน สมรสกับพระยาวิชิตสรสาสตร์ (อำนวย อมาตยกุล) ถึงแก่กรรม*

๒. *น.ส. พัน (ถึงแก่กรรม)*

๓. *พร สมรสกับหม่อมเจ้าจิตร์โภคทวี เกษมศรี*

๔. *หลวงวุฒิอัฏเนติคุณ (เล็ก เลาหเสรษฐี) ถึงแก่กรรม*

๕. *พร้อม สมรสกับพระมหามนตรี (ฉัตร์ โชติกเสถียร)*

๖. *พริ้ม สมรสกับหม่อมเจ้าสุวิชากร วรวรรณ*

๗. *เผื่อน สมรสกับพระนิกรบดี (จอน สาริกานนท์)*

๘. *พัฒนา สมรสกับนายพืชน์ เดชะคุปต์*

คุณแม่เป็นกำพร้าบิดามาแต่เมื่ออายุของท่านยังเยาว์วัย คุณยายจึงได้นำท่านไปฝากให้เรียนหนังสือ และฝึกหัดการเรือนต่าง ๆ ภายใต้

การดูแลอย่างใกล้ชิดของคุณหญิงสุ่น โชฎึกราชเศรษฐี (พระยาโชฎึกราชเศรษฐี เถียร โชติกเสถียร) ผู้เป็นคุณย่า คือ เป็นพี่สาวคนใหญ่ของคุณยาย ซึ่งเป็นน้องคนสุดท้อง เนื่องจากในสมัยนั้นไม่มีโรงเรียน คุณหญิงสุ่นท่านจึงได้ให้ลูกหลานผู้ใหญ่ที่มีความรู้สอนหนังสือ และฝึกการช่างต่าง ๆ ให้แก่ลูกหลานที่ยังเป็นเด็กในเวลาที่ว่างการงาน อาศัยที่คุณแม่เป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด แม้ว่าท่านจะมิได้รับการสั่งสอนเล่าเรียนอย่างถูกต้องตามแบบแผนของการศึกษาก็จริง แต่ท่านก็สามารถอ่านออกเขียนได้อย่างดีพอใช้ ทั้งยังมีความรู้ความสามารถทางการช่างเช่น เย็บ ปัก ถัก ร้อย และประกอบอาหารทั้งคาวและหวานได้เป็นอย่างดี นับว่าท่านเป็นแม่เรือนได้อย่างดีเยี่ยมผู้หนึ่ง.

บางครั้งบางคราว คุณแม่จะตามคุณย่าของท่านไป เข้าเฝ้าทูลกระหม่อมแก้ว (สมเด็จกรมพระยาสุดารัตน์ราชประยูร) ในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งเป็นเหตุให้คุณแม่ได้มีโอกาสเรียนรู้ถึงขนบธรรมเนียมในพระราชสำนักฝ่ายในเป็นอันมาก และยังเกิดความจงรักภักดีและความนิยมชมชื่นต่อเจ้านายในพระบรมราชวงศ์จักรี ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา.

คุณแม่ได้เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า ในระหว่างที่ท่านได้รับการอบรมอยู่กับคุณย่านั้น ท่านได้เห็นคุณย่าประกอบกิจการต่าง ๆ ทั้งทางส่วนตัวและทางราชการอยู่เสมอ เหตุการณ์ที่ประทับใจคุณแม่มากก็คือครั้งหนึ่งท่านได้เห็นคุณย่าประกอบการกุศลอันยิ่งใหญ่ โดยนิมนต์

พระสงฆ์มาเป็นจำนวนมากมาย ท่านเล่าว่า ท่านได้เห็นผ้าเหลืองเต็มไปหมดทั้งบ้าน และคุณป้าได้ถวายผ้าไตรแก่พระสงฆ์ทุก ๆ รูป คุณแม่มีความรู้สึกปลื้มปีติในการกุศลนี้เป็นที่สุด ท่านจึงได้พนมมืออธิษฐานว่า เมื่อท่านเติบโตเป็นผู้ใหญ่ขึ้น ขอให้ท่านมีเงินทองและมีเกียรติ เช่นคุณป้า แล้วท่านจะทำการกุศลให้เท่าเทียมหรือยิ่งกว่าให้จงได้ ด้วยแรงแห่งกุศลเจตนาของคุณแม่ในครั้งนี้ ต่อมาท่านก็ได้สำเร็จตามความประสงค์ของท่านทุกประการ เป็นที่น่าอัศจรรย์ยิ่ง.

คุณแม่ได้ทำการสมรสเมื่ออายุของท่านได้ ๑๘ ปี และภายหลังการสมรสแล้ว ท่านก็ต้องเข้าไปอยู่ในบ้านของคุณพ่อ ซึ่งมีคุณย่า (คุณหญิงอิ่ม เจริญราชธน) เป็นผู้ใหญ่ยิ่งและมีอำนาจสิทธิขาดอยู่ในบ้าน ตามประเพณีนิยมของสมัยนั้น นอกจากจะต้องปฏิบัติสามีแล้ว คุณแม่ยังจะต้องปฏิบัติเอาใจท่านผู้เป็นมารดาของสามีอีกด้วย ถึงแม้จะเกิดบุตรธิดามาหลายคน ซึ่งคุณแม่จำต้องกังวลในการเลี้ยงดูอยู่เป็นอย่างยิ่งก็ตาม ท่านก็ยังต้องกระทำหน้าที่ปฏิบัติคุณย่าตลอดมาอย่างมิได้ขาดตกบกพร่องจนสิ้นคุณย่า ซึ่งนับว่าเป็นภาระอันหนักอยู่ไม่น้อย แต่คุณแม่เป็นผู้ที่มีความขยันหมั่นเพียรในการงาน มีมานะอดทน มีความพยายามประกอบแต่กรรมดี ยึดมั่นในการกุศลเป็นที่ตั้ง ทั้งมีความจงรักภักดีต่อคุณพ่อเป็นอย่างยิ่ง การปฏิบัติตนของท่านในบ้านของคุณพ่อจึงเป็นไปอย่างราบรื่นโดยตลอด ข้าพเจ้ามาหวลนึกว่า ถ้าคุณแม่ของข้าพเจ้ามีความประพฤติที่ขาดคุณธรรมในข้อใดข้อหนึ่ง ดังกล่าว

แล้วก็ตาม ความเป็นไปของลูก ๆ ทุกคนจะเป็นประการใดนั้นก็เหลือที่จะเดาได้.

เป็นกุศลผลบุญอยู่ที่คุณย่า ก็เป็นผู้ที่มีความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และเจ้านายในพระบรมราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่แทบทุกพระองค์เป็นอย่างมาก ท่านมิได้ห้ามปรามหรือกีดกันในการที่คุณพ่อและคุณแม่จะหาโอกาสเข้าเฝ้าเจ้านาย และจัดหาของที่ต้องพระราชประสงค์ แม้จะสิ้นเปลืองเงินทองสักเท่าใดก็ตาม ดูเหมือนคุณย่าท่านกลับจะสนับสนุนเสียด้วยซ้ำไป อาทิเช่น ขุดคลอง "เม่งเส็ง" ถวายในพระราชวังดุสิต ซึ่งยังปรากฏอยู่จนปัจจุบันนี้ (นอกจากนี้ยังสั่งดินจากเมืองจีนซึ่งในสมัยนั้นถือกันว่าเป็นดินดี เพื่อเอามาปลูกต้นไม้ในพระราชวังดุสิต อนึ่ง สมัยที่สมเด็จพระปิยะมหาราชทรงสนพระทัยในสิ่งหนึ่งสิ่งใด เช่น ทรงเล่นเครื่องโต๊ะลายคราม ทั้งคุณพ่อและคุณแม่ก็ได้จัดสั่งเครื่องโต๊ะลายครามจากเมืองจีน เพื่อทูลเกล้า ฯ ถวาย ทั้งนี้ก็เนื่องจากความรู้สึกซาบซึ้งที่ได้ทรงพระกรุณา พระราชทานความสนิทสนมฉันท์เจ้ากับข้าอย่างใกล้ชิดนั่นเอง.

สำหรับเจ้านายฝ่ายใน หากมีงานพระราชพิธี หรือจะเป็นงานส่วนพระองค์ อย่างหนึ่งอย่างใดก็ดี จะทรงถือว่าคุณแม่เป็นผู้ใกล้ชิด โดยมีรับสั่งใช้ให้ข้าหลวงมาบอกว่า จะต้องพระประสงค์ดอกไม้กี่อย่าง ๆ ละมากน้อยเพียงใด บางทีก็ทรงใช้ให้จัดทำสิ่งต่าง ๆ ที่ต้องพระประสงค์ ทุกครั้งที่ได้รับงานสนองพระเดชพระคุณ คุณแม่จะรู้สึกปลื้มปีติ

ยินดีเหมือนดังได้ลาภสักการอย่างใหญ่หลวง.

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตราจตุตถจุลจอมเกล้า เมื่อคุณพ่อยังมีบรรดาศักดิ์เป็น "พระเจริญราชธน" เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๕ คุณแม่ได้จัดหาดอกไม้สดสำหรับใช้ในงานพระบรมศพ ส่งถวายข้างในอยู่เป็นเนืองนิจ และได้ร่วมกับคุณพ่อจัดทำพิธีกงเต็กถวาย สนองพระเดชพระคุณตลอดงาน.

ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ ในวันที่ ๒๓ ตุลาคม ซึ่งเป็นวันถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า คุณแม่ได้จัดน้ำร้อนน้ำชาและกับแกล้มไปตั้งกองเลี้ยงในปะรำ ซึ่งตั้งอยู่หน้าสวนอันพรเป็นประจำทุกปี และในตอนต้นรัชกาลนี้ ทั้งคุณพ่อและคุณแม่ก็ไม่รับพระราชทานเข็มข้าหลวงเดิม ถึงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานตราตติยจุลจอมเกล้า และสมเด็จพระพันปีหลวงก็โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเข็มเสาวภาประดับเพชร นับเป็นพระมหากรุณาล้นเกล้า ฯ

มาถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้า เจ้าอยู่หัว โปรดเกล้า ฯ ให้คุณพ่อและคุณแม่จัดเครื่องสังเวยอย่างเต็มพิธี ทำการสังเวยที่พระที่นั่งเวหาสน์จำรูญ ณ พระราชวังบางปะอิน โดยเสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยเจ้านายผู้ใหญ่อีกหลายพระองค์ คุณแม่ได้จัดฉลองพระองค์แบบจีน ทูลเกล้า ฯ

ถวาย และถวายเจ้านายทุกพระองค์ที่เสด็จในงานนี้ด้วย เมื่อได้ทรงแต่งพร้อมกันแล้วก็เป็นที่น่าดูยิ่งนัก ในรัชกาลนี้คุณแม่ก็ได้รับพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเข็มพระบรมนามาภิไธย ป. ป. ร. และ ร. พ. ลงยาประดับเพชร.

เมื่อปี พ. ศ. ๒๔๗๑ คุณแม่อายุครบ ๖๐ ปี สมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ได้โปรดพระราชทานพระบรมรูปและพระราชทานพรมา นับเป็นพระกรุณาอย่างยิ่ง.

ในรัชกาลที่ ๘ มิค่อยได้เสด็จประทับในพระนครเท่าใด แต่เมื่อเสด็จมาครั้งใดแม้จะเป็นระยะเวลาอันน้อย คุณแม่ก็จะหาโอกาสเข้าเฝ้าถวายของที่สืบทราบว่าโปรด แม้ก่อนจะเสด็จสวรรคตไม่กี่วัน คุณแม่ก็ได้เข้าเฝ้า เพื่อเป็นการส่งเสด็จกลับประเทศสวิส เมื่อทราบข่าวการสวรรคตของล้นเกล้า ฯ พระองค์นี้ คุณแม่มีความเศร้าโศกเป็นที่สุด เรียกได้ว่าในชีวิตของท่าน ไม่เคยได้รับความเศร้าสลดใจครั้งใดเท่าครั้งนี้เลย.

ในรัชกาลปัจจุบัน แม้คุณแม่จะอยู่ในวัยชราและมีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียนอยู่มิสามารถไปเฝ้าแหนได้อย่างเคย แต่จิตใจของท่านก็ยังตั้งมั่นอยู่ในความจงรักภักดีอันแรงกล้า เช่น เมื่อมีของดีของแปลกที่เกิดในบ้านหรือได้มาจากที่อื่นก็ดี ท่านก็จัดส่งไปทูลเกล้า ฯ ถวายทั้งสองพระองค์อยู่เป็นเนืองนิจ ท่านพูดอยู่เสมอว่า ท่านระลึกถึงพระกรุณาของสมเด็จพระอัยยิกาเจ้า ที่ได้เคยทรงช่วยเหลือไว้ในยาม

เดือดร้อน เนื่องจากการค้าขายเมื่อสงครามโลกครั้งที่ ๑.

คุณแม่เป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในความจงรักภักดีในพระบรมราชวงศ์จักรี ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่ได้ทรงชุบเลี้ยงมา เท่าที่ท่านได้แสดงด้วยวาจาและการกระทำของท่านตลอดมา ก็แสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่าท่านเป็นผู้ที่ประกอบด้วยความกตัญญูกตเวทิตาอันสูง ควรที่บุตรหลานจะยึดถือเป็นแบบอย่างยิ่งนัก.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระบรมราชินีนาถในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงพระปรีชาสามารถยิ่งนัก ได้ทรงซาบซึ้งถึงจิตใจอันดีงามของคุณแม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้นายจำนงราชกิจ เชิญเหรียญรัตนาภรณ์ชั้น ๓ มาพระราชทานถึงบ้านเมื่อวันที่ ๓๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ เป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ หาที่สุดมิได้ คุณแม่มีความปลื้มปีติยินดีในพระมหากรุณาอันยิ่งใหญ่ในครั้งนี้ ทำให้โรคภัยไข้เจ็บเบาบางลง มีอายุยืนมาได้อีกหลายปี แม้ในคราวที่คุณแม่ล้มเจ็บลงในครั้งสุดท้าย สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็ทรงพระกรุณาให้พระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียรนำกระเช้าดอกไม้มาพระราชทานเยี่ยม ขณะนี้คุณแม่มีอาการค่อนข้างหนักแล้ว แม้ท่านจะซาบซึ้งในพระเมตตากรุณาอย่างที่สุด ก็ได้แต่เพียงกราบถวายบังคมพร้อมทั้งถวายพระพรอย่างยืดยาว เหล่าบรรดาบุตรหลานทุกคน รู้สึกปลาบปลื้มในพระมหากรุณาธิคุณในล้นเกล้า ฯ ทั้งสองพระองค์อย่างสุดซึ้ง.

อนึ่ง ในทางศาสนกิจและสาธารณกุศลต่าง ๆ ท่านก็ได้ปฏิบัติและบริจาคอยู่เป็นเนืองนิจ จนกระทั่งถึงวาระสุดท้ายของท่าน โดยทำบุญตักบาตร อุปสมบทพระ และทอดกฐินเป็นประจำทุกปี ท่านได้เข้าเป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสภากาชาดในครั้งเริ่มแรก และได้สร้างตึกเรียนให้แก่โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส ได้สร้างโบสถ์ที่วัดเขาสมอดอน จังหวัดลพบุรี ได้สร้างตึกคนไข้ให้แก่โรงพยาบาลศิริราช และสร้างตึกคนไข้ที่โรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยา สร้างกุฎีที่วัดโสมนัสวิหาร สมทบทุนสร้างโรงเรียนที่วัดศีลขันธาราม อนึ่ง ในขณะที่ท่านยังมีกำลังกายที่จะไปไหน ๆ ได้นั้น ทุก ๆ ปี ในฤดูกฐิน คุณแม่จะได้ชวนลูกหลานและเพื่อนฝูงลงเรือไปพร้อมทั้งจัดหาเครื่องกฐินไปด้วยอย่างน้อยสองสามชุด สำหรับเที่ยวหากฐินตกค้างตามวัดบ้านนอก ประมาณปีละสองสามวัดเป็นประจำทุกปี มิได้ขาด ตราบจนกระทั่งท่านอยู่ในวัยชราจนไม่สามารถเดินทางไกล ๆ ได้ เท่าที่กล่าวมานี้เป็นแต่เพียงส่วนใหญ่ของการทำบุญการกุศลของคุณแม่เท่านั้น ยังมีรายละเอียดปลีกย่อยอีกเป็นอันมาก เช่นในขณะที่ท่านอยู่กับบ้าน ถ้ามีผู้ใดมาบอกการบุญ การกุศล ท่านจะมิเคยขัด โดยยินดีร่วมด้วยตามสติกำลังอยู่เสมอมิได้ขาด เช่นในวันเกิดของท่านทุกปี ก็ได้นิมนต์พระมาสวดมนต์และฉันเป็นจำนวนครั้งละเกือบร้อยองค์ ท่านได้ถวายจตุปัจจัยและผ้าไตรแก่พระภิกษุทุกรูป เป็นการสมประสงค์ตามเจตนาที่ท่านได้เคย

อธิษฐานไว้ นับว่าคุณแม่เป็นผู้ที่มั่นอยู่ในพระพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น.

คุณแม่เป็นผู้ที่มีจิตใจเอื้อเฟื้อให้ความเมตตากรุณาแก่บุตรหลานเป็นอันมาก ตลอดจนญาติข้างเคียงของตัวท่านและฝ่ายคุณพ่อก็ได้รับความเมตตาปรานีจากท่าน เช่น ให้การศึกษาให้หลักฐานตามความสมควรของแต่ละคน นับว่าท่านทำหน้าที่ของบุพพการีได้อย่างสมบูรณ์ยิ่ง คุณแม่เริ่มป่วยมาแต่ต้นปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ท่านได้รับการรักษาพยาบาลเป็นอย่างดีที่สุด เช่น มีหมอประจำแต่ละโรคของท่าน และมีพยาบาลประจำทั้งกลางวันกลางคืน ด้วยผลแห่งบุญกุศลของท่าน ท่านมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ตลอดอายุของท่านไม่มีการหลงใหลเลย แม้บุตรหลานจะได้ช่วยกันรักษาพยาบาลประคับประคองท่านจนสุดกำลัง ก็ไม่อาจจะยึดสังขารอันเป็นอนิจจังของท่านไว้ได้ ท่านได้ถึงอนิจจกรรมไปด้วยอาการอันสงบปราศจากความกระวนกระวาย ท่ามกลางบุตรหลานอยู่พร้อมหน้า เมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ เวลา ๑๙.๐๕ น. ที่บ้านเลขที่ ๑๖๙ ถนนสุขุมวิท จังหวัดพระนคร คำนวณอายุได้ ๙๔ ปี ๕ เดือน กับ ๑๓ วัน ท่านเป็นประดุจต้นโพธิ์อันมีสาขาแผ่ไพศาล บรรดาบุตรหลานได้อาศัยร่มโพธิ์นี้เป็นสุขมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อท่านมาจากพวกเราไปอย่างไม่มีวันกลับเช่นนี้ จึงเป็นที่เสนอาลัยว้าเหว่ยิ่งนัก.

ลูก

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ครั้ง เมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่เวฬุวัน ใกล้กรุงราชคฤห์ นิครนถนาฏบุตร ศาสดาแห่งลัทธิชินหรือไชน ได้แต่งปัญหาให้อภัย-ราชกุมารทูลถามพระพุทธเจ้าว่า ตรัสวาจาที่คนอื่นไม่รัก ไม่ชอบหรือไม่ ถ้าพระพุทธเจ้าทรงรับว่า ตรัสวาจาเช่นนั้นเหมือนกัน ก็ให้พระราชกุมารทูลสำทับว่า ถ้าเช่นนั้น ก็ไม่ต่างกับบุถุชน เพราะบุถุชนพูดวาจาที่คนอื่นไม่ชอบเช่นนั้น ถ้าพระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธ ก็ให้พระราชกุมารทูลยืนยันว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสพยากรณ์พระเทวทัตว่าจะไปอบาย ทำให้พระเทวทัตโกรธไม่ชอบใจ เมื่อพระพุทธเจ้าถูกถามปัญหาสองเงื่อนเข้าเช่นนี้ ก็จะทรงอึกอักเหมือนอย่างคนที่ถูกคีมเหล็กคีบเข้าไว้ที่คอ มีอาการกลืนไม่เข้าคายไม่ออก พระราชกุมารได้ทรงทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้าอย่างนั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่าพระองค์ไม่ตรัสวาจาเช่นนั้นโดยส่วนเดียว พระราชกุมารทรงอุทานขึ้นว่า นิครนถ์ฉิบหายแล้ว ขณะนั้นได้มีกุมารน้อยนั่งอยู่บนพระเพลาของพระราชกุมาร พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามว่า ถ้ากุมารนั้นบังเอิญอมเศษไม้หรือกระเบื้องในพระโอษฐ์ จะทรงทำอย่างไร พระราชกุมารกราบทูลว่าก็ต้องรีบล้วงเอาออก แม้จะบาดปากทำให้โลหิตออกบ้าง ก็มิใช่เป็นการทำร้าย แต่เป็นการอนุเคราะห์ พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักแห่งพระวาจาของพระองค์ไว้ดังนี้ ๑. วาจาที่ไม่จริงแท้ทั้งไม่ประกอบด้วยประโยชน์ จะทำให้ใครรักชอบหรือไม่ก็ตาม

พระองค์ไม่ตรัส ๒. วาจาจริงแท้แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ จะทำให้ใครรักชอบหรือไม่ก็ตาม พระองค์ก็ไม่ตรัส ๓. วาจาที่จริงแท้ ทั้งประกอบด้วยประโยชน์ จะทำให้ใครรักชอบหรือไม่ก็ตาม พระองค์ทรงรู้กาลเวลาตรัสวาจานั้น ทั้งนี้ เพราะทรงมุ่งอนุเคราะห์ในสัตวโลก พระราชกุมารกราบทูลถามว่า เมื่อพวกบัณฑิตทั้งหลายแต่งปัญหามาทูลถาม ทรงคิดแก้ไว้ก่อนแล้วหรือเกิดปฏิภาณขึ้นทันที พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพระราชกุมารว่า เมื่อมีใครมาทูลถามพระราชกุมารเรื่องเครื่องประกอบต่าง ๆ ของรถที่ทรงรู้อยู่ แล้วทรงตอบได้อย่างไร พระราชกุมารทูลตอบว่า ทรงมีปฏิภาณตอบได้ทันที ไม่ต้องคิดแก้มาก่อน เพราะทรงรู้อยู่ทั้งหมดดีแล้ว พระพุทธเจ้าตรัสว่า การแก้ปัญหาของพระองค์ก็เช่นเดียวกัน เพราะได้ทรงทราบธรรมธาตุทั้งปวงแจ่มแจ้งอยู่ตลอดแล้ว พระราชกุมารทรงมีความเลื่อมใส ได้เปลี่ยนมาทรงนับถือพระพุทธศาสนา.

ตามที่กล่าวมานี้ แสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงมีเหตุผลบริบูรณ์ทั้งนี้ เพราะได้ทรงเป็นพระ 'ภควา' แปลอย่างหนึ่งว่า อบรมพระองค์มาด้วยดีแล้วในญายธรรมทั้งหลาย คือในเหตุผลที่ถูกต้อง ทรงปฏิบัติในเหตุที่ดี บรรลุถึงผลที่ดี เลื่อนภพคือภาวะของพระองค์ให้สูงขึ้นโดยลำดับ จนสูงที่สุด ซึ่งเรียกว่าสุดภพ คือสุดภาวะ เพราะสูงที่สุดแล้ว ไม่มีส่วนที่จะเลื่อนขึ้นไปอีก.

ใครเล่า เป็นผู้มีเหตุผลสูงสุด เลิศล้ำ คือบริบูรณ์เต็มที่เหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ในสมัยพุทธกาล ได้มีนักบวชบางพวก กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า พวกตนเห็นว่ามีอัตตา (ตัวตน) ที่เป็นเอกันตสุข (มีสุขโดยส่วนรวม) ไม่มีโรคเบียดเบียนให้เป็นทุกข์อะไรทั้งนั้น จึงเที่ยงแท้ไม่มีแปรผัน อัตตานี้สถิตอยู่ในโลกที่เป็นเอกันตสุขเช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าตรัสถามว่า พวกท่านพบเห็นรู้จักอัตตาดังกล่าว สักคืนหนึ่งวันหนึ่ง หรือเพียงครึ่งคืนครึ่งวัน รู้จักทางรู้จักปฏิปทา เพื่อที่จะไปยังโลกที่เป็นเอกันตสุข ได้ยินเสียงของพวกเทวะ ผู้เกิดในโลกที่เป็นเอกันตสุข มาบอกกล่าวหนทางให้อยู่หรือ นักบวชเหล่านั้นก็พูดปฏิเสธทุกประการ พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า คำกล่าวของนักบวชเหล่านั้นไร้ปาฏิหาริย์ คือไม่มีสาระที่จะพึงเชื่อถือ เหมือนอย่างมีบุรุษผู้หนึ่งกล่าวขึ้นว่า ตัวเขาประสงค์จะได้นางงามในชนบทนี้ เมื่อถูกซักถามว่า นางงามนั้นมีวรรณะอะไร มีชื่อและลักษณะอย่างไร บุรุษนั้นปฏิเสธว่าไม่รู้ ถ้อยคำของบุรุษนั้นจึงหมดปาฏิหาริย์ พูดไปอย่างเพ้อหรือเหมือนอย่างบุรุษผู้หนึ่ง ต่อบันไดที่ถนนสี่แพร่ง เพื่อจะพาดขึ้นปราสาท เมื่อถูกซักถามว่า ปราสาทไหน อยู่ที่ไหน สูงเท่าไร ก็ปฏิเสธว่าไม่รู้ทั้งนั้น ถ้อยคำของเขาจึงไร้ปาฏิหาริย์ เพ้อเหลวไหล

น่าชมนักบวชเหล่านั้นอยู่ข้อหนึ่งว่า เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสซักถาม ก็ทูลตามเป็นจริง ไม่พูดเท็จทั้งรู้คือตั้งใจ ถ้อยคำของนักบวชเหล่านั้นแสดงว่า มีศรัทธาคือความเชื่อต่ออัตตาดังกล่าว ที่คิดปั้นขึ้นเป็นจุดที่มุ่งหมาย ไม่ต้องใช้ปัญญาที่จะพิสูจน์ และไม่อาจจะพิสูจน์ได้ พากันบูชา ปากก็พร่ำถึง จึงคล้ายกับบุรุษที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นเปรียบว่าต่อบันไดเพื่อจะพาดขึ้นปราสาท ทั้งที่ไม่มีปราสาทอยู่เลยสักหลังเดียว ปากก็พร่ำว่า ปราสาท ๆ ก็น่าประหลาดอยู่ที่คนในโลกนี้ มีจำนวนไม่น้อยที่พอใจในความเพ้อฝัน และเชื่อในสิ่งที่เพ้อฝัน มากกว่าพอใจเชื่อในความจริงหรือของจริง ในพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ายังไม่ต้องเชื่อ ยังไม่ต้องนับถือ ต้องการเพียงให้วางใจเป็นกลางพิจารณาสอบสวนโดยยุติธรรม ด้วยวิธียกหลักธรรมขึ้นมาพิจารณาทีละบท เป็นต้นว่าหลักอริยสัจจ์ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ เพื่อเป็นวิธีแก้ทุกข์ทั้งปวงของทุก ๆ คนในโลก ทุกข์ทุกประเภทที่ทุก ๆ คนเผชิญอยู่ทุก ๆ วัน จะเล็กน้อยหรือมากเท่าไรก็ตาม เมื่อปฏิบัติตามหลักอริยสัจจ์ ก็อาจที่จะแก้ได้ทั้งนั้น ไม่ต้องไปต่อบันไดเพื่อพาดปราสาท เพื่อขึ้นไปสู่อัตตา หรือโลกที่เป็นเอกันตสุขอย่างเพ้อฝัน ทั้งไม่มีโอกาสจะได้ประสบ เพราะไม่มีอยู่ในที่ไหน ๆ.

ใครเล่า เป็นผู้ประทานสัจจธรรม ช่วยโลกให้พ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

คนเรา ได้รับสุขทุกข์หรือไม่ทุกข์ไม่สุขเพราะอะไร ได้มีคำแก้ปัญหานี้ในลัทธิศาสนาภายนอก ๓ อย่าง คือ ๑. เพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้แล้วในปางก่อน ๒. เพราะเหตุอิศวร (เทวะผู้เป็นใหญ่) สร้างบันดาล ๓. ไม่มีเหตุปัจจัย.

พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปพบพวกนักบวช ผู้แสดงคำสอนทั้ง ๓ นี้ ตรัสซักถามว่า ได้สอนอย่างนั้นหรือ เมื่อทรงได้รับคำตอบยืนยันแล้ว จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลาย ก็จักเป็นผู้ประพฤติทุจริตทางกาย วาจา ใจ มีฆ่า ลัก เป็นต้น เพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้แล้วในปางก่อนบ้าง เพราะเหตุพระอิศวรบันดาลบ้าง ไม่มีเหตุไม่มีปัจจัยอะไรบ้าง ต่อจากนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสอบรมว่า เมื่อเชื่อว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีเพราะกรรมที่ทำแล้วในปางก่อน หรือเพราะพระอิศวรสร้างบันดาล หรือไม่มีเหตุมีปัจจัย (เกิดขึ้นเอง) โดยเป็นสาระสำคัญ ก็จะไม่มีฉันทะ พยายามว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็จะเป็นผู้หลงลืมสติ ไม่มีเครื่องรักษาใจ พูดอะไรก็ไม่เป็นถ้อยคำของสมณะ ใครยกย่องเชิดชูนับถือคำสอนเหล่านี้ ก็จะกลายเป็นคนมิจฉาทิฏฐิ คือเห็นผิด ว่าทำบาปไม่เป็นบาป ทำบุญไม่เป็นบุญ.

ส่วนทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงจำแนกแยกธาตุของกายออกไป ตลอดถึงอาการของจิตใจที่สัมพันธ์กันไปโดยตลอด สรูป

ลงในอริยสัจจ์ ๔ ซึ่งเป็นเหตุผลปัจจุบัน จริงอยู่ พระพุทธศาสนาสอนให้เชื่อกรรม แต่มิได้มุ่งให้เข้าใจว่า ทุก ๆ สิ่งเกิดจากบุพพกรรม เพราะถ้าเชื่ออย่างนั้น กรรมที่ทำในปัจจุบันก็เกิดจากบุพพกรรม คนจึงต้องเป็นทาสของอดีตตลอดไป แต่พระพุทธศาสนาสอนให้คนเป็นใหญ่แก่ตน และทุก ๆ คน ย่อมเป็นใหญ่ในการประกอบกรรมของตน อาจจะเว้นเสียก็ได้ อาจจะทำก็ได้ แต่เมื่อทำไปแล้ว ก็จะต้องเป็นกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง และต้องรับผลกรรมของตน ดังที่ตรัสไว้มีความว่า "ท่านทั้งหลาย จงละอกุศล (การที่ชั่วผิด) เสีย จงอบรมกุศล (การที่ดีชอบ) ให้เกิดมีขึ้น ท่านทั้งหลาย อาจจะละ จะอบรม ถ้าไม่อาจ เราก็จักไม่สอนท่านดั่งนั้น ทั้งถ้าการละอกุศล อบรมกุศล จะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์โทษเดือดร้อน เราก็จักไม่สอนดั่งนั้น แต่เพราะการละอกุศล อบรมกุศล เป็นเหตุให้เกิดสุขประโยชน์ เราจึงสอนดั่งนั้น" พระพุทธโอวาทนี้มีความสมบูรณ์แจ่มแจ้งแล้วว่า คนเราได้รับสุขทุกข์เพราะอะไร คำสอนทั้ง ๓ ข้อนั้น จึงจัดกับหลักพระพุทธศาสนาอย่างที่เห็นได้ง่าย.

ใครเล่า เป็นผู้มีคำสอนจริงแท้เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า เรียกพระนามอีกอย่างหนึ่งว่า ตถาคต แปลว่า มาถึงความจริง คือบรรลุถึงความจริง ประสบความจริง ด้วยพระญาณ

ที่หยั่งถึงปัญญาที่รู้ทั่วถึง หรือวิชชาที่รู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง เพราะพระตถาคตเจ้า ทรงมีพระญาณที่รอบรู้หยั่งถึงฐานะ คือ สิ่งที่เป็นไปได้ และอฐานะ คือ สิ่งที่เป็นไปไม่ได้.

ฐานะและอฐานะ คือ อะไรบ้าง ทรงแสดงไว้ดังนี้

๑. มิใช่ฐานะ ที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ คือ พระอริยะ จะเห็นสังขารอะไรว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตน แต่ก็เป็นฐานะอยู่ ที่ปุถุชนจะเห็นอย่างนั้น.

๒. มิใช่ฐานะ ที่บุคคลที่มีความเห็นสมบูรณ์จะปลงชีวิตมารดาบิดา พระอรหันต์ จะมีจิตประทุษร้ายพระตถาคตเจ้า จะทำสงฆ์ให้แตก จะเข้ารีตถือศาสนาอื่น จะเกิดอีกในภพที่ ๘ แต่ก็เป็นฐานะอยู่ ที่ปุถุชนจะทำอย่างนั้นได้.

๓. มิใช่ฐานะ ที่พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ๒ พระองค์จะเกิดขึ้นพร้อมกัน ไม่ก่อนไม่หลัง ในโลกธาตุอันเดียวกัน แต่ก็เป็นฐานะอยู่ที่จะบังเกิดขึ้นเพียงพระองค์เดียวในโลกธาตุอันเดียวกัน.

๔. มิใช่ฐานะ ที่พระราชาจักรพรรดิ ๒ พระองค์จะบังเกิดขึ้นไม่ก่อน ไม่หลังกัน ในโลกธาตุอันเดียวกัน แต่ก็เป็นฐานะอยู่ที่จะบังเกิดขึ้นเพียงพระองค์เดียว ในโลกธาตุอันเดียวกัน.

๕. มิใช่ฐานะ ที่สตรีจะเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระราชาจักรพรรดิ ท้าวสักกเทวราช มาร พรหม แต่ก็เป็นฐานะอยู่ ที่บุรุษจะเป็นได้.

๖. มิใช่ฐานะ ที่กายทุจริต (ความประพฤติชั่วทางกาย) วจีทุจริต (ความประพฤติชั่วทางวาจา) มโนทุจริต (ความประพฤติชั่วทางใจ) จะให้บังเกิดวิบาก คือผล ที่น่าใคร่ น่าพอใจ และบุคคลที่พรั่งพร้อมด้วยทุจริตทั้งสามนั้น จะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์เพราะทุจริตนั้น แต่ก็เป็นฐานะอยู่ ที่ทุจริตทั้ง ๓ นั้น จะให้บังเกิดวิบาก คือ ผลที่ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ และบุคคลนั้นจะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นิรยะ.

๗. มิใช่ฐานะ ที่กายสุจริต (ความประพฤติดีทางกาย) วจีสุจริต (ความประพฤติดีทางวาจา) มโนสุจริต (ความประพฤติดีทางใจ) จะให้บังเกิดวิบาก คือผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ และบุคคลผู้พรั่งพร้อมด้วยสุจริตทั้ง ๓ นั้น จะเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นิรยะ แต่ก็เป็นฐานะอยู่ที่สุจริตทั้ง ๓ นั้น จะให้บังเกิดวิบาก คือ ผล ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจและบุคคลนั้นจะเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

ใครเล่า มีกำลังพระญาณหยั่งรู้ฐานะและอฐานะ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมบัติ วิบัติ ทั้ง ๒ คำนี้ คงเคยได้ยินอยู่ด้วยกัน กรรมจะให้ผลเมื่อไร เกี่ยวแก่เหตุทั้งสองนี้ ซึ่งได้แจ้งแก่พระญาณของ

พระพุทธเจ้า สมบัติมี ๔ คือ คติสมบัติ ถึงพร้อมด้วยคติ ได้แก่ไปเกิดดี หรือไปเป็นอะไรที่ดี อุปธิสมบัติ ถึงพร้อมด้วยอัตตภาพ ได้แก่มีร่างกายสมบูรณ์ งดงาม กาลสมบัติ ถึงพร้อมด้วยกาล ได้แก่อยู่ในกาลสมัยที่ดีมีสุขสมบูรณ์ ปโยคสมบัติ ถึงพร้อมด้วยการประกอบ ได้แก่ประกอบกรรมถูกต้องเหมาะดีในปัจจุบัน ในขณะที่บุคคลกำลังเจริญด้วยสมบัติ ๔ เหล่านี้อยู่ กำลังอยู่ในฐานะหรือภาวะที่ดี เช่นเป็นนั่นเป็นนี่ ซึ่งมีอำนาจวาสนา กำลังมีอัตตภาพแข็งแรง กำลังอยู่ในกาลสมัยแห่งการมีอำนาจวาสนาของตน กำลังประกอบกรรมถูกต้องเหมาะดีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ กรรมชั่วที่ทำไว้ซึ่งไม่หนักเกินกว่าน้ำหนักของสมบัติเหล่านี้ ก็ยังรั้งรออยู่ไม่ให้ผล ส่วนกรรมดีที่ทำไว้กำลังมีโอกาสให้ผลอย่างเต็มที่ ต่อเมื่อวิบัติทั้ง ๔ อันตรงกันข้ามมาถึง กรรมชั่วจึงจะให้ผล วิบัติทั้ง ๔ คือ คติวิบัติ วิบัติด้วยคติ ได้แก่ไปเกิดไม่ดี ไปเป็นอะไรที่ไม่ดี หรือสิ้นอำนาจวาสนาลงไป อุปธิวิบัติ วิบัติด้วยอัตตภาพ ได้แก่ร่างกายเกิดโรคพิกลพิการ หมดสมรรถภาพจะทำอะไรได้ กาลวิบัติ วิบัติด้วยกาลสมัย ได้แก่ถึงกาลสมัยเดือดร้อน หมดสุข หมดอำนาจวาสนา หมดทรัพย์เป็นต้น ปโยควิบัติ วิบัติด้วยการประกอบกรรม ได้แก่ประกอบกรรมผิดพลาด เพราะเกิดเห็นผิดเป็นชอบขึ้น ดังคำว่า วินาสกาเล วิปริตพุทฺธิ ในคราวพินาศ ก็ให้รู้เห็นวิปริตไป จึงคาดการ ทำการอะไรผิดพลาดไปหมด เมื่อเป็นเช่นนี้ กรรมชั่วที่ทำไว้ ก็พรั่งพรูกันเข้ามาให้ผล ส่วน

กรรมดีที่ทำไว้ซึ่งมีน้ำหนักอ่อนกว่า ก็ยังต้องรั้งรออยู่ก่อน พระอาจารย์แสดงตัวอย่างเปรียบเทียบว่า เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้หนึ่งรับราชการเป็นเจ้าเมืองแห่งหนึ่ง แต่บุรุษนั้นมิได้ปฏิบัติหน้าที่โดยชอบ ไปข่มขู่ถือเอาทรัพย์ของประชาชน แต่ก็ยังไม่มีใครอาจจะฟ้องร้องว่ากล่าวบุรุษนั้นกำเริบยิ่งขึ้น จนความชั่วปรากฏถึงกับถูกพักสอบสวน และมีประกาศให้ประชาชนที่ถูกข่มเหงร้องทุกข์กล่าวโทษ จึงมีเสียงร้องทุกข์กล่าวโทษขึ้นตั้งร้อยตั้งพัน เวลาที่บุรุษนั้นเป็นเจ้าเมืองกำลังรุ่งเรืองก็เท่ากับเวลาที่กำลังเจริญด้วยสมบัติทั้ง ๔ ยังไม่เป็นโอกาสที่กรรมชั่วจะให้ผล ส่วนในเวลาถูกพักสอบสวน เท่ากับถึงวิบัติทั้ง ๔ กรรมชั่วที่ทำไว้อันกำลังรออยู่ ก็ประดาหน้ากันเข้ามาทันที.

ใครเล่า เป็นผู้มีกำลังญาณหยั่งรู้กรรมวิบาก (ผลกรรม) เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า ทั้งได้ทรงเตือนไว้ไม่ให้ประมาท ภาษิตไทยก็มีว่า 'น้ำลดตอผุด' 'น้ำขึ้นปลากินมด น้ำลดมดกินปลา.'

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ได้ทรงมีพระปรีชาญาณหยั่งรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวง คือ

"นรก" แปลว่า เหว จากศัพท์ว่า "นิรยะ" ซึ่งแปลว่า ภูมิ คือภพที่ไร้ความเจริญไร้ความสุข กล่าวโดยเนื้อความ ก็คือภูมิภพที่ไม่มีสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนา พอใจ เสียเลย ในปัจจุบัน

ได้แก่ผู้ที่ร้อนรนอยู่เสมอ เพราะไฟโลภ โกรธ หลง ประกอบกรรมบาปอกุศลทุจริตต่าง ๆ ต้องเป็นทุกข์กระวนกระวาย เพราะถูกไฟกิเลสไฟบาปทุจริตแผดเผา เมื่อยังเป็นไฟเย็นเผาอยู่ภายใน บางทีก็ดูเหมือนเป็นสุขเพราะสมบูรณ์ด้วยสิ่งต่างๆ แต่ความจริงถูกเผาอยู่แล้ว ครั้นไฟนั้นปรากฏผลเป็นไฟร้อน ก็เป็นทุกข์วิบัติอย่างที่เห็น ๆ เรียกว่า "มนุสฺสเนรยิโก คนนรก"

"ดิรัจฉาน" แปลว่า สัตว์ที่ไปทางขวาง มีรูปกายทอดไปทางเบื้องขวาง ไม่ตั้งตรงขึ้นไปเหมือนมนุษย์ แต่เดิมเป็นอย่างไรก็คงเป็นอย่างนั้นเรื่อยไป ไม่สามารถสร้างความเจริญอะไรให้ยิ่งกว่าที่มีอยู่ โดยชาติกำเนิด สัตว์บางจำพวกมีพื้นกำเนิดฉลาดอยู่บ้าง แต่ก็ไม่สามารถจะเข้าถึงภูมิที่ประเสริฐได้ เช่นเดียวกับร่างกายที่ทอดขวางไม่ตั้งสูงขึ้นเหมือนอย่างมนุษย์ เทียบได้แก่ผู้ที่ไม่มีละอาย คิดจะทำจะพูดอะไร ก็ทำและพูดสุดแต่ใจ ไม่ใช้ความคิดว่าน่าอับอาย เพราะเป็นการที่ไม่เหมาะไม่ควร เรียกว่า "มนุสฺสติรจฺฉาโน คนดิรัจฉาน"

"ปิตติวิสัย" แปลว่า วิสัย คือภูมิภพของเปรต คือสัตว์จำพวกหนึ่ง ซึ่งละโลกไปเกิดเป็นอัตตภาพชนิดหนึ่งซึ่งไม่สมประกอบต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน เพราะหิวกระหายอยู่เสมอ ต้องอาศัยสิ่งที่ผู้อื่นให้ปั่น ในปัจจุบัน ได้แก่ผู้ที่อยากได้อยู่เสมอ เพราะโลภตัณหาหิวกระหายในสิ่งต่าง ๆ อยู่อย่างไม่รู้อิ่มไม่รู้พอ และมุ่งที่จะบริโภค

ผลของผู้อื่นเท่านั้น เรียกว่า "มนุสฺสเปโต คนเปรต"

"มนุษย์" แปลอย่างหนึ่งว่า ผู้มีใจสูง หมายความว่า มีภูมิจิตใจและปัญญาสูง สามารถศึกษาอบรม สร้างความเจริญให้เกิดขึ้น รู้บาปบุญคุณโทษประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ สามารถเข้าถึงภูมิธรรมอันประเสริฐได้ ได้แก่ผู้รู้จักการควรไม่ควร รู้จักละอายใจ เมื่อจะทำการที่ไม่ควร รู้จักยับยั้ง เลือกทำแต่การที่ควร ศึกษาสำเหนียกปรับปรุงตนให้วัฒนะ ให้มีศีลธรรมตามฐานะ เรียกว่า "มนุสฺสมนุสฺโส คนมนุษย์"

"เทวโลก" แปลว่า โลกของเทพหรือโลกทิพย์ หมายถึงภูมิ ภพ ของผู้ที่เกิดพรั่งพร้อมด้วยสิ่งที่พึงปรารถนาพอใจ เป็นที่สำราญกาย สำราญใจ ได้แก่ผู้ที่ถึงพร้อมด้วยหิริ (ละอายรังเกียจความชั่ว) โอตตัปปะ (เกรงความชั่ว) มีความประพฤติสะอาด มีความสงบ เรียกว่า "มนุสฺสเทโว คนเทวดา"

ผู้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ จนบรรลุความสิ้นกิเลส ควรเรียกว่า "มนุสฺสวิสุทฺโธ คนบริสุทธิ์"

อันมรรคาหรือปฏิปทาที่เรียกรวมว่าทาง หมายถึงกรรมนั่นเอง ทรงทราบทางไปสู่ภูมิทั้งปวง จึงหมายถึงทรงทราบกรรม ที่ยังผู้ทำให้ไปถึงภูมินั้น ๆ ดังกล่าวแล้ว จนถึงทางที่ให้ถึงความดับกรรม คือความสิ้นกิเลส.

ใครเล่า มีกำลังพระญาณหยั่งรู้ทางไปสู่ภูมิทั้งปวงตามเป็นจริง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

คำว่า โลก แปลว่า สิ่งที่สลายไป ดังวิเคราะห์ศัพท์ว่า ลุชฺชตีติ โลโก แปลว่า สิ่งที่สลายไปชื่อว่าโลก ดังจะพึงเห็นได้ว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เรียกว่าโลกนั้น ไม่มีคงทนถาวรตลอดไป ต้องสลายไปในที่สุดทุกอย่าง เพราะโลกเป็นสังขารอย่างหนึ่ง ๆ คือเป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่งขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงตกอยู่ในลักษณะ ๓ อย่าง ได้แก่ มีความเกิดขึ้นในเบื้องต้น มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปในท่ามกลาง มีความสลายไปในที่สุด.

พระตถาคตพุทธเจ้า ทรงทราบโลกทั้งปวง แยกออกเป็นธาตุเป็นอเนกต่าง ๆ กัน ตามความจริง คำว่า ธาตุ แปลว่า สภาพที่ทรงหรือดำรงอยู่ คล้ายกับว่าคำว่า ธรรม หมายถึงเครื่องผสมปรุงแต่ง หรือเครื่องประกอบต่าง ๆ ของโลก ถ้าจะเทียบโลกกับรถ ธาตุในที่นี้ ก็เทียบกับเครื่องประกอบต่าง ๆ ของรถ โดยปกติสามัญชนย่อมมองดูโลกในฐานเป็นตัวเป็นตน เหมือนอย่างมองดูรถในฐานเป็นตัวรถ และยึดถือโลกตามสมมติต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นตามลักษณะอาการเป็นต้น ดังพระพุทธภาษิตที่แปลความว่า "เหมือนอย่างว่า เพราะประกอบส่วนต่าง ๆ เข้า เสียงว่ารถก็มีฉันใด เมื่อขันธ์ทั้งหลายมีอยู่ สมมติว่าสัตว์ก็มีฉันนั้น" รวมความว่า ดูและยึดถือโลกในฐานเป็นตัวเป็นตนตลอดถึงเป็นเรา เป็นเขา เป็นของเรา เป็นของเขา สืบเนื่องกันไป ส่วนพระตถาคตพุทธเจ้า ทรงดูโลกแยกออกเป็น

ธาตุ เป็นอเนกนานัปการ จึงไม่ทรงเห็นเป็นตัวเป็นตนเหมือนอย่างนายช่างมองดูรถหรือเรือน แยกออกเป็นเครื่องประกอบต่าง ๆ ได้โดยถนัดชัดเจน และไม่ทรงยึดถือเป็นตัวเป็นตน ทรงเห็นเป็นสักแต่ว่า ธาตุ เป็นสักแต่ว่า สมมติ.

พระอาจารย์แสดงว่า พระตถาคตพุทธเจ้าทรงทราบสังขารโลกทั้งที่มีใจครอง ทั้งที่ไม่มีใจครอง แยกออกเป็นธาตุต่าง ๆ ได้โดยสิ้นเชิง ยกตัวอย่างอนุปาทินนกะ สิ่งที่ไม่มีใจครอง เช่นต้นไม้ ขาวดำ ใบไม้มีสีสัณฐานต่าง ๆ ดอกไม้มีสีและกลิ่นต่าง ๆ ผลไม้มีรสต่าง ๆ เพราะธาตุซึ่งอื่น ๆ เป็นต้น.

ในพระสูตรหนึ่ง แสดงย่อธาตุลงเป็นสอง คือ สังขตธาตุ และ อสังขตธาตุ ธาตุที่ถูกผสมปรุงแต่ง เรียกว่าสังขตธาตุ ธาตุที่ไม่ถูกผสมปรุงแต่งเรียกว่า อสังขตธาตุ เป็นธาตุแท้ ธาตุดังกล่าวมาข้างต้น เป็นสังขตธาตุ แม้ธาตุที่ค้นพบกันในโอกาสโลกที่เข้าใจกันว่าเป็นธาตุแท้ตามสมัย มาบัดนี้ก็ปรากฏว่าเป็นเพียงสังขตธาตุ เพราะยังแยกออกไปได้ การแยกให้รู้จักตัวธาตุเป็นอุปการสำคัญในทางคดีโลก แม้ในทางพระพุทธศาสนาการแยกให้รู้ตัวธาตุในสังขารโลกคือรูปกาย นามกาย ของตน ก็เป็นอุปการสำคัญในการปฏิบัติธรรม.

ใครเล่า เป็นผู้มีพระญาณเหยั่งรู้โลก อันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอเนก เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อัธยาศัย คือภาวะที่อาศัยอยู่กับจิตใจ ดึงจิตใจให้เกิดความมุ่งหรือน้อมจิตใจไปให้เกิดเจตนากรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถ้ามีอัธยาศัยประกอบด้วยโทสะ พยาบาท ย่อมดึงจิตใจให้เกิดความมุ่งหรือน้อมจิตใจไปให้เกิดเจตนากรรม คือมุ่งก่อทุกข์โทษแก่ผู้อื่น ถ้ามีอัธยาศัยประกอบด้วยเมตตา กรุณา ย่อมดึงจิตใจให้มุ่งก่อเกื้อสุขประโยชน์แก่ผู้อื่น อัธยาศัยโดยย่อจึงมี ๒ คือ อัธยาศัยเลว กับอัธยาศัยดี เหตุที่อุดหนุนให้เกิดอัธยาศัย คือ นิสัย อุปนิสัย.

นิสัย คือที่เข้าอาศัยของจิตใจ ในฐานเป็นพื้นเพและเป็นเหตุอุปการะ มีทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่วเหมือนอัธยาศัย เพราะจิตต้องเป็นนิสิต คือผู้อาศัยอยู่ในนิสัย คือที่อาศัยอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าอาศัยอยู่กับกิเลส เช่น อาศัยตัณหา อาศัยมานะ อาศัยทิฏฐิ เรียกว่า มีตัณหานิสัย มานนิสัย ทิฏฐินิสัย ถ้าอาศัยคุณธรรม คือ ศรัทธา หิริ โอตตัปปะ วิริยะ ปัญญา เรียกว่า มีศรัทธานิสัย หิรินิสัย โอตตัปปนิสัย วิริยนิสัย ปัญญานิสัย ฉะนั้น คนจะทำอะไรจึงสุดแต่นิสัย ถ้านิสัยเป็นส่วนชั่วก็ทำชั่ว นิสัยเป็นส่วนดีก็ทำดี แต่นิสัยแสดงออกเป็นอัธยาศัย คือทำให้เกิดความมุ่งหรือน้อมไปของจิตใจก่อนแล้ว จึงเกิดเป็นเจตนากรรมทำชั่วหรือดี ดังกล่าว.

อุปนิสัย คือที่อยู่พำนักอาศัยของจิตใจ มีอธิบาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่งว่านิสัย ที่แรงกว่าปกติ เรียกว่า อุปนิสัย เทียบอย่างคำว่า

บารมีและอุปบารมี อีกอย่างหนึ่งว่า นิสัย ชนิดที่เป็นรอง เรียกว่า อุปนิสัย เทียบอย่างคำว่า ราชา อุปราชา อุปนิสัยในความหมายหลังนี้ หมายถึงนิสัยที่อบรมเพิ่มเติมเข้าใหม่ เช่น อบรมสติปัญญาพิจารณา ในการส้องเสพ ในการอดกลั้น ในการละเว้น ในการบรรเทาถอน เป็นต้น หรือเช่น อบรมในบุญกุศล คือ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ทำสมาธิและปัญญาให้เกิด เรียกว่า ทานูปนิสัย สีลูปนิสัย ภาวนูปนิสัย.

การอบรมจนเป็นนิสัย อุปนิสัย จำต้องอบรมบ่อย ๆ จนอยู่ตัว เหมือนอย่างกระดาษที่ม้วนจนอยู่ตัว จับคลี่ออก ปล่อยมือ ก็ม้วนกลับเข้าไปเอง ความอยู่ตัวนี้ เรียกว่า วาสนา มีทั้งทางชั่วและทางดีเช่นเดียวกัน การอบรมจนเป็นวาสนา เป็นนิสัย อุปนิสัย แสดงออกเป็นอัธยาศัย แล้วแสดงออกเป็นเจตนากรรมดังกล่าวมานี้ อาศัยเสวนา การส้องเสพบ่อย ๆ เป็นสำคัญ ฉะนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสไว้ในมงคลสูตร เป็นข้อต้นว่า 'อเสวนา จ พาลานํ การไม่ส้องเสพคบหาคนพาล ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา การส้องเสพคบหาบัณฑิต.'

ใครเล่า เป็นผู้มีญาณหยั่งรู้อัธยาศัย นิสัย อุปนิสัย วาสนา ซึ่งเกิดจากเสวนา แล้วก็นำให้ผู้มีอัธยาศัยอย่างเดียวกันเสวนากันเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ตรัสไว้ว่า 'ยํ เว เสวติ ตาทิโส คบคนใดย่อมเป็นเช่นคนนั้น' การที่จะเป็นเช่นคนที่ตนคบ หมายถึงคบหากัน (เสวนา) จนเกิดความคุ้นเคยอยู่ตัว เกิดมีนิสัย อุปนิสัย และอัธยาศัยคล้ายคลึงเป็นอย่างเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ คนที่มีอัธยาศัยเช่นใดก็ย่อมเสวนาคบหากันกับคนที่มีอัธยาศัยเช่นนั้น คนที่มีอัธยาศัยเลวก็เข้าพวกคนเลว คนที่มีอัธยาศัยดีก็เข้าพวกคนดี ดังที่ปรากฏในพระญาณของพระตถาคตเจ้า ข้อนี้เป็นความจริงที่มีอยู่ทุกกาลสมัย บัดนี้มักพูดอ้างว่า เครื่องแวดล้อม แต่อ้างว่าเสวนาตรงกว่า.

อนึ่ง อัธยาศัยทำให้เกิดอำนาจสามารถที่จะทำได้เพียงเท่าอัธยาศัย อัธยาศัยอ่อนก็ดึงใจน้อมใจได้อย่างอ่อน อัธยาศัยแรงก็ดึงใจน้อมใจได้อย่างแรง ดังที่พระอาจารย์แสดงว่า 'อัธยาศัยที่กว้างหรือไม่กว้างชื่อว่าอำนาจหรือความสามารถของทายกคือผู้ให้' อธิบายว่า มีอัธยาศัยในทานเท่าใด ก็มีอำนาจสามารถจะให้ได้เท่านั้น ไม่อาจจะให้ทานเกินอัธยาศัย แม้อัธยาศัยในทางอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน อัธยาศัยทำให้เกิดอำนาจทางใจดังกล่าว จึงฝืนได้ยาก ผู้ปกครอง เช่นมารดาบิดา ย่อมอำนวยตามอัธยาศัยของบุตรธิดาที่เป็นไปในทางดี ดังเช่นมารดาของบัณฑิตสามเณร อนุญาตให้สามเณรนั้นบรรพชา ด้วยคิดว่าจักไม่ทำลายอัธยาศัยของบุตร มารดาบิดาทั่วไปก็เหมือนกัน ย่อมอำนวยตามอัธยาศัยของบุตรธิดา ในเรื่องเกี่ยวกับการศึกษาและการงาน

เป็นต้น แต่ข้อสำคัญต้องสังเกตให้ทราบ เพราะอัธยาศัยหลายอย่างซ่อนเร้นอยู่ไม่แสดงออกมา ถ้าไม่ทราบ อำนวยให้เป็นไปผิดอัธยาศัยก็จะไม่สำเร็จประโยชน์ ดังเช่นพระมหาปันถก บอกกัมมัฏฐานแก่พระจูฬปันถกผู้น้องชาย ไม่ต้องด้วยอัธยาศัยของจูฬปันถก จึงไม่สำเร็จประโยชน์ แต่พระบรมศาสดาได้ทรงทราบ ทรงบอกบทที่ถูกกับอัธยาศัย พระจูฬปันถกจึงปฏิบัติสำเร็จผล.

อนึ่ง ผู้ที่รู้อัธยาศัย ถ้ามุ่งร้าย ก็อาจอาศัยอัธยาศัยของผู้นั้น หนุนให้ปฏิบัติผิดทางได้ ดังเช่นอาจารย์ของอหิงสกมานพ รู้ว่าอหิงสกมานพมีอัธยาศัยรักการศึกษาอย่างยิ่ง จึงหลอกอหิงสกมานพให้ไปตัดนิ้วมนุษย์มาให้ได้ครบพันคน จึงจะประสาธน์ความสำเร็จวิชาให้ อหิงสกมานพจึงเป็นองคุลิมาลโจรไป ด้วยอัธยาศัยที่รักจะได้วิชา มิใช่ด้วยอัธยาศัยในปาณาติบาต พระบรมศาสดาได้ทรงทราบอัธยาศัยที่แท้จริงนี้ จึงได้เสด็จไปโปรด ตรัสพระวาจาสะกิดใจแก่องคุลิมาล ผู้วิ่งไล่ตามพระองค์ พลางร้องให้พระองค์หยุด พระองค์ตรัสว่า พระองค์หยุดแล้ว องคุลิมาลต่างหากยังไม่หยุด องคุลิมาลจึงได้คิดเพราะเป็นนักศึกษา เลิกเป็นโจรฆ่าคนได้ทันที.

ใครเล่า เป็นผู้มีพระญาณหยั่งรู้อัธยาศัยที่ต่าง ๆ กันของสัตว์ทั้งหลายในโลก ซึ่งต่างเสวนาคบหากันตามอัธยาศัย เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อินทรีย์ ได้แก่ภูมิธรรมที่ครองความเป็นใหญ่อยู่ในใจ คือ ศรัทธา ความเชื่อ วิริยะ ความเพียร สติ ความระลึกได้ สมาธิ ความตั้งใจแน่วแน่ ปัญญา ความรู้ หมายถึงศรัทธาเป็นต้นที่เข้มแข็ง อินทรีย์ ๕ เหล่านี้ บางคนก็มีอ่อน บางคนก็มีแก่กล้า.

พระพุทธเจ้าได้ทรงมีพระญาณหยั่งทราบว่า สัตว์บุคคลมีอินทรีย์ไม่เหมือนกัน บางคนหย่อน บางคนยิ่ง แม้ในคนเดียวกัน บางคราวก็หย่อน บางคราวก็ยิ่ง ตามควรแก่การอบรม พระพุทธเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรม ท่านกล่าวว่าได้ทรงกำหนดดูอินทรีย์ของผู้ฟังแล้วจึงทรงแสดง ตามควรแก่อินทรีย์ของผู้ฟังนั้น ๆ ฉะนั้น ธรรมที่ทรงแสดงจึงมีหลายชั้น ดังที่ทรงแสดงประโยชน์ปัจจุบันก็มี ประโยชน์ภายหน้าก็มี ประโยชน์อย่างยิ่งก็มี หรือทรงแสดงทานบ้าง ศีลบ้าง ภาวนาบ้าง หรือทรงแสดงศีลสิกขาบ้าง จิตตสิกขาบ้าง ปัญญาสิกขาบ้าง ตามสมควรแก่อันดับของอินทรีย์ที่หย่อนหรือยิ่ง ในบางคราวได้ทรงรอจนอินทรีย์ของผู้ฟังแก่กล้าสมควรแล้วจึงทรงอบรมสั่งสอน ดังมีเรื่องเล่าในอรรถกถาธรรมบทว่า ได้มีบุตรพราหมณ์ผู้หนึ่งในกรุงสาวัตถี ชื่อ วักกลิ ได้พอใจในพระสรีระสมบัติของพระศาสดา มองดูพระองค์อย่างไม่อิ่มไม่เบื่อ ได้บวชในสำนักของพระศาสดา เพื่อประโยชน์เพียงข้อเดียว คือจักได้เห็นองค์พระตถาคตเจ้าตลอดกาลเป็นนิตย์ ครั้นบวชแล้วก็ไม่ได้ทำกิจท่องบ่นหรือกัมมัฏฐานเป็นต้น คอย

เที่ยวมองดูพระทศพลเท่านั้น ฝ่ายพระศาสดาทรงรอให้ญาณหรืออินทรีย์ของพระวักกลิแก่กล้า ยังไม่ตรัสอะไร ครั้นทรงทราบว่าญาณของพระวักกลิแก่กล้าแล้ว จึงทรงเริ่มอบรม ด้วยตรัสว่า "ดูก่อนวักกลิ ประโยชน์อะไรด้วยกายเน่านี้ที่เธอเฝ้าดูแล้ว ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา ผู้ใดเห็นเรา ผู้นั้นเห็นธรรม" แม้ทรงโอวาทแล้วอย่างนั้น พระวักกลิก็ยังไม่อาจเลิกการเฝ้าดูพระองค์ เมื่อใกล้จะถึงวันเข้าพรรษา พระศาสดาได้เสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ได้ตรัสประณามขับไล่พระวักกลิให้ออกไปพ้นพระพักตร์ในวันเข้าพรรษา เพื่อจะให้พระวักกลิเกิดสังเวช, พระวักกลิไม่อาจจะอยู่ในสำนักพระศาสดา ได้มีความเสียใจ, ขึ้นไปยอดเขาคิชฌกูฏด้วยอันคิดว่าจะโดดเขาให้ตาย พระศาสดาทรงทราบแล้ว จึงทรงเปล่งโอภาสแสดงพระองค์ให้พระวักกลิเห็น เมื่อพระวักกลิได้เห็นแล้วก็หายเศร้าโศกเสียใจทันที พระศาสดาจึงทรงแสดงธรรมอบรมต่อไป จนพระวักกลิได้บรรลุพระอรหัต.

เรื่องของพระวักกลิ ตามที่ท่านอาจารย์ได้เล่าไว้นี้ แสดงพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ทราบความยิ่งและหย่อนของบุคคล แลทรงอบรมด้วยวิธีที่เหมาะแก่อินทรีย์ของแต่ละบุคคล วิธีที่ทรงใช้จึงต่างกัน แต่ก็เพื่อประโยชน์อันเดียวกัน คือให้ตรัสรู้พระธรรม.

ใครเล่า มีพระญาณหยั่งรู้ภูมิธรรมที่ครองความเป็นใหญ่ในจิตใจคนแลอาจแสดงธรรมอบรมให้สำเร็จประโยชน์ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ทุก ๆ คนได้รับอารมณ์ทางประสาทต่าง ๆ มี ตา หู เป็นต้น จิตจึงไม่สงบเหมือนอย่างคลื่นในทะเล ฉะนั้น อารมณ์ดังกล่าวนี้เอง เป็นเหตุให้จิตไม่ตั้งมั่นเป็นสมาธิ และทำจิตที่เป็นสมาธิให้เศร้าหมอง คือให้เสื่อม ให้ออกจากสมาธิ พระบรมศาสดาได้ทรงทราบเหตุที่ทำให้เสียสมาธิเหล่านี้ จึงได้ตรัสบอกไว้โดยถ้วนรอบคอบ ได้ตรัสเหตุที่ทำให้เกิดสมาธิและวิธีทำให้เกิดสมาธิผ่องใสแนบแน่นยิ่งขึ้น เช่นได้ตรัสสอนให้สำรวมอินทรีย์ มี ตา หู เป็นต้น และตรัสบอกอารมณ์ของสมาธิไว้ต่าง ๆ ซึ่งตรงกันข้ามกับอารมณ์ที่ให้เกิดกิเลส ดังกล่าวแล้ว คือให้สงบตั้งมั่นแน่วแน่ ทั้งได้ตรัสบอกวิธีที่จะรักษาสมาธิ และที่จะเลื่อนชั้นสมาธิให้สูงขึ้นไป ได้ตรัสบอกวิธีที่จะเข้าดำรงอยู่และออกจากสมาธิ ได้ตรัสบอกวิธีที่จะปฏิบัติให้เกิดความชำนาญในกิจเหล่านี้ และข้อสำคัญได้ทรงแสดงประโยชน์ของสมาธิว่า เป็นทิฏฐธรรมสุขวิหาร คือธรรมเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบัน แต่ไม่ใช่ สัลเลขธรรม คือธรรมเป็นเครื่องขัดเกลากิเลส ดังที่ตรัสไว้ในสัลเลขสูตร ผู้ที่หลงในผลของสมาธิ อาจเกิดสำคัญตนว่าเป็นผู้วิเศษกลายเป็นคนอุตริไปในทางที่ผิดกลับเพิ่มกิเลส และความชั่วมากขึ้นกว่าคนโดยปรกติ มีตัวอย่างดังพระเทวทัต และคนอื่นอีกมากทั้งในและนอกพระพุทธศาสนา พระบรมศาสดามิได้ทรงสรรเสริญผลของสมาธิ

ในทางอิทธิปาฏิหาริย์ว่า เป็นนิยยานิกธรรม เครื่องนำออกจากกิเลส และกองทุกข์ หรือ สัลเลขธรรมดังกล่าว แต่ได้สอนให้ทำสมาธิเพื่อน้อมสมาธิจิตไปอบรมปัญญาเพื่อความขัดเกลาต่อไป ลองพิจารณาดูอย่างง่าย ๆ สมมติว่ามีฤทธิ์เดชเหาะเหินเดินอากาศได้ ถ้าทำได้เป็นอาจิณ ก็มิใช่เป็นของแปลกประหลาด เหมือนอย่างนกและเรือบิน และถ้าผู้นั้นเป็นคนชั่ว ก็ยิ่งทำให้เป็นที่หวาดกลัวไม่ไว้วางใจ ฉะนั้น ข้อสำคัญในพระพุทธศาสนา จึงอยู่ที่การปฏิบัติขัดเกลากิเลสและความชั่ว ด้วยวิธีละความชั่ว ประพฤติความดีและทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว การทำสมาธิที่มุ่งหมาย ก็คือทำใจให้ตั้งมั่นแน่วแน่เพื่อให้เกิดพลังเรี่ยวแรงในการปฏิบัติขัดเกลา ดังกล่าวแล้ว แต่ถ้าเกิดหลงในผลของสมาธิ สำคัญตนผิดไปในอุตริธรรมต่าง ๆ นอกทางพระพุทธศาสนา คือนอกธรรมนอกวินัย ของพระบรมศาสดา ก็จะเกิดโทษและความเสื่อมเสียต่าง ๆ พระบรมศาสดาได้ทรงทราบเหตุที่จะทำให้เกิดความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้วแห่งสมาธิต่าง ๆ ดังที่เรียกว่า ฌาน วิโมกข์ สมาธิ สมาบัติ เป็นต้น และได้ตรัสบอกชี้แจงไว้โดยรอบคอบถี่ถ้วนทุกประการ เพื่อให้บุคคลปฏิบัติสมาธิในทางที่ถูก ใช้สมาธิในทางที่ถูกโดยเฉพาะ มิใช่เพื่อเพิ่มพูนกิเลส แต่เพื่อปฏิบัติขัดเกลากิเลสและความชั่วในตนตามทางพระพุทธศาสนา.

ใครเล่า เป็นผู้รู้และบอกทางปฏิบัติสมาธิ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ได้ทรงมีพระสติบริบูรณ์ เพราะมีพระจิตที่บริสุทธิ์ จึงทรงระลึกรู้ไปในอดีตชาติตลอดกัปป์เป็นอเนก สุดที่จะประมาณได้ ส่วนบุคคลทั่วไปก็อาจพิจารณาให้เห็นได้ในปัจจุบัน ในทางปฏิบัติ กล่าวคือพิจารณานิวาสคือที่อยู่ของตน อันได้แก่รูปธรรมและนาม-ธรรมที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบันนี้เอง ทุก ๆ คนในบัดนี้ ก็เปลี่ยนนิวาส คือที่อยู่อันได้แก่รูปธรรมนามธรรมของตนเองอยู่เสมอ รูปธรรมก็เปลี่ยนแปลงเรื่อยมา ตั้งแต่เกิดจนบัดนี้อย่างไม่หยุดยั้ง และจะเปลี่ยนแปลงต่อไปอีกจนกระทั่งดับ ดังที่เรียกกว้าง ๆ ว่า ปฐมวัย มัชฌิมวัย ปัจฉิมวัย แต่ความจริงความเปลี่ยนแปลงของรูปกายนั้นมิใช่นาน ๆ จึงเปลี่ยนครั้งหนึ่ง แต่เปลี่ยนอยู่เสมอทุกขณะ เมื่อไม่กำหนดก็ไม่รู้ ต่อเมื่อกำหนดพิจารณาจึงจะรู้ได้ ดังที่วิทยาการในบัดนี้ ก็แสดงรับรองอยู่แล้วว่า แม้ส่วนที่แข็งแกร่งในร่างกาย เช่นกระดูกก็เปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อยเพียงเวลาไม่นานเท่าไร ก็เปลี่ยนจนหมดชุดเก่าไป แต่เพราะมีสันตติคือความสืบต่อ จึงคงเห็นอยู่เหมือนอย่างไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป ส่วนนามธรรมนั้นยิ่งเปลี่ยนแปลงไปเร็ว เมื่อจิตน้อมออกไปรับเรื่องใด ก็เกิดนามธรรมขึ้นในเรื่องนั้น เมื่อจิตปล่อยเรื่องนั้นไปจับเรื่องอื่นต่อไปอีก นามธรรมก็เกิดในเรื่องอื่นนั้นต่อไปอีก วันหนึ่ง ๆ จิตได้น้อมออกไปจับเรื่องมากมายเท่าใด นามธรรมก็

เกิดขึ้นมากมายเท่านั้น ฉะนั้น เมื่อกล่าวอย่างละเอียด จิตจึงถือปฏิสนธิในเรื่องหนึ่ง และจุติคือเคลื่อนจากเรื่องนั้นแล้ว ก็ไปถือปฏิสนธิในเรื่องอื่นต่อไปอีก เป็นไปอยู่ดังนี้ทุกขณะจิต ฉะนั้นรูปธรรมนามธรรมอันเป็นนิวาสที่อยู่ของสัตตะหรือของจิต แม้ในปัจจุบันนี้เองก็เปลี่ยนไปอยู่เสมอ พิจารณาย้อนกลับไปดูในอดีต ก็จะเห็นว่าเป็นเช่นนี้ และเมื่อพิจารณาดูให้ละเอียดย้อนขึ้นไป จนรู้ชัดนิวาสคือที่อยู่ของจิตว่าเมื่อนั้น ๆ เราได้มีรูปอย่างนี้ มีเวทนา มีสัญญา มีสังขาร มีวิญญาณอย่างนี้ ๆ ในเรื่องนั้น ๆ ก็ยิ่งจะเห็นหน้าตาของนิวาสคือรูปธรรมนามธรรมของตนชัดขึ้น ทำให้เห็นอนิจจตา คือความที่ปรวนแปรเปลี่ยนแปลงเรื่อยมาโดยลำดับ และจักปรวนแปรเปลี่ยนแปลงสืบต่อไปในภายหน้าด้วยลักษณะอาการอย่างเดียวกัน จะทำให้เกิดความหายหลงหายติดในเรื่องทั้งหลาย ทั้งที่น่าปรารถนา เช่น ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ทั้งที่ไม่น่าปรารถนา เช่น ความเสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์ เพราะจักเป็นเรื่องอันใดก็ตาม น่าปรารถนาก็ตาม ไม่น่าปรารถนาก็ตาม ที่สัตตะหรือจิตท่องเที่ยวไปยึดถือเป็นอารมณ์ ก็จะต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงเรื่อยไป เป็นอันว่าได้ประสบธัมมะคือความจริงได้ประการหนึ่ง แม้ด้วยสัญญา และเมื่อได้พิจารณาทำสัญญาให้เป็นปัญญาขึ้น ก็จะหายหลงหายประมาท เป็นเหตุให้ตั้งตนอยู่ได้คงที่ ในโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ.

พระพุทธเจ้าได้ทรงประกอบด้วยพระปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

คือความรู้กำหนดระลึกที่อยู่ในหนหลังได้ตลอดอเนกชาติ ใครเล่ามีญาณดังนี้เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานี้ท่านเลิศล้ำ

หลักพระพุทธศาสนาหลักหนึ่งที่สำคัญ และเกี่ยวกับการปฏิบัติอยู่ตลอดไป คือ หลักกรรม พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้หลักกรรมนี้ และทรงแสดงสั่งสอน.

คำว่า "กรรม" เป็นชื่อของการงานอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่บุคคลกระทำ อันเกิดจากเจตนาคือความจงใจ ฉะนั้น เบื้องต้นของกรรมก็คือเจตนา ซึ่งมีพระพุทธภาษิตแสดงว่าเป็นตัวกรรม ดังพระพุทธภาษิตแปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม เพราะบุคคลมีเจตนาแล้วจึงทำกรรม ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้างโดยปรกติ ทุก ๆ คน ย่อมมีเจตนาทำ พูด คิด อยู่เสมอ เมื่อทำก็เป็นกายกรรม เมื่อพูดก็เป็นวจีกรรม เมื่อคิดก็เป็นมโนกรรม จึงทำกรรมพอกพูนอยู่ไม่ว่างเว้น.

มีปัญหาว่า กรรมที่ทำพอกพูนอยู่เสมอนี้ ทำแล้วก็แล้วไปหรือยังมีอะไรเหลืออยู่ และเป็นกรรมกองเดียวกันหมด ไม่มีดีมีชั่วหรืออย่างไร ?

ปัญหานี้ ตอบได้ว่า กรรมที่ทำไว้แล้ว หาเลิกแล้วกันไปไม่ยังคงเป็นของตนอยู่ ดังคำว่า "กมฺมสฺสโกมฺหิ เรามีกรรมเป็นของ ๆ

ตน” แม้ทางกฎหมายก็ไม่ยอมให้กรรมที่ทำแล้วเป็นอันว่าแล้วไป เมื่อไปทำกรรมที่ผิดกฎหมายก็ต้องมีโทษตามกฎหมาย ถึงในทางวินัยก็เหมือนกัน เมื่อภิกษุประพฤติผิดวินัย ก็ต้องมีอาบัติเป็นโทษติดตัวอยู่ เมื่อเรียกด้วยโวหารว่า กรรม ก็มีกรรมนั่นเองติดตัวอยู่ เพราะจารึกอยู่ในใจ อาจระลึกหรือนึกขึ้นมาได้ และกรรมนี้มิใช่เป็นกองเดียวกัน ไม่มีดีไม่มีชั่ว แต่เป็นกรรมที่ดี ซึ่งเกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขก็มี เป็นกรรมที่ชั่ว เพราะเบียดเบียนตนเองและผู้อื่นให้เป็นทุกข์เดือดร้อนก็มี ทั้งนี้ เพราะเกี่ยวกับบุคคล จึงมีแบ่งว่าดีในเมื่อก่อให้เกิดสุขแก่บุคคล และว่าชั่วในเมื่อก่อทุกข์ให้เกิดแก่บุคคล ยกบุคคลเสียแล้ว ก็ไม่มีดีไม่มีชั่ว ฉะนั้น กรรมจึงมีดี มีชั่ว แบ่งตามลักษณะที่กล่าวนั้น.

ทุก ๆ คน ก็ยอมรับเรื่องความดีความชั่วอยู่ทั่วหน้ากัน ต่างกันแต่วัตถุของความดีความชั่ว ซึ่งแต่ละลัทธิก็แสดงผิดแผกกัน ฉะนั้น กรรมดี กรรมชั่ว จึงมีอยู่แก่ทุกคน และทุก ๆ คนก็ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมที่ตนทำไว้ เหมือนอย่างบุตรเป็นทายาทรับมรดกของมารดาบิดา ข้อว่าเป็นทายาทนี้ คือจะต้องรับผลอย่างแน่นอน แม้ยังมิได้รับในเวลานั้น แต่ก็จะต้องได้รับแน่ หลีกเลี่ยงไม่พ้น ตั้งต้นแต่การเกิดถือกำเนิดอย่างใดอย่างหนึ่ง.

ใครเล่า เป็นผู้รู้และแสดงหลักกรรม เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ทุก ๆ คนที่เกิดมา ทางร่างกายภายนอก ย่อมมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เช่นที่เรียกว่าชนกชนนี แปลว่าผู้ให้เกิด แต่เมื่อแสดงทางหลักกรรมภายใน กรรมที่ทำไว้นั้นเองเป็นชนกชนนีของตน คือมีกรรมเป็นกำเนิดก่อให้เกิดขึ้นมา ตนเองเป็นผู้สร้างกรรมของตน จึงชื่อว่าเป็นผู้สร้างตนขึ้นเอง คือเป็นผู้สร้างชาติ อันได้แก่ความเกิด ให้แก่ตน ไม่มีใครอื่นมาเป็นผู้สร้างให้ ส่วนทางร่างกายก็สืบเชื้อสายไปตามเรื่อง.

แม้การสืบพงศ์พันธุ์ต่อไปก็เช่นเดียวกัน เมื่อกล่าวทางร่างกายภายนอก บุคคลก็เป็นมารดาบิดายังบุตรธิดาให้เกิดสืบต่อไป ส่วนในทางหลักกรรมภายใน กรรมนั้นเองเป็นเผ่าพันธุ์ ซึ่งบุคคลจะต้องเป็นผู้สืบต่อไป จึงเท่ากับว่าตนเองนั่นแหละเป็นพ่อแม่ของตนเอง และตนเองนั่นแหละเป็นลูกของตนเอง สืบต่อไปเป็นบุคคลเดียวนั้นเองตลอดสาย เพราะมีกรรมเป็นผู้อำนวยให้เป็นไปเป็นช่วง ๆ และช่วงไหนจะสมมติเรียกว่าอะไร เป็นการเปรียบเทียบ ก็สุดแต่จะว่า.

รวมความว่า ทุก ๆ คนต้องพึ่งพาอาศัยกรรมเป็นไปทั้งนั้น ทั้งกรรมดีทั้งกรรมชั่ว พึ่งกรรมดีให้พาไป คือกรรมดีนำให้ได้รับความสุขต่าง ๆ พึ่งกรรมชั่วให้พาไป คือกรรมชั่วนำให้ประสบความทุกข์ต่าง ๆ ในภายนอกอาจต้องพึ่งพาอาศัยบุคคลเป็นต้น แต่ในภายในต้องอาศัยกรรม ยืน เดิน นั่ง นอน อยู่กับกรรม ดังจะพึงเห็นได้ว่า กรรมนั้นเอง

ทำให้บุคคลมีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน ในฝ่ายชั่ว เช่นเรียกว่า โจร เพราะโจรกรรม เรียกว่า คนชั่วต่าง ๆ ก็เพราะกรรมชั่วต่าง ๆ ในฝ่ายดี เช่นเรียกว่าคนดี เพราะบุญกรรม ในฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ เกี่ยวแก่อาชีพต่าง ๆ เช่นเรียกว่า แพทย์ ก็เพราะเวชกรรม เรียกว่า พ่อค้า ก็เพราะพาณิชยกรรม เรียกว่า ชาวนา ก็เพราะกสิกรรม บุคคลทุกจำพวกเหล่านี้จะไปในที่ไหน อยู่ในอิริยาบถอะไร ก็คงเรียกชื่ออย่างนั้น จึงเกาะไปกับกรรมดีบ้าง ชั่วบ้าง และได้รับผลของกรรมนั้นอยู่เสมอ ดังที่ท่านสอนให้พิจารณาเนือง ๆ ว่า เราจักทำกรรมอันใดไว้ ดีหรือชั่วจักเป็นทายาทรับผลของกรรมนั้น.

ทางพระพุทธศาสนา สอนให้ทุก ๆ คนพิจารณาให้ทราบหลักกรรมดังกล่าวเนือง ๆ เพื่อเป็นผู้ไม่ประมาท พยายามละกรรมที่ชั่วประกอบแต่กรรมที่ดี เพราะทุก ๆ คนสามารถละกรรมที่ชั่ว ประกอบกรรมที่ดีได้ การที่ยังปฏิบัติดังกล่าวไม่ได้ ก็เพราะยังประมาทมิได้พิจารณาให้รู้ตระหนักในหลักกรรม และไม่เชื่อกรรม ไม่เชื่อผลของกรรม ไม่เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ต่อเมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทและมีศรัทธาความเชื่อดังกล่าว จึงจะละกรรมชั่ว ทำกรรมดีได้ตามสมควร.

ใครเล่า เป็นผู้รู้และแสดงหลักกรรม เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ได้ทรงทราบว่า สัตว์เป็นไปตามกรรม คือ ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายจุติอยู่ อุปบัติอยู่ เข้าถึงผลต่าง ๆ กันตามกรรม ด้วยจักษุอันเป็นทิพย์หมดจด ล่วงของมนุษย์ ว่าสัตว์ผู้ประกอบด้วยกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต ด่าว่าพระอริยเจ้า เป็นมิจฉาทิฏฐิ ยึดถือกรรมของมิจฉาทิฏฐิ สัตว์เหล่านั้นกายแตก ทำลาย ตายไปแล้ว เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นิรยะ ส่วนสัตว์ผู้ประกอบด้วยกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริต ไม่ด่าว่าพระอริยเจ้า เป็นสัมมาทิฏฐิ สมาทานกรรมของสัมมาทิฏฐิ สัตว์เหล่านั้น กายแตกทำลายตายไปแล้ว เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์.

แสดงว่า พระตถาคตเจ้า ได้ทรงมีพระญาณเห็นสัตว์ทั้งหลายจุติคือเคลื่อนจากภพชาติหนึ่ง ๆ อุปบัติคือเข้าถึงภพชาติหนึ่ง ๆ ต่าง ๆ กัน คือ เลว ได้แก่มีชาติตระกูล โภคะ สชาติปัญญา เป็นต้น ต่ำทรามดีก็ตรงกันข้าม มีวรรณะดี ได้แก่มีวรรณะผิวพรรณที่น่าปรารถนาพอใจ มีวรรณะชั่วก็ตรงกันข้าม เป็นสุคตะ ไปดี ได้แก่มั่งคั่งมีทรัพย์มากเป็นทุคคตะ ไปชั่ว ได้แก่ขัดสนจนทรัพย์ ต่าง ๆ กันตามกรรมที่ตนเองได้ทำไว้.

ความเคลื่อน เรียกตามศัพท์ว่า จุติ, ความเข้าถึงเรียกตามศัพท์ว่า อุปบัติ, ใช้แทนคำว่า ตาย เกิด ทุก ๆ คนซึ่งยังต้องตายเกิด เรียกว่า สัตว์ แปลว่า ผู้ข้อง ผู้ติด เพราะยังไม่หลุดไปจากวัฏฏะ คือวนเวียน

เกิด เวียนตาย เมื่อสัตว์ตาย ร่างกายเป็นผู้ตาย แต่สัตว์เป็นผู้จุติ คือเคลื่อนออกไปจากร่างกายที่ตายนั้น ไปอุปบัติ คือเข้าถึงร่างกายใหม่ ความก่อเกิดแห่งร่างกายใหม่ เรียกว่าเกิด ฉะนั้น ตายเกิดจึงเป็นคำที่ใช้สำหรับร่างกาย และความเกิดของร่างกายนี้เอง ต้องมีมารดาบิดาเป็นแดนเกิดเป็นไปตามพงศ์พันธุ์ และตามธรรมดาของกาย ซึ่งประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ ตลอดไปจนตาย ส่วนความอุปบัติจนถึงจุติของสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นแดนเกิด กรรมจึงเป็นชนกชนนีของสัตว์ทั้งหลาย เมื่อพูดโดยฐานเป็นการก (ผู้ทำ) ก็ต้องว่า สัตว์นั้นเองเป็นชนกชนนีของตัวเองทั้งจะต้องเป็นบุตรธิดาของตนเองสืบ ๆ ต่อไป ดังกล่าวแล้ว.

พิจารณาดูที่ตนเองในบัดนี้ จะเห็นว่า กายของเรามีอยู่ส่วนหนึ่ง ตัวของเรามีอยู่ส่วนหนึ่ง กายของเรามีความเป็นไปในทางหนึ่ง ตัวของเราอีกทางหนึ่ง ความเป็นไปของกาย เช่นต้องบริโภค ต้องถ่าย ต้องเปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่เกิดจนถึงตาย ความเป็นไปของตัวเราเกี่ยวแก่จิตใจ ต้องเล่าเรียนศึกษา ต้องทำงาน ไม่ค่อยจะรู้สึกว่าแก่ว่าตาย เพราะมักจะประมาท เหมือนไม่แก่ไม่ตาย และไม่ค่อยจะยอมรับรู้ความแก่ของร่างกาย เข้าคำว่า ร่างกายจะแก่ก็แก่ไป แต่ใจไม่แก่ รวมความแล้วความเป็นไปของตัวเราในปัจจุบันเกี่ยวกับกรรม คือเจตนาของเราเอง เจตนากรรมนี้เป็นผู้บังคับบัญชาตัวเราให้ทำอย่างไร เพราะเมื่อมีเจตนาแล้ว จึงทำกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ต่าง ๆ ทั้งในทางดีทั้งในทางชั่ว.

ใครเล่า เป็นผู้รู้และแสดงหลักกรรม เลิศล้ำเหมือนพระ-พุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อันความดีและความชั่วนี้ มีลักษณะพร้อมทั้งผลต่างกัน เมื่อเป็นความดีจริง ถึงใครจะพยายามเปลี่ยนแปลงให้เป็นความชั่ว ก็ไม่อาจทำได้ คงเป็นความดีอยู่นั่นเอง แม้ความชั่วก็เหมือนกัน เมื่อเป็นความชั่วจริง ก็คงเป็นความชั่วอยู่นั่นเอง ไม่มีใครสามารถจะกลับกลายให้เป็นความดีไปได้ ส่วนความอ้างเอาเองและความเข้าใจของคน ก็เป็นเพียงความอ้างเอาหรือความเข้าใจเท่านั้น แม้จะทำให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งได้บ้าง เช่นการใส่ความ การยกยอโดยไม่เป็นจริง ก็ไม่ใช่ผลของความดี หรือความชั่วนั้นโดยตรง ผลของความดีหรือความชั่วนั้น จะต้องมาถึงในเมื่อถึงโอกาส เพราะการให้ผลของความดีหรือความชั่วก็มีเวลาเหมือนวันคืน เมื่อยังเป็นเวลากลางวัน จะเร่งให้เป็นกลางคืนสักเท่าไร ก็คงเป็นไปไม่ได้ จนกว่าจะถึงเวลาสิ้นวัน เวลากลางคืนก็มาถึงเข้าเอง แม้ในเวลากลางคืนก็เหมือนกัน จะเร่งให้เป็นกลางวันสักเท่าไรก็เป็นไม่ได้ จนกว่าจะสิ้นคืน แล้วกลางวันก็เริ่มขึ้นเอง เวลาที่ความดีให้ผลเหมือนกลางวัน เวลาที่ความชั่วให้ผลเหมือนกลางคืน ฉะนั้น บุคคลในโลกนี้เมื่ออยู่ในระยะกาลที่ความดีให้ผล ก็มีชีวิตสว่างไสวรุ่งเรือง แม้จะทำความชั่วในระหว่างนั้น ก็ยังสว่างไสวอยู่ก่อน จนกว่าจะถึงกาลของความชั่วให้ผล แต่เมื่ออยู่ในระยะกาลที่

ความชั่วให้ผล ชีวิตก็อับแสง เศร้าหมอง ถึงจะทำความดีในระหว่างนั้น ก็ยังอับแสงต่อไปจนกว่าจะถึงกาลแห่งความดีให้ผล เหตุฉะนี้ บุคคลบางคนหรือบางพวก ผู้ไม่มีศรัทธาในกรรมหรือผลของกรรม จึงมักมีความเห็นเลื่อนลอยไปตามผลต่าง ๆ ที่เห็นจำเพาะหน้า เห็นอย่างไร ก็พูดอย่างนั้น เป็นต้นว่า เห็นบางคนทำดีและได้รับผลดี ก็พูดว่าทำดีได้ดี เห็นบางคนทำชั่วแต่ได้รับผลดี ก็พูดว่า ทำชั่วได้ดี เห็นบางคนทำชั่วและได้รับผลชั่ว ก็พูดว่าทำชั่วได้ชั่ว เห็นบางคนทำดี แต่ได้รับผลชั่ว ก็พูดว่าทำดีได้ชั่ว คนมิใช่น้อยพูดเลื่อนลอยไปตามที่ได้เห็นจำเพาะหน้าอย่างนี้ เพราะไม่ทราบหรือไม่เชื่อในกฎของกรรม อันเกี่ยวกับกาลกำหนดเหมือนอย่างวันคืนดังกล่าว ฉะนั้น เมื่อมีความรู้ หรือความเชื่อในกฎของกรรม ก็จักกล่าวอย่างแน่นอน ไม่เลื่อนลอย ว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว.

ความดีความชั่ว มีความคงตัวตามประเภทของตนดังกล่าว จึงเรียกว่าธรรม เพราะ ธรรม แปลว่า สภาพที่ทรงอยู่หรือทรงไว้ และความดีที่ทรงตัวเป็นความดีไม่กลับกลายเป็นความชั่ว จึงเรียกว่า กุศลธรรม หรือธรรมเฉย ๆ ส่วนความชั่วก็ทรงตัวเป็นความชั่ว ไม่กลับกลายเป็นความดี จึงเรียกว่า อกุศลธรรม หรือ อธรรม สมตามพระพุทธภาษิตตรัสแสดงผลที่ไม่เสมอกันไว้ แปลความว่า "ธรรมและอธรรม หามีวิบากคือผลเสมอกันไม่ อธรรมย่อมนำไปสู่นิรยะ ส่วนธรรมย่อมให้ถึงสุคติ"

ใครเล่า เป็นผู้รู้หลักกรรม เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อันฐานะ คือ ข้อที่เป็นได้ และอฐานะคือข้อที่เป็นไม่ได้ ควรกำหนดให้รู้ไว้ก่อน เพื่อจะได้ปฏิบัติในสิ่งที่เป็นไปได้เท่านั้น ส่วนสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ถึงใครจะพยายามให้เป็นไปได้สักเท่าไร ก็ไม่สำเร็จ เป็นต้นว่า ผลของกรรมย่อมเกิดขึ้นตามควรแก่กรรม คือ ผลดีเผล็ดจากกรรมดี ผลชั่วเผล็ดจากกรรมชั่ว ย่อมเป็นได้ดังนี้ ถ้าจะให้สับสนกันย่อมเป็นไปไม่ได้ ผลดีนั้น เป็นต้นว่า ภูมิที่ดี เป็นสุขต่าง ๆ ผลชั่วนั้นเป็นต้นว่า ภูมิที่ชั่ว เป็นทุกข์ต่าง ๆ ทางไปสู่ภูมิเหล่านี้ก็คือ กรรมนั่นเอง และสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประกอบกรรม ทำทางไปสู่ภูมิต่าง ๆ ย่อมมีกายและจิตใจประกอบกันเป็นสัตว์บุคคล กายนั้นประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ จิตใจก็มีอัธยาศัยต่าง ๆ กัน ทั้งอัธยาศัยเป็นต้น ที่เรียกว่าอินทรีย์ ของบางคนก็หย่อน บางคนก็ยิ่ง อัธยาศัยที่ยิ่งนั้น เกิดจากประกอบธรรมปฏิบัติมีสมาธิเป็นต้น การบำเพ็ญธรรมปฏิบัตินั้น ก็มีเศร้าหมองบ้าง ผุดผ่องบ้าง แล้วแต่จะปฏิบัติผิดหรือถูกวิธี แต่เมื่อปฏิบัติให้ถูกวิธีจนได้ฌาน ซึ่งเป็นสมาธิอย่างสูง และญาณ ซึ่งเป็นปัญญาอย่างสูง ก็อาจกำหนดระลึกนิวาส คือที่อาศัยในหนหลังได้ กำหนดรู้ความเคลื่อน และเข้าถึงชาติภพหรือภูมิต่าง ๆ กัน โดยกรรมได้ จนถึงรู้จักทำอาสวะให้สิ้นไปในที่สุด.

สำหรับในชั้นสามัญ ท่านก็สอนให้อยากทำความดีไว้ ยึดถือ

ความดีไว้ สั่งสมให้เป็นบารมีอยู่ในจิต เพื่อต่อสู้กับอาสวะอันเป็นฝ่ายชั่วอันเก็บไว้ จะปล่อยทิ้งความดีเสียมิได้ แต่ความอยากดีนั้นถ้ามากเกินไปก็เป็นทุกข์เดือดร้อน จำจะต้องระงับเสีย เช่นเดียวกับสงบระงับความอยากชั่ว ท่านจึงสอนให้บำเพ็ญสมาธิ คือทำใจให้ตั้งมั่นแน่วแน่อยู่ในอารมณ์อันเดียว จนจิตสงบจากความฟุ้งซ่าน และให้บำเพ็ญปัญญา คือทำความรู้จริงให้เกิดขึ้นจนรู้จักอาสวะและทำอาสวะให้สิ้น.

พระพุทธเจ้า ทรงมีพระญาณ คือพระปรีชาหยั่งรู้ตั้งแต่เบื้องต้นนับตั้งแต่ฐานะ อฐานะ จนถึงวิมุติ หลุดพ้นเพราะสิ้นอาสวะกิเลส ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า พระตถาคตเจ้ารู้ยิ่งเอง แจ่มแจ้ง เจโตวิมุติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจใจ ปัญญาวิมุติ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจแห่งปัญญา ที่ไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะทั้งหลายในปัจจุบันเข้าถึงอยู่ แม้ข้อนี้เป็นพละของพระตถาคตเจ้า ซึ่งได้ทรงอาศัยปฏิญญาฐานะของหัวหน้าบันลือสีหนาท ยังพรหมจักรให้เป็นไปในบริษัททั้งหลาย.

ใครเล่า เป็นผู้รู้จบเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า ซึ่งได้มีพระปรีชาญาณหยั่งรู้และสอนให้รู้ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงที่สุดทุกข์.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปตามตำบลต่าง ๆ ในแคว้นโกศล ได้เสด็จถึงนิคมของชาวกาลามะ มีชื่อว่า เกสปุตตะ พวกชาวบ้านในนิคมนั้นได้ทราบว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมา และเขาลือกันกระฉ่อนว่าพระองค์เป็นพระอรหันต์แสดงธรรมไพเราะยิ่งนัก จึงได้พากันไปเฝ้าเป็นอันมาก แล้วได้กราบทูลว่า ไดมีนักบวชหลายพวกผ่านมายังนิคมนี้ พวกหนึ่งก็แสดงยกย่องลัทธิศาสนาของตน หมิ่นแคลนลัทธิศาสนาอื่น อีกพวกหนึ่งมาก็กล่าวเหมือนอย่างนั้น จึงพากันสงสัยลังเลว่าถ้อยคำของพวกไหนจริง ของพวกไหนเท็จ พระพุทธเจ้าตรัสว่าควรที่จะสงสัยลังเลเพราะเกิดขึ้นถูกฐานะ ต่อจากนี้ก็ได้ตรัสแนะนำมิให้เชื่อถือด้วยอาการ ๑๐ อย่าง คือ ด้วยฟังตาม ๆ กันมา ๑ ด้วยถือสืบต่อกันมา ๑ ด้วยอ้างว่าได้ยินมาอย่างนี้ ๑ ด้วยอ้างตำรา ๑ ด้วยเหตุที่ตรึกตรองเอา ๑ ด้วยนัยตามที่คาดคะเนเอา ๑ ด้วยคิดเอาตามอาการ ๑ ด้วยต้องกับความคิดเห็น ๑ ด้วยเห็นว่าผู้พูดเป็นผู้ควรเชื่อ ๑ ด้วยเห็นว่าเป็นพระเป็นครูของตน ๑ ต่อเมื่อได้พิจารณาให้รู้ด้วยตนแล้ว จึงควรเชื่อถือ คือเมื่อรู้ว่าเป็นการไม่ดีมีโทษ ก่อทุกข์เดือดร้อนก็ให้ละเว้น แต่เมื่อรู้ว่าเป็นการดีมีคุณก่อสุขประโยชน์จึงทำ พระพุทธเจ้าได้ทรงยกเอาโทษ และคุณสองฝ่ายเปรียบเทียบกัน ในฝ่ายโทษ ได้ทรงยกความโลภ โกรธ หลง และกรรมของคนที่โลภ โกรธ

หลง แล้วขึ้นแสดง คือ ฆ่าเขาบ้าง ลักของเขาบ้างเป็นต้น ในฝ่ายคุณได้ยกความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง และกรรมของคนที่ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ซึ่งตรงกันข้ามขึ้นแสดง เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นได้ในปัจจุบันว่า ฝ่ายไหนเป็นอย่างไร และฝ่ายไหนควรเว้น ฝ่ายไหนควรทำ ในที่สุดได้ทรงสอนให้แผ่เมตตาจิตเป็นต้น ไปในสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวาง และตรัสว่าผู้ที่มีจิตใจไม่มีเวร ไม่คิดเบียดเบียนใคร มีใจไม่เศร้าหมอง มีใจบริสุทธิ์ เพราะประกอบด้วยเมตตาไมตรีจิต เป็นต้น ย่อมได้ความอุ่นใจ ๔ ประการ คือ ๑. ถ้ามีโลกหน้าและมีผลของกรรมดีกรรมชั่ว เราก็จักไปเกิดดี ๒. ถ้าโลกหน้าและผลของกรรมดังกล่าวไม่มี เราก็รักษาตนให้เป็นคนไม่มีเวร ไม่มีทุกข์ มีสุขอยู่ในปัจจุบันชาติ ๓. ถ้าการทำบาปเป็นบาป เรามิได้ทำบาป จึงไม่ต้องเป็นทุกข์ ๔. ถ้าการทำบาปไม่เป็นบาป เราก็เป็นผู้บริสุทธิ์.

เรื่องนี้แสดงลักษณะของพระพุทธศาสนา ซึ่งไม่กล่าวย่ำยีศาสนาอื่น และสอนไม่ให้เชื่อ แต่สอนให้พิจารณาตามเหตุผล จึงทนทานต่อปัญญาพิสูจน์ของคนทุกสมัย หมายความว่า ยิ่งพิจารณาด้วยปัญญาก็ยิ่งเห็นจริง.

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้ไม่ต้องเชื่อ แต่ให้ใช้ปัญญาพิสูจน์เอาเอง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ในสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่พระเชตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี ในโกศลรัฐ ได้มีบุคคลผู้หนึ่งในชนบทสู่ขอธิดาของตระกูลหนึ่งในกรุงสาวัตถีให้แก่บุตรของตน ตกลงกันกำหนดวันประกอบพิธีมงคลเรียบร้อยแล้ว ต่อมาเขาได้ถามอาชีวก (นักบวชจำพวกหนึ่ง) ผู้เป็นที่นับถือของตนว่า วันนั้นฤกษ์ดีหรือไม่ อาชีวกโกรธว่าไม่ถามตนเสียก่อน กำหนดวันกันแล้วมาถามภายหลัง จึงกล่าวว่า วันนั้นฤกษ์ไม่ดี อย่าทำมงคล ถ้าทำจะเกิดมหาวินาศ พวกเขาก็พากันเชื่อ เมื่อถึงวันนัดก็ไม่ไปเพราะกลัวจะเกิดมหาวินาศ.

ส่วนทางฝ่ายหญิง ซึ่งได้เตรียมการมงคลทั้งปวงไว้แล้วรออยู่ ไม่เห็นฝ่ายชายมาก็พากันโกรธ เพราะได้ตกลงวันกันไว้ ได้ตระเตรียมสิ่งทั้งปวงสิ้นเปลืองไปเป็นอันมาก ทั้งเป็นการเสียหน้าแก่ฝ่ายหญิง จึงได้ยกธิดาให้แก่ชายในตระกูลอื่นซึ่งเป็นผู้ขอรับแทน ได้ประกอบพิธีมงคลตามที่เตรียมไว้ เสร็จเรียบร้อยกันไปในวันนั้นเอง.

ครั้นวันรุ่งขึ้น พวกฝ่ายชายที่สู่ขอไว้ก่อน จึงพากันไป ก็ถูกพวกฝ่ายหญิงด่าว่าขับไล่ให้กลับ พวกฝ่ายชายก็โต้ตอบ เกิดวิวาทกันขึ้น แต่ก็ไม่ได้หญิง เพราะเขายกให้แก่คนอื่นไปแล้ว ต้องพากันกลับ ข่าวเรื่องอาชีวกนั้นทำการทำนายทายทักเป็นอันตรายแก่การมงคล ปรากฏไปทั่วนครจนทราบถึงหมู่ภิกษุ.

พระพุทธเจ้าได้ทรงทราบจากหมู่ภิกษุ ก็ได้ตรัสเล่าเรื่องท่านอง

เดียวกันที่เกิด เพราะถือฤกษ์ยามผิด ๆ ในอดีตกาลแก่ภิกษุทั้งหลาย แล้วตรัสประทานโอวาท แปลความว่า "ประโยชน์ล่วงเลยคนเขลา ผู้มัวถือฤกษ์อยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์ ดาวทั้งหลายจะทำอะไรได้"

ตามพระพุทธโอวาทนี้แสดงว่า อันฤกษ์งามยามดีนั้น ก็คือประโยชน์ที่จะพึงได้ ถ้าเสียประโยชน์ก็ชื่อว่าเสียฤกษ์ ฉะนั้นโดยที่แท้ประโยชน์จึงเป็นฤกษ์ของประโยชน์ มิใช่ดวงดาวที่ไหน ส่วนการที่เชื่อดวงดาวไปอย่างหลง ๆ จนถึงพากันเสียประโยชน์ต่าง ๆ บางทีผู้ทำนายทายทักเองก็ถูกจับตัวไปลงโทษ นี่แหละ เรียกว่าฤกษ์ไม่ดีหรือว่าฤกษ์มหาวินาศ.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ในที่อื่นอีกโดยความว่า "ทำดีเวลาเช้า เป็นฤกษ์ดีเวลาเช้า ทำดีเวลากลางวัน เวลาเย็น เป็นฤกษ์ดีในเวลากลางวัน เวลาเย็น" เป็นต้น รวมความว่า ทางพระพุทธศาสนาถือว่า 'ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์โดยแท้'

ใครเล่า เป็นผู้รู้ฤกษ์ที่ถูกต้อง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมัยเมื่อพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวนาราม กรุงสาวัตถี อนาถบิณฑิกเศรษฐี ได้ไปเฝ้ากับสหายเป็นอันมาก กราบทูลว่าสหายเหล่านี้เคยมานับถือพระพุทธศาสนาเมื่อเสด็จมาคราวก่อน ครั้น

เสด็จไปแล้ว ก็กลับไปนับถือศาสนาเดิม พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม ยกบุคคลสองจำพวกคือพวกที่ถือฐานะที่ไม่ผิด กับพวกที่ถือตามตักกะ (คิดส่าย ซึ่งมักจะผิด) ดังเรื่องที่มีมาแล้วในอดีต.

ครั้งหนึ่งในนครพาราณสีสมัยเก่าแก่ ได้มีนายกองเกวียนสองคน ซึ่งคุมหมู่เกวียนเดินทางไปค้าขายในแคว้นต่าง ๆ คราวหนึ่งกำหนดจะออกเดินทางพร้อมกัน แต่ทั้งสองฝ่ายได้มาพบปรึกษา มีความเห็นตรงกันว่า จะไปพร้อมกันเป็นการไม่สะดวก นายกองเกวียนคนที่หนึ่งจึงขอให้นายกองเกวียนคนที่สองเลือกเอาว่าจะออกก่อนหรือหลัง นายกองเกวียนคนที่สองเห็นว่าออกเดินทางก่อนจะได้เปรียบกว่า เพราะจะได้ชิงขายสินค้าได้ก่อนเป็นต้น จึงเลือกออกเดินทางก่อน นายกองเกวียนคนที่หนึ่งก็ยินยอม เพราะเห็นว่าออกเดินทางทีหลัง ก็ได้เปรียบอีกด้านหนึ่งเหมือนกัน เช่นไม่ต้องเสี่ยงภัยทีแรกและพลอยใช้สิ่งที่พวกไปก่อนได้ทำใช้และทิ้งไว้ ฝ่ายนายกองเกวียนคนที่สองได้คุมกองเกวียนออกเดินทางไปก่อน ได้ตระเตรียมบรรทุกน้ำไปเป็นอันมาก ในเมื่อจะเข้าเขตที่กันดารน้ำ ครั้นเดินทางเข้าไป ได้มีพวกยักษ์คือคนป่าที่ดุร้ายมาล่อลวงว่าข้างหน้ามีน้ำบริบูรณ์ นายกองเกวียนก็คิดเชื่อล่วงหน้าไปว่าเป็นความจริง จึงให้เทน้ำที่มีอยู่แล้วทิ้งทั้งหมดเพื่อให้เกวียนเบา ครั้นเดินทางต่อไปจนสิ้นเวลาเดินทางก็ไม่พบน้ำ พากันอ่อนเพลียทั้งคนและโค สิ้นกำลัง หลับไปทุกคน ก็ได้ถูกพวกคนป่าพากันมาทำร้ายถึงแก่ความตายทั้งหมด ครั้นล่วงมาอีกกึ่งเดือน นายกองเกวียน

คนที่หนึ่งได้นำกองเกวียนออกเดินทาง เมื่อจะเข้าเขตที่กันดารน้ำ ก็ให้ตระเตรียมน้ำไปอย่างเพียงพอ และได้ถูกคนป่ามาล่อลวงเช่นเดียวกัน แต่นายกองเกวียนเป็นผู้ฉลาด ไม่ยอมหมายน้ำบ่อหน้า และไม่เห็นท่าทางว่าข้างหน้าจะมีน้ำ ทั้งไม่มีวี่แววว่าฝนจะตก จึงไม่ยอมให้เทน้ำทิ้ง ให้บรรทุกน้ำเดินทางต่อไป ก็ไม่พบว่ามีน้ำที่ไหนเลย เมื่อสิ้นเวลาเดินทางก็พากันหยุดบริโภคและพักผ่อน แต่ได้วางอารักขาอย่างเข้มแข็ง พวกคนป่าก็ไม่กล้าจู่โจมเข้ามาทำร้าย นายกองเกวียนได้ควบคุมกองเกวียนเดินทางไปค้าขายโดยสวัสดิ์ดีตลอดทาง.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสสรูปความเป็นพระพุทธโอวาทว่า "คนจำพวกหนึ่งถือฐานะที่ไม่ผิด ส่วนคนอีกจำพวกหนึ่งคิดส่าย ไปถือฐานะที่สองคือที่ผิด ผู้มีปัญญารู้ฐานะทั้งสองนี้ สิ่งใดไม่ผิด ก็พึงถือเอาสิ่งนั้นเถิด" พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรม จนชนเหล่านั้นมองเห็นความจริงในพระพุทธศาสนาอย่างไม่ผิดพลาด จึงได้นับถือเป็นสรณะโดยไม่เปลี่ยนแปลงอีกต่อไป.

ใครเล่า เป็นผู้สอนไม่ให้หมายน้ำบ่อหน้า เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ทรงสอนไม่ให้เกียจคร้าน ให้ขยันหมั่นเพียร เมื่อภิกษุรูปใดรูปหนึ่งทิ้งความเพียร ก็ทรงตักเตือนให้เกิดสติเพื่อทำความเพียรต่อไป ดังเรื่องเล่าในอดีตว่า –

ครั้งหนึ่ง ได้มีพ่อค้าเกวียนหมู่หนึ่งเดินทางผ่านทะเลทรายซึ่งไม่มีน้ำและร้อนจัดอย่างยิ่ง จนไม่สามารถจะเดินทางไปในเวลากลางวันได้ ต้องเดินทางในเวลากลางคืน เมื่ออรุณขึ้นแล้ว ก็หยุดจอดเกวียนให้เป็นวงกลม กางผ้าคลุมเป็นหลังคา หุงต้มบริโภคกันแล้ว ก็พักหลับนอนกันภายในกระโจมเกวียน ครั้นถึงเวลาค่ำก็ออกเดินทางต่อไปใหม่ ได้ปฏิบัติดังนี้จนเกือบจะผ่านพ้นทะเลทรายนั้น บังเอิญคืนวันที่จะผ่านพ้นนั้น คนดูดาวนำทาง ซึ่งได้มีความอิดโรยมาเป็นเวลาหลายวัน ได้นั่งหลับไปในเกวียนที่นำหน้า โคก็พาหมู่เกวียนย้อนกลับมาทางเก่าอีก ครั้นสว่างขึ้นก็กลับมาพบที่เก่าซึ่งได้หยุดพักเมื่อวันก่อน พอดีน้ำและฟืนที่เตรียมไว้หมดสิ้น พวกชาวเกวียนต่างอิดโรยและหมดหวัง นั่งเป็นทุกข์กันอยู่ ฝ่ายนายกองเกวียนยังไม่ยอมหมดหวัง จึงเที่ยวเดินสังเกตดูพื้นที่ซึ่งเป็นทรายไปทั้งหมด ได้เห็นพื้นที่ทรายแห่งหนึ่งมีต้นหญ้าขึ้นอยู่บ้าง คิดว่าน่าจะมีน้ำอยู่ตรงนั้น จึงสั่งให้พวกชาวเกวียนช่วยกันขุด เมื่อขุดลึกลงไปยังไม่พบน้ำ ก็ช่วยกันขุดต่อไปอีกจนถึงแผ่นหินดาล ก็พากันสิ้นหวัง เลิกขุดต่อไป ฝ่ายนายกองเกวียนได้ลงไปสังเกตดูที่แผ่นหินนั้น ก้มลงจรดหูฟังที่แผ่นหิน ได้กำหนดเสียงว่าจะมีกระแสน้ำ จึงได้สั่งให้คนรับใช้ประจำตัวพยายามขุดแผ่นหินอีกสักครั้ง คนรับใช้นั้นได้พยายามขุดเจาะแผ่นหินลงไปจนทะลุเป็นช่องสำเร็จ ก็ได้มีน้ำพุ่งขึ้นมา พวกชาวเกวียนทั้งหมดก็ได้ใช้ไม้แอกเกวียนเป็นต้นที่ไม่ต้องการ ทำฟืนหุงต้มบริโภค และได้เดินทางผ่านพ้นไป

โดยสวัสดี.

เรื่องนี้สอนให้รู้คุณของความเพียรว่า เมื่อทำกิจที่ควรทำอะไรก็ตาม ถ้าประสบอุปสรรค ไม่ละความเพียรเสีย ก็อาจผ่านพ้นไปได้ ฉะนั้น เมื่อยังมีเรี่ยวแรงอยู่ ก็ควรเพียรเรื่อยไป.

พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภเรื่องนี้ ตรัสพระโอวาทว่า "ชาวเกวียนไม่เกียจคร้าน พากันขุดในทางทรายได้พบประปาใต้บาดาล ที่มีน้ำในที่นั้น ผู้รู้ซึ่งประกอบด้วยกำลังเพียรก็ฉันนั้น เป็นผู้ไม่เกียจคร้าน พึงได้ความสงบแห่งหทัย."

ใครเล่าเป็นผู้สอนให้มีความเพียรเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ทางพระพุทธศาสนา แสดงโทษของความโลภอยากได้ ซึ่งเป็นมูลเหตุให้ประกอบการทุจริตต่าง ๆ และความโลภนั้นเมื่อมีมากเกินควร ก็ทำให้เสื่อมจากลาภที่จะพึงได้อีกด้วย ดังเรื่องในชาดกเรื่องหนึ่งว่า

ได้มีพ่อค้าสองคนในเสริวรัฐ ข้ามทะเลไปค้าขายยังเมืองอริฏฐปุร แบ่งถนนกันค้า มีตระกูลเศรษฐีตกยากตระกูลหนึ่ง สิ้นทั้งทรัพย์ทั้งคน ยังมีเหลืออยู่แต่ย่าและหลานสาว ซึ่งต้องรับจ้างทำงานเลี้ยงชีวิต ได้มีถาดเก่าแก่ใบหนึ่งอยู่ในเรือน มีฝุ่นละอองจับสกปรกวางทิ้งไว้ไม่ได้ใช้สอย รวมอยู่กับภาชนะที่เปรอะเปื้อน พ่อค้าคนหนึ่ง

ได้เดินร้องขายเครื่องประดับผ่านมา หลานสาวจึงบอกย่าให้เรียกเข้าไปในเรือน หยิบถาดที่ไม่ได้ใช้นั้นออกบอกขายเพื่อซื้อเครื่องประดับ พ่อค้ารับถาดมา เอาเข็มขีดตรวจดู รู้ว่าเป็นถาดทองคำมีค่ามาก ก็เกิดความโลภอยากจะได้ด้วยวิธีให้เสียเงินซื้อน้อยที่สุด จึงพูดขึ้นว่า ถาดเก่านี้ราคาไม่ถึงสิบสตางค์ วางทิ้งไว้ เดินออกไป คิดว่าจะวกกลับมาซื้อให้ถูกที่สุด. ต่อมาพ่อค้าคนที่สองได้เดินร้องขายเครื่องประดับผ่านมาอีก หลานสาวก็บอกย่าเรียกเข้ามาบอกขายถาดนั้นเช่นเดียวกัน พ่อค้าคนหลังนี้เป็นคนตรง ตรวจดูถาดแล้วรู้ว่าเป็นถาดทอง ก็บอกให้ย่าและหลานทั้งสองทราบ และตีราคาสูงลิ่ว ย่าและหลานก็มีความดีใจ จึงยกถาดทองให้แก่พ่อค้า โดยพ่อค้าให้ทรัพย์ที่ตนมีอยู่ทั้งหมด ขอชักไว้เพียงเป็นค่าเรือเดินทาง และสิ่งของที่จำเป็นบางอย่างเท่านั้น แล้วรับถาดทองโดยสารเรือเดินทางกลับไป. ฝ่ายพ่อค้าคนแรกหวนกลับมาอีกเที่ยวหนึ่ง คิดว่าคราวนี้ ย่าและหลานจะต้องขายให้ด้วยราคาถูกที่สุด แต่ครั้นมาถึงก็ไม่ได้พบถาด ทั้งถูกย่าและหลานด่าว่าเป็นคนหลอกลวง เพราะถาดทองแท้ ๆ กลับว่าเป็นถาดเก่า พ่อค้านั้นเกิดความเสียใจเป็นกำลัง ทั้งมีความโกรธแค้นพ่อค้าที่ได้ถาดทองไปเป็นอันมาก รีบวิ่งตามไปยังท่าเรือ เพื่อจะทำร้ายแย่งชิงถาดทองจากพ่อค้าที่ได้ไปนั้น แต่ก็ไปไม่ทัน เรือออกไปเสียแล้ว ตะโกนเรียกให้เรือกลับ เรือก็ไม่กลับ ยิ่งคิดก็ยิ่งเสียดายและยิ่งเสียใจ จนถึงแก่ความตายที่ท่าเรือนั้นเอง.

เรื่องนี้สอนให้รู้ว่า "โลภมากลาภหาย" แต่แม้จะได้ลาภมา

ด้วยความโลภ เป็นลาภทุจริต ก็เป็นลาภร้อน แทนที่จะได้ความสุข กลับได้ความทุกข์ เพราะลาภ ฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้ละความโลภ และตรัสว่า "ความโลภเป็นอันตรายแห่งธรรมทั้งหลาย."

ใครเล่า เป็นผู้แสดงโทษความโลภ และสอนให้ละความโลภ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

อันคนที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ จำต้องมีเจ้าหน้าที่ทำการต่าง ๆ ในหมู่สงฆ์ก็เช่นเดียวกัน พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งให้สงฆ์เลือกภิกษุที่มีคุณสมบัติอันเหมาะสม เป็นเจ้าหน้าที่ทำการสงฆ์ในส่วนต่าง ๆ ถ้าได้ผู้ที่ไม่เหมาะสมก็เกิดความยุ่งยาก ในประเทศชาติที่นับว่าเป็นหมู่ใหญ่ ก็จำต้องได้เจ้าหน้าที่ผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม ปฏิบัติหน้าที่ทั้งหลาย ถ้าได้ผู้ที่ขาดคุณสมบัติ เช่นขาดความรู้ความสามารถ ซ้ำยังเห็นแก่ลาภผล ก็อาจก่อให้เกิดความเสื่อมเสียแก่ส่วนรวม แรงสินบนอาจทำให้ดีราคาเมืองเท่ากับข้าวสารทะนานเดียว ดังเรื่องต่อไปนี้

ครั้งหนึ่ง พระราชาพรหมทัตพระองค์หนึ่งในกรุงพาราณสี ได้ทรงตั้งเจ้าหน้าที่ตั้งราคาซื้อสินค้าไว้คนหนึ่ง คือบรรดาสินค้าที่มีผู้นำมาขายในเมืองนั้น ถ้ามีพระประสงค์ก็ต้องขายแก่พระองค์ ตามราคาที่เจ้าหน้าที่ของพระองค์ตั้งให้ พ่อค้าไม่อาจตั้งราคาขายเอง เจ้าหน้าที่นั้นเป็นคนฉลาดสามารถในการดูและตั้งราคาสินค้า ทั้งเป็นคนตรง

ของก็ถูกก็ตีราคาถูก ของแพงก็ตีราคาแพง พระราชาไม่พอพระหทัยว่าราคาแพงไป จึงถอดเจ้าหน้าที่ผู้นั้นออกจากตำแหน่ง ทรงตั้งคนอื่นแทน เจ้าหน้าที่คนใหม่ไม่มีความรู้ความสามารถเหมาะสมแก่ตำแหน่ง แต่เป็นคนรู้จักประจบประแจง ให้เป็นที่ชอบใจของเจ้านาย เก็งพระทัยพระราชาว่าคงโปรดให้ซื้อของให้ได้ทั้งดีทั้งถูก จึงมักตั้งราคาสินค้าถูก ๆ ซึ่งพ่อค้าก็จำต้องขายให้ คราวหนึ่งตั้งราคาม้าห้าร้อยตัวเท่าข้าวสารทะนานเดียว พ่อค้าม้าได้นำม้าเหล่านั้นมาจากชนบทภาคเหนือ เมื่อถูกตั้งราคาให้อย่างนั้น มีความเสียใจ ไปหาเจ้าหน้าที่คนเก่า ปรับ-ทุกข์ให้ฟัง เจ้าหน้าที่คนเก่ามีความสงสาร ได้แนะอุบายให้ พ่อค้าม้าได้ไปติดสินบนเจ้าหน้าที่ผู้ตีราคา ให้ทำตามความประสงค์ของตน เจ้าหน้าที่ผู้นั้นเป็นคนเขลาอยู่แล้ว ซ้ำยังเป็นคนโลภอีกด้วย จึงยอมรับสินบน ทั้งสองก็พากันไปเฝ้าพระราชาอีก พ่อค้าม้าทูลว่า ม้าทั้งหมดนั้นราคาเท่าข้าวสารทะนานหนึ่งทราบแล้ว แต่ใคร่จะทราบราคาของข้าวสารทะนานหนึ่ง ขอได้โปรดให้ตั้งราคาว่า ข้าวสารทะนานหนึ่งนั้นราคาเท่าไร พระราชาโปรดให้เจ้าหน้าที่ผู้นั้นตั้งราคา เขารับสินบนเข้าไปแล้ว จึงตั้งราคาว่าข้าวสารทะนานหนึ่งนั้น ราคาเท่ากับเมืองพาราณสีทั้งภายในและภายนอก เจ้าหน้าที่คนเก่าซึ่งเป็นผู้ออกอุบายได้เฝ้าอยู่ด้วย จึงทูลขึ้นว่า 'สมราคานี้กระไร ข้าวสารทะนานหนึ่งราคาเท่าเมืองพาราณสี และม้าห้าร้อยตัวราคาเท่าข้าวสารทะนานหนึ่ง' พระ-ราชาทรงละอายพระทัย โปรดให้ถอดเจ้าหน้าที่ผู้นั้นออก ตั้งคนเก่า

เข้ารับตำแหน่งเดิมต่อไป.

พระพุทธเจ้า ทรงสั่งสอน ให้เลือกบุคคลผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม คือมีความรู้ความสามารถ ปราศจากอคติต่าง ๆ ให้เป็นเจ้าหน้าที่ทำการของหมู่.

ใครเล่า เป็นผู้สั่งสอน วางหลักในการเลือกบุคคลให้รับหน้าที่อย่างถูกต้อง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ทรงวางหลักพระพุทธศาสนาไว้ ๓ ข้อ ดังที่ทราบกันอยู่โดยมาก คือ ละความชั่ว ทำความดี และ ชำระจิตของตนให้ผ่องใส ดูก็เป็นหลักง่าย ๆ แต่ในการปฏิบัตินั้น ต้องมีความละเอียดอ่อนอีกเป็นอันมาก จะต้องมีกำลังใจที่จะเอาชนะใจของตนเอง และเอาชนะเหตุการณ์แวดล้อมต่าง ๆ บางทีมีกำลังใจที่จะละความไม่ดีและทำความดีในชั้นแรก แต่ครั้นประสบอุปสรรคก็เกิดความท้อถอยท้อแท้ใจ อุปสรรคนั้นมีต่าง ๆ เช่น เห็นว่าไม่มีผลตอบแทน ไม่ได้รับสนับสนุน ถูกเยาะเย้ยริษยา ขัดขวาง ทำให้หมดกำลังใจ อุปสรรคเหล่านี้ นอกจากเป็นอันตรายต่อความดีแล้ว บางทียังทำให้ละเว้นความดี ไปประกอบความไม่ดี เป็นการตอบโต้ไปเลยก็มี ผลก็คือความเสื่อมเสียเดือดร้อนดังที่ได้ยินเล่าว่า คนขับรถบางคนมีปรกติขับรถด้วยความระมัดระวังเป็นอย่างดียิ่ง ต่อมาได้ถูกพวก

เพื่อน ๆ เย้ยหยัน ว่าขับเป็นเต่า หรือใช้น้ำมันตราเต่า ทีแรกก็เฉย ๆ แต่เมื่อได้ยินบ่อย ๆ เข้า ก็เกิดความโกรธ คิดว่าจะต้องแสดงฤทธิ์เต่าบินให้ดูบ้าง จึงทิ้งความระมัดระวังอย่างที่เคยมี ขับรถรวดเร็ว เพื่อแก้คำสบประมาทของเพื่อน ต่อมาไม่ช้า เขาก็ประสบผลร้ายแห่งการขับรถเร็วโดยประมาทดังที่ทราบกันอยู่.

ทางที่ถูกควรจะต้องเอาชนะอุปสรรคในทางที่ชอบและพยายามรักษาส่งเสริมความดีของตน คิดให้เห็นว่าเราทำความดีก็เพื่อความดี มิใช่เพื่อให้ใครชม ใครจะชมหรือติ เราก็ยังไม่ควรรับหรือปฏิเสธ ควรนำมาคิดสอบสวนตัวเราเองดู เพื่อแก้ไขตัวเราเองให้ดีขึ้น แต่ไม่รับมาเป็นเครื่องหลอกตัวเอง ว่าวิเศษเพราะเขาชม หรือเลวทรามเพราะเขาติ เขาจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา เราจะดีหรือไม่ดีก็อยู่ที่การกระทำของเราเอง โดยมากอุปสรรคต่าง ๆ เป็นเรื่องหยุมหยิมเล็กน้อยไม่มีสาระ แต่มักจะรับเข้ามายึดถือเป็นอารมณ์กวนใจให้เดือดร้อนไปเอง จนถึงให้ทอดทิ้งความดี ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ไม่ใช่เป็นความฉลาด แต่เป็นความเขลาของเราเอง และทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเป็นผู้แพ้ ส่วนการชนะนั้นก็มิได้ประสงค์ให้ชนะในทางก่อเวร ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า "ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์" แต่มุ่งให้เอาชนะตนเอง คือชนะจิตใจที่ไม่ชั่วของตน และเอาชนะเหตุการณ์แวดล้อมที่มาเป็นอุปสรรคแห่งความดี เพื่อที่จะรักษาและเพิ่มพูนความดีของตนให้ยิ่ง ๆ ขึ้น ในข้อนี้ พระพุทธเจ้า

ได้ตรัสสอนไว้ว่า "พึงชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ พึงชนะความไม่ดีด้วยความดี"

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้ชนะโดยชอบ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

บัดนี้ ได้มีผู้สนใจศึกษาพระพุทธศาสนากันมาก เพราะเมื่อความรู้ในด้านต่าง ๆ เจริญขึ้น ผู้มีความรู้ก็ยิ่งตระหนักในความจริงของพระพุทธศาสนา เช่นความรู้ในทางจิตแพทย์ได้แสดงว่าโรคหลายอย่างมีสมุฏฐานจากจิตใจ (ดังเช่นที่เรียกว่า Psychosomatic Illness) แพทย์บางท่านได้กล่าวสมุฏฐานของโรคดังกล่าวว่า เกิดจากความวิตกทุกข์ร้อน ความเคร่งเครียดในการงานเกินไป และความเดือดร้อนเป็นต้น เช่นพ่อค้าบางคนวิตกทุกข์ร้อนไปว่าจะขาดทุน หรือการค้าจะขัดข้องประการต่าง ๆ ทั้งที่การค้าของตนกำลังดำเนินไปโดยปรกติ แต่ก็วิตกทุกข์ร้อนไปเอง บางคนทำการงานอย่างเคร่งเครียดตลอดวันแถมมีใจหงุดหงิดเกี่ยวกับเรื่องนั้นเรื่องนี้ หรือคนนั้นคนนี้ไม่มีการพักผ่อนหย่อนใจตามสมควร หรือบางคนประสบความขัดข้องวิบัติเกี่ยวกับการเงิน หรือเรื่องทางครอบครัวเป็นต้น มีความเดือดร้อนเหล่านี้ก็ทำให้เกิดโรคได้.

ภาวะทางจิตใจ (ดังที่เรียกว่า Emotions) ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ที่อาจสังเกตได้ทางร่างกายเช่นอาการหน้าซีดหรือหน้าแดง ซึ่งเกี่ยวแก่ภาวะทางจิต การอาเจียน หรือหน้ามืด อันเกิดจากภาวะทางจิตใจที่ไม่สบาย เพราะเห็นโลหิต ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่กระเพาะอาหารจนถึงอาเจียน เมื่อเกิดภาวะทางจิตใจไม่ชอบ ก็ทำให้กล้ามเนื้อตึงเครียด เพราะว่ากล้ามเนื้อแสดงอาการรับกับเครื่องกระตุ้นเตือนทางจิตใจ โดยเฉพาะที่เกี่ยวแก่เส้นโลหิต ดังเช่นปวดศีรษะ เพราะการเดินของโลหิตภายในหรือภายนอกกระโหลกศีรษะไม่สะดวก เนื่องจากตื่นเต้นทางประสาทเป็นต้น แม้โรคผิวหนังหลายอย่างก็พบว่าเป็นผลของภาวะทางจิตใจ เช่น โกรธ เกลียด ตื่นเต้น โรคเหล่านี้ต้องรักษาทางจิตใจด้วย เช่นระงับความวิตกทุกข์ร้อน พักผ่อนหย่อนใจให้หายความตึงเครียด ยอมเผชิญเหตุการณ์ต่าง ๆ.

หลักปฏิบัติทางจิตนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ และได้ทรงแสดงไว้โดยครบถ้วน ดังในพระสูตรหนึ่งได้ทรงแสดงว่า ตัณหา (ความอยาก) เป็นโรคเสียดแทงใจ เป็นลูกศรเสียบใจ ทำจิตใจให้โลภ โกรธ หลง ให้วิตกทุกข์ร้อน เช่น เคร่งเครียดเดือดร้อน เป็นต้น เมื่อจิตกระสับกระส่าย กายก็กระสับกระส่าย และได้ทรงแสดงวิธีปฏิบัติ คือ ทรงสอนให้มีขอบเขตของกรรม หรือพฤติกรรมทุกอย่าง (ศีล) และทรงสอนให้อบรมสมาธิ คือทำใจให้สงบตั้งมั่นในอารมณ์

อันเดียว เป็นการสงบความวิตกทุกข์ร้อน และเป็นการพักผ่อนใจไปด้วย กับทรงสอนให้เจริญเมตตาแผ่ไมตรีจิตออกไปยังคนอื่นสัตว์อื่น เป็นการระงับความโกรธ เกลียด และยังมีวิธีอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก ผู้ปฏิบัติอบรมจิตทางพระพุทธศาสนา จึงอาจได้รับความสุขทั่วทั้งทางใจและทางกาย.

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้ปฏิบัติทางจิตให้ได้รับผลสูงสุด เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

การพัฒนาซึ่งมีความหมายถึงการสร้างเสริมปรับปรุงให้ดีเจริญขึ้น เป็นกิจที่ควรทำ เพราะบ้านเมืองจะบังเกิดความเจริญ ก็ด้วยการพัฒนาในส่วนต่าง ๆ ที่ยังด้อยความเจริญอยู่ แต่ก็ต้องพัฒนาคนด้วย ในการพัฒนาคนก็จำต้องพัฒนาให้ถึงจิตใจ ถ้าคนมีจิตใจไม่เจริญก็ยากที่จะพัฒนาส่วนอื่น ๆ ให้เกิดผลสำเร็จได้.

พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงหลักธรรมสำหรับพัฒนาบุคคลทั้งทางกายและทางจิตใจ คือได้ทรงบัญญัติพระวินัยไว้สำหรับบรรพชิต (ผู้บวช) และสำหรับคฤหัสถ์เพื่อเป็นบรรทัดฐานแห่งความประพฤติ ทรงแสดงธรรมสำหรับบุคคลทุกชั้นทุกจำพวกเพื่ออบรมจิตใจ และปัญญา.

พระวินัยนั้น เมื่อศึกษาดูตลอดแล้ว จะพบข้อแนะนำให้ประพฤติ

ตนเป็นคนดีในทุก ๆ ด้าน ทั้งจะได้พบข้อแนะนำเกี่ยวแก่สุขลักษณะอนามัย ความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความมีมารยาทดี อันรวมเรียกว่าสมบัติผู้ดี หรือสมบัติคนดีอย่างบริบูรณ์.

ส่วนพระธรรมเป็นเครื่องอบรมจิตให้มีมนุษยธรรมรู้จักเคารพในสิทธิแห่งมนุษยชนทั่วไป ให้ประกอบด้วยเมตตาธรรม ตลอดถึงในสัตว์เดรัจฉาน และให้มีหิริ (ความละอายใจต่อความชั่ว) โอตตัปปะ (ความเกรงกลัวต่อความชั่ว) ทั้งให้รู้จักรักษาจิตใจ รู้จักทำความสงบให้แก่จิตใจ รู้จักทำใจให้เป็นสมาธิ นอกจากนี้พระธรรมยังเป็นเครื่องอบรมปัญญา คือ ให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ให้รู้จักตนเอง ไม่หลงตนลืมตน เพราะมัวเมาไปในโลกิยสมบัติต่าง ๆ ตลอดถึงให้มีความรู้ยิ่งขึ้นไปกว่านั้น หลักพัฒนาคนของพระพุทธเจ้าเหล่านี้ เป็นเครื่องพัฒนาบุคคล ให้เป็นอริยบุคคล หรืออารยชน คือคนเจริญ.

คิดดูง่าย ๆ คนที่ไม่มีสมบัติผู้ดี ไม่มีหิริโอตตัปปะ มีจิตใจที่ทราม ซ้ำยังหลงตนเองด้วยอำนาจมัวเมาต่าง ๆ จะเป็นคนเจริญได้อย่างไร.

ใครเล่า เป็นผู้วางหลักธรรมเป็นเครื่องพัฒนาคน อย่างเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ทรงมีพระนามบทหนึ่งว่า 'จักขุมา ผู้มีจักษุ' ซึ่งท่านได้แสดงว่า ได้ทรงมีจักษุ ๕ ประการ คือ

๑. มังสจักขุ ตาเนื้อ หมายความว่า ทรงมีพระเนตรแห่งพระวรกายสมบูรณ์แจ่มใส ไม่เป็นโรคหรือบกพร่องพิการ ทอดพระเนตรเห็นรูปทั้งหลายเป็นอย่างดี.

๒. ทิพจักขุ ตาทิพย์ หมายถึงตาใจ ทรงเห็นสัตว์ทั้งหลายอันหมายถึงสัตวโลกทั้งปวง ว่าเป็นไปตามกรรม ที่ทุก ๆ สัตว์บุคคลได้ทำไว้ สรุปลงว่าผู้ที่ทำดี ก็ไปดี ผู้ที่ทำชั่ว ก็ไปชั่ว หรือว่า ผู้ที่มาดีหรือชั่วในบัดนี้ ก็เนื่องมาจากกรรมดี หรือชั่วที่ตนทำไว้.

๓. ปัญญาจักขุ ตาปัญญา หมายถึงได้ทรงรู้ทรงเห็นไญยธรรม (ธรรมที่พึงรู้) ด้วยปัญญา โดยตรง คือได้ตรัสรู้อริยสัจจ์ ๔ ได้แก่ ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ สรุปลงในเหตุและผล ทะลุปรุโปร่ง ไม่ติดขัด จึงทรงล่วงพ้นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง.

๔. พุทธจักขุ ตาพุทธะ หมายถึงได้ทรงมีพระญาณ หยั่งรู้นิสัย อุปนิสัย ของเวไนย (ชนที่พระองค์จะทรงแนะนำได้) ว่ามียิ่งหย่อนต่าง ๆ กัน และทรงแสดงธรรมสั่งสอนตามสมควรแก่นิสัยอุปนิสัย ของแต่ละบุคคล ยังผลให้เกิดมีพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัท

สืบต่อมาจนบัดนี้.

๕. สมันตจักขุ ตาโดยรอบ หมายถึงได้ตรัสรู้ธรรมทั้งปวง เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัพพัญญุตญาณ แปลว่า ญาณ คือความรู้ทั้งหมด ดังมีเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสีสปาวัน (ป่าไม้ประดู่ลาย) ได้ทรงกำใบไม้ขึ้น ตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่าใบไม้ในกำพระหัตถ์กับใบไม้ในป่าประดู่ทั้งหมด ข้างไหนจะมากกว่ากัน พวกภิกษุก็กราบทูลว่า ใบไม้ในป่าประดู่มากกว่า ใบไม้ที่ทรงกำขึ้นแสดงเพียงหยิบมือเดียวเท่านั้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ธัมมะที่พระองค์ได้ตรัสรู้ ก็เหมือนอย่างใบไม้ในป่าประดู่ทั้งหมด ส่วนธัมมะที่ทรงแสดงสั่งสอนเหมือนอย่างใบไม้ในกำพระหัตถ์ คือเป็นเพียงส่วนน้อย แต่ธัมมะที่ควรรู้ควรเห็น พระองค์ก็ได้ทรงแสดงแล้ว ฉะนั้นแม้จะไม่ได้ทรงแสดง แต่ข้อที่สาวกสาวิกา หรือพุทธศาสนิกชนทั่วไปควรรู้ควรเห็น ก็ได้ทรงแสดงไว้แล้วทั้งสิ้น เพียงพอที่ทุกคนจะประพฤติปฏิบัติให้ได้รับผลตั้งแต่ขั้นต้นจนถึงขั้นสูงสุด.

สำหรับภูมิสาวก ก็มุ่งให้มีมังสจักขุ ทิพจักขุและปัญญาจักขุทุกคน เมื่อปฏิบัติตามแนวทางพระพุทธศาสนาก็อาจจะได้จักษุทั้ง ๓ นี้.

ใครเล่า เป็นผู้มีจักษุและสอนให้มีจักษุ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

มงคล คือ เหตุที่ให้ถึงความเจริญ กล่าวโดยทั่วไป ก็มี ๒ อย่าง คือ มงคลภายนอกอย่างหนึ่ง มงคลภายในอย่างหนึ่ง.

มงคลภายนอกนั้น ได้แก่สิ่งที่ตาเห็นบ้าง เรื่องที่หูได้ยินบ้าง และสิ่งต่าง ๆ ที่ประสบทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ตลอดจนถึงปรากฏแก่ใจบ้าง ซึ่งสมมติกัน ถือกันว่าเป็นมงคล คือเหตุที่ให้ถึงความเจริญ นี้เป็นมงคลภายนอก.

ส่วนมงคลภายในนั้น ทางพระพุทธศาสนามุ่งถึงความประพฤติดี ประพฤติชอบ ของตนเอง ที่เป็นส่วนเหตุอันจะให้เกิดผล คือ ความสุข ความเจริญ.

มงคลในพระพุทธศาสนา มุ่งมงคลที่เป็นส่วนเหตุดังกล่าวมานี้ พระสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้หลายประการ.

มงคลข้อแรก ทรงแสดงการไม่ส้องเสพคนพาล คนพาลนั้นหมายถึงคนที่คิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว คือ การคิดก็ไม่ดี การพูดก็ไม่ดี การทำก็ไม่ดี เป็นการเบียดเบียนตนเองให้เดือดร้อนเป็นการเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน การไม่คบคนพาล ก็คือ การไม่สมาคมคบหาบุคคลที่มีลักษณะเป็นพาลดังกล่าว เป็นมิตรเป็นสหาย เพราะว่าเมื่อคบหาคนพาลเป็นมิตรเป็นสหาย คนพาลนั้นก็ย่อมจะชักนำให้บุคคลผู้คบหาพลอยทำผิด พูดผิด คิดผิดไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงนำความพินาศมา

สู่บุคคลผู้คบหานั้น เหตุฉะนี้พระสัมพุทธเจ้า จึงตรัสสอนให้เว้นไม่คบหาคนพาล ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวเป็นประการแรก.

อนึ่ง คนพาลนั้นอาจจะเป็นคนพาลภายใน คือตนเองก็ได้กล่าวคือ ตนเองนั่นแหละ เมื่อทำผิด พูดผิด คิดผิด ก็ชื่อว่า เป็นพาลเหมือนกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ให้พิจารณาดูตน ให้เป็นอัตตัญญู คือรู้ตนว่าตนเป็นอย่างไร ตนทำผิด พูดผิด คิดผิด หรือไม่ ถ้าปรากฏว่า ตนเป็นดังนั้น ก็พึงรู้ว่า ตนนั่นแหละเป็นพาล เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องสละการทำผิด พูดผิด คิดผิด นั้นเสีย ไม่คบเอาไว้ เมื่อเช่นนี้ก็ชื่อว่า ไม่คบตนเอง ซึ่งเป็นคนพาล คือ สละความเป็นพาลของตนเสีย นี้ก็ชื่อว่า ไม่คบคนพาล ซึ่งมีความหมายประการหนึ่งด้วย.

ใครเล่า เป็นผู้แสดงมงคล ล้ำเลิศเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ตำบลคยาสีสะ คราวนั้นอยู่ในระหว่างฤดูหนาวจัดราวแปดวัน (ราวกลางเดือน ๓ ตามที่นับอย่างไทย) มีหิมะตกมาก เวลากลางคืนก็ยิ่งหนาวจัด พวกชฎิล (นักบวชที่เกล้าผมเป็นกระเซิง ซึ่งกลายมาเป็นแบบชฎา) เป็นอันมากพากันลงไปในแม่น้ำคยา ดำผุดโผล่ สระสนานเกล้าหรือรดให้เปียกบูชาไฟบ้างก็มี ด้วยคิดว่าสุทธิคือความบริสุทธิ์มีได้ ด้วยวิธีปฏิบัตินี้

พระพุทธเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นการปฏิบัติของพวกชฎิลเหล่านั้น ได้ทรงอุทานขึ้นในเวลานั้น ความว่า "ความดีบริสุทธิ์สะอาดมีได้เพราะน้ำหามิได้ เพราะชนก็อาบน้ำกันมาก สัจจะและธัมมะมีในผู้ใด ผู้นั้นเป็นคนสะอาด เป็นพราหมณ์ คือ คนดี"

พระพุทธเจ้าอุทานนี้แสดงว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงรับรองการล้างบาป ดังที่เชื่อถือปฏิบัติกันในพวกชฎิล เพราะคนก็อาบน้ำกันทั้งนั้น ก็จะพากันสะอาด บริสุทธิ์ด้วยกันทุกคน เมื่อนึกดูออกไปอีกสัตว์ที่อยู่ประจำในน้ำ เช่น ปู ปลา ก็จะยิ่งบริสุทธิ์สะอาดกว่าคน แต่ทรงรับรองความดีบริสุทธิ์สะอาด ว่าอาจมีได้ด้วยการอบรมให้มีสัจจะและธัมมะขึ้นในตน ฉะนั้น เมื่อต้องการความดีบริสุทธิ์สะอาดก็ไม่จำเป็นต้องไปดำผุดดำว่ายในน้ำ หรือประกอบพิธีกรรมอย่างอื่นเพื่อจะล้างบาป ให้มีสัจจะความจริง และธัมมะคือคุณงามความดีอยู่เท่านั้น ก็จะเป็นคนดีบริสุทธิ์สะอาด ลัทธิล้างบาปต่าง ๆ หรือลัทธิอุทกสุทธิอย่างชฎิล เป็นสิ่งไร้เหตุผลสิ้นเชิง จะได้ก็เพียงแต่ทำความสะอาดร่างกายเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติให้มีสัจจะและธัมมะเพื่อความดีบริสุทธิ์สะอาด เป็นการสมเหตุสมผล ลองคิดดูถึงคนที่ได้ชื่อว่าเป็นคนดีบริสุทธิ์สะอาดทุกคน จะได้พบว่าเขามีสัจจะและมีธัมมะตามฐานานุรูปด้วยกันทุกคน แม้พวกชฎิลที่พระพุทธเจ้าได้ทรงทอดพระเนตรเห็นหรือผู้ที่นับถือลัทธิวิธีล้างบาปต่าง ๆ จะได้ชื่อว่าเป็นคนดีบริสุทธิ์สะอาด ก็เพราะมีสัจจะและธัมมะต่างหาก ถ้าไร้สัจจะและธัมมะเสีย

แล้ว ก็จะกลายเป็นคนชั่วเลวทราม คิดคดทรยศได้ต่อทุก ๆ คน แม้ต่อศาสดาผู้มีพระคุณของตน จะประกอบกรรมพิธีล้างบาปสักเท่าไรก็ไม่สำเร็จ และพวกเดียวกันนั่นแหละเป็นผู้บอกเลิก ถ้าล้างบาปได้จริงแล้ว ก็จะต้องล้างบาปของคนไร้สัจจะและธัมมะดังกล่าวได้ โดยไม่ต้องยกเว้นเลย.

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้เป็นคนดีบริสุทธิ์สะอาดได้โดยแท้จริงเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ประทับพักอยู่ที่ศาลาหลวงในป่ามหาวัน ใกล้นครไพศาลี เช้าวันหนึ่งเสด็จออกบิณฑบาตเสวยแล้วเสด็จกลับมาประทับนั่งพักกลางวันที่โคนไม้ เวลานั้น ลิจฉวีกุมารวัยรุ่นมีจำนวนมาก ถือธนูศรแวดล้อมไปด้วยหมู่สุนัขไล่เนื้อ เดินเข้าไปในป่ามหาวัน ได้เห็นพระพุทธเจ้าก็วางธนูศรต้อนหมู่สุนัขไล่เนื้อไปในที่ส่วนหนึ่ง พากันเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถวายอภิวาทพนมหัตถ์นั่งเฝ้านิ่งสงบอยู่ด้วยความเคารพในขณะเดียวกันนั้น เจ้ามหานามลิจฉวี ดำเนินออกกำลัง เข้าไปเห็นพวกลิจฉวีกุมารกำลังนั่งพนมหัตถ์สงบเรียบร้อยเฝ้าพระพุทธเจ้าอยู่ ก็เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้า ถวายอภิวาทแล้วออกอุทานขึ้นว่า "วัชชีจักเจริญ วัชชีจักเจริญ" เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสถามได้กราบทูลว่า ลิจฉวี

กุมารเหล่านี้ หยาบร้ายไม่เรียบร้อย ชอบยื้อแย่งขนมหรือผลไม้ ชอบเย้าแหย่รังแกผู้หญิง แต่บัดนี้พากันพนมหัตถ์นิ่งสงบเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมเป็นเหตุให้เกิดความเจริญ ไม่เกิดความเสื่อม อบรมสั่งสอนลิจฉวีกุมารทั้งหลายซึ่งจะเติบใหญ่ขึ้นเป็นหัวหน้าคนหรือหัวหน้าครอบครัว คือ ให้รู้จักมีความเคารพยำเกรง นับถือบูชาผู้ที่สมควรเคารพ เป็นต้นว่า มารดาบิดา ให้ขยันหมั่นเพียรแสวงหาโภคทรัพย์โดยทางที่ชอบธรรม แล้วนำมาเคารพมารดาบิดา เลี้ยงดูบุตรภรรยา และคนในครอบครัว อุดหนุนพนักงาน ทำบุญอุทิศให้เทพยดาและบูชาสมณพราหมณ์.

เรื่องนี้แสดงว่า เด็กวัยรุ่นเป็นผู้มีส่วนสำคัญในความเจริญแห่งประเทศชาติต่อไป เมื่อมหานามลิจฉวีได้เห็นลิจฉวีกุมารทั้งหลายมีอาการเรียบร้อย จึงออกอุทานว่า "แคว้นวัชชีจักเจริญ" ถ้าเด็กวัยรุ่นโดยมากพากันเป็นพาลเกเร ประเทศชาติก็จะเสื่อม แต่ว่าเด็กวัยรุ่นจะดี ก็เพราะมีที่เคารพยำเกรงประกอบกับรู้จักเคารพยำเกรงในที่ซึ่งควรเคารพยำเกรงนั้น เหมือนดังในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นที่เคารพยำเกรงเพราะทรงประกอบด้วยพระคุณอย่างยิ่ง จนถึงเป็นเหตุให้ลิจฉวีกุมาร เกิดความเคารพยำเกรงขึ้นในเมื่อได้เข้าไปใกล้พระองค์ จึงถึงปัญหาว่า ใครเล่าจะพึงเป็นที่เคารพยำเกรงของเด็กสามารถทำให้เด็กเกิดความเคารพยำเกรงตลอดถึงนับถือยกย่อง ปัญหานี้จึงไม่พ้นผู้ใหญ่ทั้งหลาย.

ใครเล่า เป็นผู้ใหญ่ผู้ประกอบด้วยอุดมคุณสามารถชักนำให้เกิดความเคารพนับถือบูชา เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมัยหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึงพระราชาผู้ปกครองรัฐอาณาจักร โดยความว่า พระราชาจักรพรรดิแผ่อาณาจักรโดยธรรม ไม่มีใคร ๆ จะเปลี่ยนแปลงได้เพราะทรงเป็นผู้รู้ผล รู้เหตุ รู้ประมาณ รู้กาล รู้บริษัท แม้พระเชษฐโอรส ซึ่งจะสืบพระราชจักรวรรดิวงศ์ ก็เช่นเดียวกัน.

ได้มีภิกษุรูปหนึ่งกราบทูลถามว่า จะมีใครเป็นพระราชาแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า "มีอยู่ คือธรรม" เพราะพระราชาจักรพรรดิย่อมทรงเคารพธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัด รักษาคุ้มครองป้องกันบุคคลทุกเหล่าทุกประเภทให้มีความสุขความเจริญโดยธรรม.

อนึ่ง พระราชามุรธาภิเษกกษัตริย์ซึ่งทรงรักษาชัยชนะ คือเอกราชแห่งรัฐนั้น ๆ ไว้ได้ ย่อมทรงประกอบด้วยพระชาติอันอุดม ทรงบริบูรณ์ด้วยพระราชสมบัติ ทรงมีกำลังเสนาซึ่งเชื่อฟังปฏิบัติตามพระโอวาท ทรงมีปริณายกผู้เป็นบัณฑิตสามารถฉลาดเฉลียว อาจคิดรู้ประโยชน์อดีตอนาคตปัจจุบัน ทรงมียศ คือ พระบรมเดชานุภาพอันบังเกิดขึ้นด้วย เหตุดังกล่าวประกอบกัน แม้พระเชษฐโอรสซึ่งจะ

สืบพระราชสันตติวงศ์ต่อไป ย่อมทรงประกอบด้วยองคคุณ คือ เป็นพระเชษฐโอรส ทรงมีพระรูปงามสง่า ทรงเป็นที่รักแห่งพระราชมารดาบิดา ทรงเป็นที่รักแห่งประชาชน ทรงศึกษาสำเร็จในศิลปศาสตร์อันควรแก่พระราชามหากษัตริย์.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทียบเข้ามาถึงคดีธรรม โดยความว่า พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธะ ก็ทรงแผ่พุทธจักรโดยธรรม เช่นเดียวกับพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะเป็นผู้รู้เหตุผลเป็นต้นและทรงเคารพธรรมเช่นเดียวกัน ทรงสั่งสอนให้เว้นการที่ควรเว้น ให้ประพฤติการที่ควรประพฤติโดยธรรม ฉะนั้น ธรรมจักรของพระองค์ จึงไม่อาจมีใครเปลี่ยนแปลงได้.

ใครเล่า เป็นผู้ทราบ และแสดงราชธรรมจรรยาแห่งพระราชามหากษัตริย์ ซึ่งเป็นยอดประเทศชาติเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

ในมงคลสมัยฉัตรมงคลนี้ ขออำนาจแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย จงอภิบาลรักษาสมเด็จพระภูมิพลภัทรมหาราชเจ้า พร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระราชโอรส พระราชธิดา ให้ทรงเกษมสวัสดีเสด็จสถิตในพระศิริราชสมบัติ เป็นที่ร่มเย็นแห่งประชาราษฎรตลอดจิรกาล.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมัย เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จจาริกไปในแคว้นมคธ ประทับพักใกล้หมู่บ้านพราหมณ์ชื่อว่า เอกนาลา ในตำบลทักขิณาคีรี ซึ่งอยู่ทางด้านทิศทักษิณของกรุงราชคฤห์ เช้าวันหนึ่งได้เสด็จไปบิณฑบาต ผ่านนาของพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชื่อว่า กสิภารทวาชะ พราหมณ์กำลังเลี้ยงคนทำนาจำนวนมากของตนอยู่ เพราะจะลงมือไถนากันในวันนั้น เมื่อได้เห็นพระพุทธเจ้า ทรงถือบาตรมาประทับยืนอยู่ ก็กล่าวขึ้นว่า 'ท่านสมณะ ข้าพเจ้าทำนาแล้วจึงบริโภค แม้ท่านก็จงทำนาก่อนเถิดจึงค่อยบริโภค' พระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า 'แม้เราก็ทำนาก่อนจึงบริโภค-พราหมณ์กล่าวแย้งว่า 'พวกเราไม่เห็นว่าท่านมีแอก ไถ ผาล ปฏักหรือโคไถนา แต่ไฉนท่านจึงกล่าวว่าท่านเป็นกสิกร' พระพุทธเจ้าได้ตรัสยืนยันว่า พระองค์เป็นกสิกรซึ่งมีแอก ไถ เป็นต้น และทรงทำนาได้ผลบริบูรณ์ ได้ทรงอธิบายให้พราหมณ์เข้าใจเรื่องการทำนาของพระองค์มีใจความดังนี้ 'การทำนาของพระองค์ มีศรัทธา (ความเชื่ออันถูกต้อง) เป็นพืช มีตบะ (ความสำรวมระวังทางตาหูเป็นต้น) เป็นฝน มีปัญญา เป็นแอกและไถ มีหิริ (ความละอายใจต่อความชั่วผิด เกลียดกลัวความชั่วผิด) เป็นงอนไถ มีใจเป็นเชือก มีสติเป็นผาลและปฏัก มีการคุ้มครองรักษากายวาจาสำรวม คือ รู้ประมาณในอาหารในท้อง ทั้งทำสัจจะ ความจริง เป็นการตัด มีโสรัจจะ (ความสงบเสงี่ยม) เป็นเครื่องบรรเทา มีความ

เพียร เป็นการนำแอกไถนาไป ซึ่งเป็นเครื่องนำไปให้เกษมสวัสดี จากกิเลสและความทุกข์ ทั้งไปไม่กลับ ซึ่งไปแล้วไม่ทุกข์โศก การทำนานี้ ครั้นทำแล้วมีผลเป็นอมตะ ทำนานี้แล้วก็พ้นจากทุกข์ทั้งปวง' พราหมณ์ได้ฟังพระพุทธาธิบายแล้ว มีความเลื่อมใส ใส่บาตรถวายพระพุทธเจ้า เพราะทรงทำนาได้ข้าวเป็นอมตะ.

คาถาพระพุทธภาษิตที่เก็บความมากล่าวนี้ เป็นตอนหนึ่งแห่งคาถาพืชมงคล ที่พระสงฆ์ได้นำมาสวดในพระราชพิธีพืชมงคล เพื่อความเจริญแห่งพืชผล ตลอดพระราชอาณาเขต.

ใครเล่า เป็นผู้ทำนาให้บังเกิดผลเป็นอมตะ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ได้ประสูติ ตรัสรู้ และปรินิพพาน ในวันวิสาขปุรณมี ในศกนี้ ตรงกับวันที่ ๑๘ พฤษภาคม และต่อไปอีก ๗ วัน ก็ได้มีการถวายเพลิงพระพุทธสรีระ เมื่อก่อนที่จะเสด็จปรินิพพาน ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจบริบูรณ์ ได้ทรงแสดงธรรม บัญญัติวินัย อันรวมเรียกว่า พระพุทธศาสนา มีพุทธบริษัทครบทุกหมู่เหล่า เป็นอันได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนา และพุทธบริษัทไว้ในโลกแล้วโดยสมบูรณ์ ซึ่งยังดำรงสืบต่อมาจนบัดนี้ และเมื่อใกล้จะปรินิพพาน ก็ได้ทรงตั้งพระธรรมวินัยไว้เป็นศาสดาแทนพระองค์ ซึ่งเป็นการดีกว่า

ตั้งบุคคล เพราะพระธรรมวินัยเป็นสัจจะอันยั่งยืนเป็นอย่างเดียวทุกกาลสมัย ความดำรงอยู่แห่งพระพุทธศาสนา ย่อมเกี่ยวเนื่องกับพระธรรมวินัยและพุทธบริษัทประกอบกัน เมื่อทั้งสองนี้มีอยู่ในที่ใด พระพุทธศาสนาก็มีอยู่ในที่นั้น และผู้ที่เห็นธรรมะก็อาจเห็นพระพุทธเจ้า ได้ด้วย พระพุทธเจ้าได้ประทับอยู่กับธรรมะ มิได้สูญสิ้นไปเลย ข้อสำคัญในการปฏิบัติ คือการเห็นธรรมะโดยแท้จริง จะสิ้นสงสัยในพระรัตนตรัยด้วยประการทั้งปวง.

ครั้งหนึ่ง เมื่อสามเดือนก่อนที่จะปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ประทับนั่งที่ต้นไม้ใหญ่ใกล้เมืองเวสาลี ได้ตรัสแก่พระอานนท์โดยความว่า "ผู้ที่อบรมอิทธิบาทสี่ เมื่อหวังอยู่ ก็จะพึงดำรงชีวิตอยู่ได้กัปป์หนึ่งหรือกัปป์เศษ ตถาคต คือ พระองค์เองก็เช่นเดียวกัน" แต่มารดลใจมิให้พระอานนท์นึกได้และทูลอาราธนาให้ทรงดำรงอยู่ต่อไป เมื่อมารได้โอกาสก็ทูลขอให้เสด็จปรินิพพาน พระองค์ได้ทรงพิจารณาอายุสังขาร ที่ดำรงมาย่างเข้า ๘๐ ปี และได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจดังกล่าวข้างต้นสำเร็จบริบูรณ์แล้ว จึงทรงปลงอายุสังขาร กำหนดพระหฤทัยว่า จักเสด็จปรินิพพานในที่สุดสามเดือนข้างหน้า ได้ทรงแจ้งแก่ภิกษุทั้งหลาย ได้เสด็จจาริกต่อไปด้วยพระบาทประทานคำสั่งสอนโดยไม่หยุดหย่อน จนกระทั่งใกล้วาระสุดท้าย ทรงตักเตือนให้ทำความไม่ประมาท จึงทรงหยุดโอวาทแล้วเสด็จปรินิพพานถูกต้องตามที่ทรงกำหนดทุกประการ.

ใครเล่า เป็นผู้มีอธิษฐานจิตมั่นคง ปฏิบัติได้สำเร็จตามที่ตั้งจิตไว้ และกำหนดวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของตนได้ ทั้งสามารถควบคุมร่างกายชีวิต และจิตใจให้ดำเนินไปตามกำหนดได้ทั้งหมด เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว มัลลกษัตริย์ทั้งหลายแห่งกรุงกุสินารา ได้ตระเตรียมการถวายพระเพลิงตลอดถึงวันที่ ๗ จึงได้เชิญพระพุทธสรีระไปถวายพระเพลิง ณ มกุฏพันธนเจดีย์ เสร็จแล้วได้เก็บพระบรมสารีริกธาตุและพระอังคาร รักษาไว้มั่นคงในสัณฐาคารภายในพระนคร ฝ่ายกษัตริย์และพราหมณ์ในรัฐต่าง ๆ ๗ รัฐ มีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นต้น ได้ส่งทูตไปขอส่วนแบ่งพระธาตุ มัลลกษัตริย์ไม่ยอมแบ่งให้ เกือบจะเกิดสงครามกันขึ้น โทณพราหมณ์ ได้เข้ากล่าวไกล่เกลี่ยด้วยยกพระพุทธคุณว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นขันติวาทกล่าวยกย่องขันติ แล้วแสดงเหตุผลว่า ควรแบ่งธาตุโดยสามัคคีธรรม มัลลกษัตริย์จึงยินยอมและมอบให้โทณพราหมณ์เป็นผู้แบ่ง โทณพราหมณ์จึงได้จัดแบ่งพระธาตุออกเป็น ๘ ส่วนเท่า ๆ กัน มอบให้แก่กษัตริย์และพราหมณ์ ๘ รัฐ รวมทั้งมัลลกษัตริย์กรุงกุสินาราด้วย ฝ่ายโมริยกษัตริย์เมืองปิปผลิวัน ส่งทูตมาภายหลัง ก็ได้พระอังคารไป พระธาตุและพระอังคารที่กษัตริย์พราหมณ์แคว้นต่าง ๆ ได้เชิญไปสร้าง

พระสตูปบรรจุสักการบูชา เรียกพระธาตุเจดีย์ สังเวชสถาน ๔ ตำบล คือ ที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงธรรมจักรและปรินิพพาน และสถานที่อื่น ๆ ที่เคยประทับและตลอดถึง ตุมพะ (ทะนาน) ทอง ที่ตวงพระธาตุ ซึ่งบุคคลนำไปสร้างสตูปบรรจุสักการบูชา เรียกบริโภคเจดีย์ วัตถุที่บุคคลสร้างอุทิศเฉพาะพระพุทธเจ้า เช่น พระพุทธรูปเป็นต้น เรียกอุทเทสิกเจดีย์ พระธรรมที่จารึกและประดิษฐานไว้เป็นที่สักการบูชา เรียกพระธรรมเจดีย์ รวมเป็นเจดีย์ ๔ ประเภทในพระพุทธศาสนา.

เมื่อพระบรมศาสดาจะปรินิพพาน ได้ทรงตั้งพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์ด้วยพระพุทธดำรัส โดยความว่า "ธรรมและวินัยใด ที่เรา (ตถาคต) แสดงบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา" ฉะนั้น เมื่อพระบรมศาสดานิพพานแล้ว จึงมีพระธรรมวินัยเป็นศาสดาแทนพระองค์สืบต่อมา พระธรรมวินัยนั้น ในชั้นเดิมพุทธบริษัทมีภิกษุบริษัทเป็นต้น กล่าวโดยเฉพาะก็ได้แก่ภิกษุผู้พหูสูต เป็นผู้จำทรงไว้ ยังมิได้จารึกลงเป็นตัวอักษร และต่างก็จำทรงกันได้มากบ้าง น้อยบ้าง และอาจมีผิดเพี้ยนกันบ้าง ฉะนั้น พระมหากัสสปเถรเจ้า จึงได้ปรารภคำของสุภัททภิกขุ ผู้บวชเมื่อแก่ซึ่งได้กล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัยในเวลาที่ได้ข่าวนิพพาน และชักชวนเลือกสรรพระอรหันตเถรเจ้า ผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติอย่างเยี่ยมหลายอย่างประชุมกันทำสังคายนา

พระธรรมวินัย รับรองและจำทรงให้เป็นแบบเดียวกัน นับเป็นสังคายนาครั้งแรกในพระพุทธศาสนา เป็นหลักแห่งการสังคายนาครั้งสืบ ๆ มาจนถึงจารึกลงเป็นตัวอักษรที่ลังกาทวีป เมื่อราวพุทธศก ๔๕๐ ปี.

ใครเล่าเป็นเจดีย์ที่เคารพสักการะอย่างสูงสุด เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

คนในโลกนี้ส่วนมากนับถือศาสนาใดศาสนาหนึ่ง เมื่อนับถือศาสนาใด ก็ยืนยันว่าศาสนานั้นจริงแท้ เมื่อเชื่อลงไปเสียแล้วก็ไม่ยอมพิสูจน์ จึงไม่พบความจริง แม้ในศาสนาที่ตนนับถือ แม้จะมีผู้มาให้เหตุผลในทางที่ขัดแย้งกับความเชื่อของตนก็ไม่ยอมฟัง การนับถือศาสนาดังนี้เป็นเหตุปิดบังปัญญา ไม่ทำให้ฉลาดขึ้นในความจริงตามเหตุผล และเป็นการนับถือที่เจือด้วยมานะกับทิฏฐิของตนเอง เป็นเหตุให้วิวาททุ่มเถียงกันอย่างไม่จบสิ้น ดังเช่นสมัยเมื่อพระพุทธเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน ใกล้กรุงสาวัตถี ได้มีนักบวชเป็นอันมากซึ่งมีลัทธิต่าง ๆ กัน พักอาศัยอยู่ในกรุงสาวัตถี พวกนักบวชเหล่านั้นต่างก็วิวาทโต้เถียงกันเกี่ยวกับลัทธิที่ตนนับถือ เป็นต้นว่า อัตตาและโลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง อัตตาและโลกสร้างเองหรือผู้อื่นสร้างเป็นต้น จึงกลายเป็นมานะทิฏฐิไม่ยังเกิดประโยชน์อะไร.

ศรัทธา คือ ความเชื่อนั้น มีแสดงไว้ในทุกศาสนา แต่ใน

พระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนให้เชื่อด้วยปัญญา คือ ให้พิจารณาให้รู้เหตุรู้ผล แล้วให้เชื่อตามเหตุผล มิให้เชื่อตามคำบอกเล่า พระพุทธเจ้าแม้ทรงเป็นโลกวิทู ผู้รู้โลก ก็ทรงแสดงธรรมะที่สามัญชนอาจพิจารณาให้เห็นจริงได้ และที่จะปฏิบัติให้เกิดผลได้โดยตรง ทรงแสดงธรรมในกายยาววาหนาคืบนี้ หมายความว่าที่ตนเอง ฉะนั้นดูเข้ามาที่ตนเองก็จะพบความจริง ดังเช่นทรงสอนไม่ให้ทำบาป อันหมายถึงความชั่วผิดต่าง ๆ ให้ทำกุศล คือ ความดีต่าง ๆ ให้ชำระจิตใจของตนให้ผ่องแผ้วเหล่านี้ เมื่อมองเข้ามาที่ตนเอง ก็จะพบความจริงได้ทันทีว่าบัดนี้เราเป็นอย่างไร กำลังทำบาปหรือทำกุศลจิตใจของเราเป็นอย่างไร ทุกคนอาจจะรู้กรรมและจิตใจของตนเองได้โดยตลอด และเมื่อปฏิบัติผิดคำสอนของพระพุทธเจ้า ก็ได้ความเดือดร้อนกระวนกระวาย เมื่อปฏิบัติถูก ก็ได้รับความสุขที่เกิดจากสันติผลเหล่านี้เราเองก็กำหนดดูได้ที่ตนเอง ฉะนั้น ศาสนาของพระพุทธเจ้าจึงจริงแท้และอยู่ในระยะเอื้อมถึง มิใช่สุดเอื้อม เหมือนอย่างเรื่องกำเนิดโลกหรือสุดโลกซึ่งไม่ทรงอธิบาย เพราะเป็นเรื่องไม่บังเกิดประโยชน์ ที่จะทำให้ใครเป็นคนดีหรือเลวได้ จึงเป็นศาสนาที่แสดงข้อปฏิบัติตรงอย่างที่สุด.

ใครเล่า เป็นผู้ประกาศศาสนาอันจริงแท้ และตรง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

คำว่า ผู้ตรัสรู้ เป็นคำที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า หมายถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้มีพระปัญญาคุณอย่างสูงสุด และตามที่เข้าใจกันจะเรียกว่า ตรัสรู้ได้ ก็ต้องเป็นความรู้จริงแท้ถูกต้องทั้งหมด ถ้อยคำของท่านผู้ตรัสรู้ ก็ต้องเป็นถ้อยคำที่จริงแท้ถูกต้องทั้งหมดเช่นเดียวกัน เช่นว่า ในเรื่องที่เกี่ยวกับกาลเวลาก็รู้หมดทั้งอดีต อนาคตและปัจจุบัน รู้เหตุรู้ผลทั้งสายเกิดสายดับ และรู้ตลอดถึงส่วนที่พ้นจากกาลเวลา หรือจะยกโลกขึ้นเป็นที่ตั้ง ก็เป็นผู้รู้โลก ตลอดถึงรู้ส่วนที่พ้นโลกเหนือโลก ฉะนั้น คำว่า ผู้ตรัสรู้ จึงเป็นคำที่ลึกซึ้งกว้างขวาง ไม่อาจจะนิยามให้สมบูรณ์ได้.

เพื่อที่จะให้เห็นความถนัดขึ้น ก็น่าจะลองตรวจดูถึงความรู้ของบุคคลโดยทั่ว ๆ ไป ลองตั้งคำถามดูว่า รู้อะไร ก็จะตอบว่า รู้วิชาต่าง ๆ ตามที่เรียน ตามที่ฝึกฝน ในสมัยวิทยาศาสตร์นี้ ก็รู้เหตุผลทั้งกฎเกณฑ์ต่าง ๆ แห่งปรากฏการณ์ของธรรมชาติ เป็นต้น อาจบำบัดแก้ไขหรือประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นได้อย่างไม่น่าเชื่อ อาจรู้อดีต อนาคต ปัจจุบันของวัตถุหรือของโลกในทางวัตถุ แต่ถ้าจะย้อนเข้ามาถามว่า รู้หรือไม่ว่าตัวเราเองคืออะไร ? เป็นอะไรมาแล้ว ? กำลังเป็นอะไรอยู่ ? และจักเป็นอะไรต่อไป ? มีใครบ้างรู้ได้ ในส่วนอดีตอาจรู้ตั้งแต่จำความได้และเฉพาะที่จำได้ นอกจากนั้นก็ไม่รู้ ในปัจจุบันเรากำลังเป็นอะไรอยู่ ก็อาจจะรู้ตามที่เราเข้าใจ แต่ถ้าถามว่าความรู้ของเรา

ถูกต้องหรือไม่ ก็จะคิดสงสัย ถึงความรู้ในอดีตที่เข้าใจว่ารู้ก็เช่นเดียวกัน ยิ่งในส่วนที่เป็นอนาคตก็อาจจะไม่รู้เลย เช่นว่า ในวันพรุ่งนี้จะเป็นอย่างไร แต่ทุก ๆ คนอาจคิดว่า รู้ เพราะได้กำหนดว่าจะทำนั่นทำนี่ ไปตามปรกติธรรมดา ซึ่งเป็นเพียงกำหนดไว้เท่านั้น แต่จะเป็นจริงแน่นอนอย่างนั้นหรือไม่ เป็นเรื่องของอนาคต ฉะนั้น ที่เข้าใจกันว่า รู้ หรือว่า รู้มาก เมื่อคิดดูแล้ว ก็อาจจะไม่รู้เลยหรือรู้น้อยที่สุด จึงปรากฏว่า ได้มีคนที่มีความคิดหลักแหลมหลายคน ซึ่งเป็นที่นับถือกันว่านักปราชญ์ กล่าวว่า ตัวเขาเองยิ่งรู้สึกว่าไม่รู้ แต่คนเป็นอันมากก็นับถือว่า เขาเป็นผู้รู้ ก็น่าจะตรงกับคำที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แปลความว่า "*ผู้ใด เป็นคนเขลา รู้จักตนว่า เป็นคนเขลา ผู้นั้น เป็นบัณฑิตได้บ้าง เพราะรู้จักตนเอง.*"

ใครเล่า เป็นผู้ตรัสรู้และรู้จักลักษณะบัณฑิต เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ทรงเป็นพระศาสดาเอกในโลก มีบุคคลซึ่งได้รับแสงสว่างจากพระองค์ กล่าวสรรเสริญว่า เหมือนทรงชูประทีปในที่มืด เพื่อผู้มีจักษุจักได้มองเห็นรูปทั้งหลาย ข้อนี้บ่งว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ เพราะได้ทรงแสดงธรรมให้ผู้อื่นรู้แจ้งเห็นจริงได้ แต่ว่าใครเล่าจักหยั่งถึงความตรัสรู้ของพระองค์ เพราะได้รับแสงธรรมจากพระองค์

เพียงใด ก็รู้ได้เพียงเท่านั้น เหมือนอย่างคนตกลงในมหาสมุทร ก็รู้สึกว่า มหาสมุทรลึกเท่าที่ตัวตกลงไปเท่านั้น.

ความตรัสรู้ กับ ความรู้ธรรมดา ต่างกันอย่างไร อาจเทียบกันได้อีกอย่างหนึ่ง ความรู้ที่ทุก ๆ คนรู้กันอยู่นี้ เริ่มด้วยรู้ทางตา หู เป็นต้น ถ้าจะถามว่า ตาหูของเรารายงานให้เรารู้อะไรได้ถูกต้องหรือไม่ ก็จะต้องตอบได้ว่า ไม่ถูกต้องทีเดียว เหมือนอย่าง ตามองดูทางรถไฟ จะมองเห็นเล็กลงทุกที จนถึงรวมเป็นเส้นเดียวกันในที่สุด ความจริงเป็นดังที่ตาเห็นนั้นหรือไม่ ทุกคนย่อมตอบได้ ฉะนั้น ถ้าใครเชื่อตาหูก็ย่อมจะผิดพลาด แต่ก็ปรากฏว่า โดยมากยังเชื่อตาหู หรือว่าเชื่อตามความรู้ทางตาหูอยู่เป็นปรกติ ดังที่ทุก ๆ คนก็ย่อมรู้สึกว่า ยังพากันชอบหรือชังในรูปที่ตาเห็น ในเสียงที่หูได้ยินอยู่นั่นแหละ ทั้งที่พอจะทราบว่า โดยที่แท้เป็นมายา ไม่ใช่เป็นตัวสัจจะคือความจริง แต่ความรู้นี้ ก็เป็นเพียงหลักทฤษฎีที่จำมาตามสัญญาเท่านั้น ยังไม่เป็นญาณที่หยั่งถึงสัจจะ.

มีผู้เขียนเล่าไว้ว่า นักศึกษาผู้หนึ่งถามไอน์สไตน์ว่า ต้นไม้นั่น (ชี้มือไปที่ต้นไม้) มีหรือไม่ ? ไอน์สไตน์ตอบว่า ไม่มี นักศึกษาถามว่า จะเข้าใจได้อย่างไร ? ไอน์สไตน์ตอบว่า ให้หมั่นนึกคิดอยู่เสมอ จะแล่นเข้าไปถึง (penetrate) ได้เอง.

ญาณ คือ ความหยั่งรู้ (intuitive insight) มิใช่เกิดจากการคำนวณ (mathematic) แต่ต้องอาศัยความรู้แจ้งแทงตลอด อันตรง

กับคำว่า ปฏิเวธ หรือ penetration).

การมองเห็นอะไรของผู้ทรงความรู้ แม้ในทางวิทยาศาสตร์ปัจจุบันกับของคนทั่วไปย่อมต่างกัน พระพุทธเจ้ายิ่งทรงต่างไปอีกมาก เพราะได้ทรงเป็นผู้สิ้นกิเลส จึงทรงมีพระปัญญาจักษุอันแจ่มใส ซึ่งคนที่ยังมีกิเลสเทียบไม่ได้เลย.

ใครเล่า เป็นผู้ตรัสรู้เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระผู้ตรัสรู้ เพราะได้มีพระญาณหยั่งรู้อันบริสุทธิ์ ปราศจากฝ้าฝางเครื่องปกปิด ต่างจากความรู้ของสามัญชนซึ่งยังมีเครื่องปกปิดอยู่มากนัก เป็นต้นว่าความชอบ ความชัง อันทำให้เกิดอคติ คือ ความลำเอียง ความรู้ของคนทั่วไปจึงเอียงไปเอียงมาอยู่เสมอ เช่นว่า เมื่อเกิดความชอบขึ้นก็เอียงมา เมื่อเกิดชังขึ้นก็เอียงไป ส่วนหลงนั้นไม่จำต้องกล่าวถึง เมื่อยังเอียงไปเอียงมาอยู่ก็แสดงว่ามีหลงเป็นพื้นฐาน ทั้งเมื่อเกิดชอบหรือชังบังปัญญาเข้าอีกก็ยิ่งหลงหนัก เพราะความจริง สิ่งที่ชอบหรือสิ่งที่ชัง อาจจะไม่ดีหรือเลวไปถึงเช่นนั้น แต่ในขณะที่เกิดชอบหรือชังขึ้น ก็จะมีความเห็นไปตามความชอบหรือชังนั้น ไม่ใช่ตามความเป็นจริง นี่แหละเรียกว่าหลง หรือเขลา คนที่หลงมากจะไม่รู้จักตนเองได้เลย ดังที่มีเล่าว่ามีนักบวชผู้หนึ่งในภายนอกพระพุทธศาสนาได้เดินไปพบแพะเข้าตัวหนึ่ง

ในระหว่างทาง แพะตัวนั้นได้ก้มศีรษะลงตั้งท่าเพื่อจะวิ่งเข้าไปขวิดนักบวชผู้นั้นเห็นอาการของแพะที่ก้มศีรษะลงอย่างนั้น ก็คิดว่าคนทั้งหลายไม่รู้จักคุณของเรา แต่ว่าแพะนี้เป็นสัตว์ดิรัจฉานยังรู้คุณของเรา จึงก้มศีรษะลงทำความเคารพ มีความยินดีพอใจ หยุดยืนแสดงกิริยารับคำนับของแพะ แพะได้วิ่งเข้าขวิดนักบวชผู้นั้นล้มลงทันที.

ส่วนพระพุทธเจ้า ได้เสด็จประกาศพระศาสนา ได้ทรงประสบบุคคลผู้มุ่งร้ายบ้าง ผู้ที่หวังจะลองดีบ้างเป็นอันมาก แต่ก็ได้ทรงหยั่งทราบและทรงสามารถทำผู้ที่มุ่งร้ายให้กลายเป็นดี เว้นไว้แต่ผู้ที่อาภัพจริง ๆ แต่ก็ทำอันตรายอะไรพระองค์ไม่ได้ และทรงกล้าเผชิญผู้ที่หวังจะลองดี แม้ที่น่าเห็นว่าเป็นการเสี่ยงอันตราย ดังเช่นที่มีเล่าว่า นายครหทิน ซึ่งเป็นศิษย์ของเดียรถีย์ในกรุงสาวัตถี หวังจะลองดีว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ดังที่นายสิริคุตต์ สหายของตนกล่าวสรรเสริญหรือไม่ จึงได้ขุดหลุมลึกก่อถ่านเพลิงไว้ก้นหลุม ปิดปากหลุมดูให้เรียบร้อยแล้ว เชิญเสด็จพระพุทธเจ้าให้เสด็จข้ามหลุมนั้นเข้าไปในบ้านของตน เพื่อรับบิณฑบาต พระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จข้ามไปกับภิกษุสงฆ์โดยปลอดภัย พระพุทธเจ้าไม่ทรงสาปหรือปรับผู้มุ่งร้ายตลอดจนถึงทำร้ายพระองค์ว่า เป็นคนบาปหนักทันที แต่ทรงโปรดเขาเหล่านั้น ให้กลับใจกลับตัวได้กลายเป็นคนดีไปมีจำนวนมากมาย.

ใครเล่า เป็นผู้ตรัสรู้และโปรดโลก ได้ล้ำเลิศเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

สมัย เมื่อพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ที่พระเชตวันใกล้กรุงสาวัตถี เช้าวันหนึ่งพวกภิกษุเข้าไปบิณฑบาตในหมู่บ้านแถบประตูเมืองด้านทิศเหนือ แล้วเดินกลับผ่านมากลางเมือง เพื่อจะออกทางประตูไปสู่ด้านพระเชตวัน ในขณะนั้นเมฆฝนตั้งขึ้นแล้วตกลงมาอย่างหนัก พวกภิกษุได้เข้าไปหลบฝนอยู่ในศาลาวินิจฉัยซึ่งอยู่เฉพาะหน้า ก็ได้สังเกตเห็นอำมาตย์วินิจฉัยไม่ตั้งอยู่ในความยุติธรรม ตัดสินเจ้าของให้ไม่เป็นเจ้าของ ครั้นฝนขาดเม็ดแล้วก็ได้กลับไปวิหาร กราบทูลพระพุทธเจ้าตามที่ได้สังเกตเห็นมาในเวลาที่ไปประชุมเฝ้า พระพุทธเจ้าได้ตรัสธรรมภาษิต มีความว่า "ผู้วินิจฉัยไม่ชื่อว่าตั้งอยู่ในธรรม เพราะเหตุที่ตั้งอยู่ในอคติ ตัดสินคดีด้วยการวินิจฉัยที่ผิดพลาด ส่วนผู้วินิจฉัย ซึ่งเป็นบัณฑิต พิจารณาข้อจริง และข้อเท็จทั้งสอง วินิจฉัยคู่ความโดยไม่ผิดพลาด โดยธรรม โดยสมควร เป็นผู้อันธรรมคุ้มครอง ทรงปัญญา จึงจะเรียกว่าผู้ตั้งอยู่ในธรรม."

เรื่องเช่นนี้ได้มีเล่าไว้อีกหลายเรื่อง เช่น เรื่องเสนาบดีพระเจ้าปเสนทิโกศลในกรุงสาวัตถี ในสมัยเดียวกันนั้นเอง คือเสนาบดีผู้นั้นชื่อว่าพันธุละ เกิดในสกุลขัตติยลิจฉวีในกรุงเวสาลี เป็นพระสหายศึกษาศิลปศาสตร์ร่วมกันกับพระเจ้าปเสนทิโกศล ในสมัยที่ยังทรงพระเยาว์ ในสำนักอาจารย์เดียวกัน ต่อมาได้มาสมัครรับราชการกับพระเจ้าปเสนทิโกศล พระองค์ทรงแต่งตั้งพระสหายให้เป็นเสนาบดี

เรียกกันว่าพันธุลเสนาบดี ในคราวหนึ่ง หมู่ชนที่เป็นความกัน และได้รับวินิจฉัยให้แพ้ความโดยคดโกง เห็นท่านเสนาบดีก็ได้พากันร้องขอความเป็นธรรม ท่านเสนาบดีได้ไปสู่ที่วินิจฉัยด้วยตนเอง พิจารณาคดีนั้นใหม่ แล้ววินิจฉัยให้เจ้าของเป็นเจ้าของโดยความเป็นธรรม มหาชนพากันแซ่ซ้องสาธุการเสียงสนั่นหวั่นไหว พระราชาทรงได้สดับเสียงนั้น ตรัสถามทรงทราบเรื่องแล้ว ทรงพอพระราชหฤทัย รับสั่งให้ปลดอำมาตย์ผู้วินิจฉัยพวกเก่าออก ทรงมอบหน้าที่วินิจฉัยให้แก่พันธุลเสนาบดีอีกตำแหน่งหนึ่ง ท่านเสนาบดีได้วินิจฉัยคดีของชาวเมืองโดยชอบตั้งแต่นั้นมา.

เรื่องเหล่านี้ มีเล่าไว้ในอรรถกถาธรรมบท แสดงว่าอันธรรมะหรือที่เรียกว่ายุติธรรม ไม่อาจหวังได้จากบุคคลผู้ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เพราะไม่มีธรรมะจะให้ แต่พึงหวังได้จากผู้ตั้งอยู่ในธรรมเท่านั้น เพราะมีธรรมที่จักพึงให้ได้ ตามธรรมภาษิตของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นหลักความจริงที่ไม่มีล้าสมัย ยังมีตัวอย่างพิสูจน์ให้เห็นได้อยู่ทุกกาลสมัย.

ใครเล่า เป็นผู้วางหลักธรรมอันยั่งยืน เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปประกาศพระพุทธศาสนาในรัฐต่าง ๆ ในชมพูทวีป ได้ประทับอยู่ที่พระเชตวันในโกศลรัฐ ซึ่งมีกรุงสาวัตถีเป็นราชธานีตลอดเวลานานปี ในระหว่างนั้นได้มีสงครามระหว่างรัฐโกศลและรัฐมคธ ซึ่งมีกรุงราชคฤห์เป็นราชธานี เรื่องเดิมมีว่า ในรัชกาลพระเจ้ามหาโกศล (พระราชบิดาของพระเจ้าปเสนทิ ซึ่งครองราชย์อยู่ในสมัยพุทธกาล) ได้พระราชทานพระราชธิดา แก่พระเจ้าพิมพิสารแห่งมคธรัฐ และได้พระราชทานกาสิกคามเป็นของขวัญแก่พระราชธิดา ต่อมาพระเจาอชาตศัตรูได้แย่งราชสมบัติจากพระเจ้าพิมพิสารพระราชบิดา จับพระเจ้าพิมพิสารไปขังไว้จนสิ้นพระชนม์ พระเทวีซึ่งเป็นพระราชธิดาแห่งพระเจ้ามหาโกศล ได้ทรงเศร้าโศก จนสิ้นพระชนม์ในกาลต่อมา พระเจ้าปเสนทิซึ่งเป็นพระราชภาดาของพระเทวีนั้น ได้ทรงพิโรธพระเจ้าอชาตศัตรู ไม่พระราชทานกาสิกคามแก่พระเจ้าอชาตศัตรูต่อไป จึงได้เกิดยุทธนาการขึ้นระหว่างรัฐทั้งสองเพราะกาสิกคามนั้น พระเจ้าปเสนทิได้ทรงพ่ายแพ้หลายครั้ง จนถึงทรงระทมพระหฤทัยว่า ไม่อาจจะทรงชนะพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งเป็นทารกได้ ทรงทอดอาลัยในชีวิต แต่ภายหลังทรงกลับได้กำลังพระหฤทัย ทรงคิดยุทธวิธีได้อย่างแยบคาย จึงทรงรบชนะจนจับพระเจ้าอชาตศัตรูได้ในที่สุด.

ในระหว่างที่ทรงระทมพระหฤทัยอยู่นั้น ข่าวได้แพร่ไปทั่ว

พระนคร พวกภิกษุได้กราบทูลแด่พระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ได้ตรัสเป็นพระคาถาแปลความว่า "ผู้ชนะย่อมได้เวร ผู้แพ้ย่อมนอนเป็นทุกข์ ส่วนผู้ที่ละแล้วทั้งชนะทั้งแพ้ เป็นผู้สงบระงับ ย่อมอยู่เป็นสุข" และได้ตรัสไว้ในที่อื่นอีก มีความว่า "ชนะตนนี้แหละดีกว่าชนะคนอื่น."

พระพุทธดำรัสนี้ เป็นของไม่เก่าและเข้าใจได้ง่าย ผู้ชนะมักเข้าใจว่าตนเป็นผู้ได้ แต่โดยที่แท้เป็นผู้เสีย คือ เสียไมตรีจิตของอีกฝ่ายหนึ่งไปหมดสิ้น หรือจะเรียกว่าได้ก็คือได้เวร เพราะผู้แพ้ก็จะผูกใจเพื่อจะเอาชนะต่อไป จึงเป็นอันว่าไม่ได้ความสุขด้วยกันทั้งสองฝ่าย ส่วนผู้ที่ละได้ทั้งแพ้ทั้งชนะ จึงจะได้ความสงบสุข ทั้งนี้ก็ด้วยการไม่ก่อเรื่อง ที่จะต้องเกิดมีแพ้มีชนะกันขึ้น แต่เมื่อจะต้องมีเรื่องให้แพ้ฝ่ายหนึ่งชนะฝ่ายหนึ่ง ก็ควรจะต้องมีใจหนักแน่นพอที่จะเผชิญผลได้ทุกอย่าง และสามารถที่จะเห็นความจริงว่า "แพ้เป็นพระชนะเป็นมาร" ทั้งนี้ก็จะต้องชนะตนเอง คือชนะใจตนเองได้ด้วย.

ใครเล่า เป็นผู้สอนให้เป็นผู้ชนะอย่างเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า คือ ชนะตน หรือชนะใจตนเอง ซึ่งชนะแล้วได้ความสงบสุข ทั้งในยามแพ้ทั้งในยามชนะ ในภายนอกตามธรรมดาโลก.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ในวันพระจันทร์เต็มดวงวันหนึ่ง พระพุทธเจ้าได้ประทับนั่งอยู่ในป่าอันสงัดกับนักบวชอีกห้าท่าน นอกจากนี้ ก็มีสัตว์ต่าง ๆ มีกวางเป็นต้น เดินไปมาอย่างผาสุก เพราะป่านั้นเป็นเขตสงวนของหลวง ภายในป่าอันสงบร่มเย็นในวันนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มตั้งพุทธจักรลงในอาณาจักรแห่งแคว้นกาสี แล้วได้ทรงแผ่พุทธจักรไปในแคว้นต่าง ๆ อีก นับได้ ๗ แคว้น ก็สิ้นเวลาแห่งพระชนมชีพ ต่อมาพระสาวกได้ช่วยแผ่พุทธจักรออกไปในนานาประเทศ ด้วยความอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ในยุคนั้น ๆ จนถึงพุทธจักรได้มาตั้งอยู่ในประเทศไทยเรา และประเทศใกล้เคียงในบัดนี้.

โดยปกติอาณาจักรแต่ละแห่ง ตั้งขึ้นและแผ่ออกไปด้วยอำนาจหรือด้วยกำลังแสนยานุภาพ จึงเรียกว่า "อาณาจักร" ที่แปลว่า จักร คือ อาชญา ส่วนพระพุทธเจ้าทรงแผ่ "พุทธจักร" ด้วยธรรมะ คือ เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมะสั่งสอนประดิษฐานพระพุทธศาสนา และพุทธบริษัทให้บังเกิดขึ้นในโลก จึงเรียกว่า "ธรรมจักร" แปลว่า จักร คือ ธรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงเริ่มแสดงเป็นปฐม ดังที่เรียกว่า "ปฐมเทศนา" ในสถานที่ในวันดังกล่าวนั้น และวันนั้นเป็นวันพระจันทร์เต็มดวง หรือเรียกว่าเป็นวันเต็มเดือน ในเวลาที่พระจันทร์โคจรผ่านกลุ่มดาวชื่อว่า อาสาฬหะ จึงเรียกว่าเดือนอาสาฬหะ มัก

ตกในเดือนกรกฎาคม หรือเดือนแปดในปีปกติมาส เดือนเก้าในปีอธิกมาส เป็นวันหน้าวันเข้าพรรษาของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อเป็นอนุสสติว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปฐมเทศนา เริ่มตั้งพุทธจักรประดิษฐานพระพุทธศาสนาในโลก จึงได้กำหนดวันพระจันทร์เพ็ญหน้าวันเข้าพรรษา เป็นวันบูชาในพระพุทธศาสนา เรียกว่า "วันอาสาฬหบูชา" แปลว่า บูชา (พระรัตนตรัย) ในวันพระจันทร์เต็มดวงเดือนอาสาฬหะ (เดือนแปด หรือ เดือนเก้า ดังกล่าวแล้ว).

ใจความในปฐมเทศนา ซึ่งตั้งชื่อเป็นปฐมว่า "ธรรมจักร" มีว่า พระพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงทางปฏิบัติไปสู่พุทธภาวะของพระองค์ และทรงสอนให้นักบวชผู้มุ่งโพธิ (ความตรัสรู้) ดำเนินในทางนั้น กล่าวคือ เว้นทางสุดโต่งทั้งสองข้าง (ได้แก่ทางกามสุขและทางทรมานทุกข์) แต่ดำเนินไปในทางกลาง อันมีเพียงทางเดียวมีองค์ประกอบ ๘ ประการ คือ เห็นชอบ ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และตั้งใจชอบ.

ใครเล่า เป็นผู้ควรแก่การบูชาเลิศล้ำ เหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า ได้ทรงตั้งพุทธจักรขึ้นในโลก เริ่มตั้งแต่ทรงแสดงปฐมเทศนา พุทธจักรของพระองค์นี้ได้ทรงตั้งขึ้นในหัวใจของคน ไม่ได้ทรงตั้งขึ้นในโลกภายนอก จิตใจที่ประกอบด้วยศรัทธาและปัญญา

ในธรรม เป็นจิตใจที่มีพุทธจักรตั้งขึ้นแล้ว เป็นจิตใจที่สว่างด้วยเหตุผล รู้จักเว้นการที่ควรเว้น ประพฤติการที่ควรประพฤติ อะไร ๆ แม้จะชอบใจแต่มีโทษไม่เป็นประโยชน์ก็ละเว้นได้ ส่วนอะไร ๆ ที่ถึงไม่ชอบใจ แต่สมควรจะทำเพราะมีคุณประโยชน์ ก็ทำได้ ดังที่เรียกว่า "การณวสิกะ" แปลว่า ผู้ทำตามอำนาจแห่งเหตุที่ให้ทำ พระอานนท์ได้รับยกย่องว่าเป็นผู้มีคุณสมบัติเช่นนี้ พูดง่าย ๆ ว่าปฏิบัติไปตามเหตุผลอาจจะถูกหาว่า เป็นผู้เสีย แต่โดยที่แท้เป็นผู้ได้ เพราะสามารถปฏิบัติให้เหมาะกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงรักษาตนให้รอดพ้นความเสื่อมเสีย แล้วถึงความสวัสดีเจริญได้ อย่างน้อยก็รักษาเกียรติไว้ได้ แม้จะต้องเสียสละบ้าง พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า "เมื่อเห็นสุขไพบูลย์ ก็พึงสละสุขพอประมาณ"

การทำอะไรทุก ๆ อย่าง ที่อำนวยประโยชน์ ก็จะต้องมีการเสียสละบ้างไม่มากก็น้อย ดังเช่น จะทำทานก็ต้องมีทรัพย์ ทั้งนี้ก็เพราะเห็นว่าบุญข้อนี้มีค่าสูงกว่าทรัพย์ที่สละไป การทำประโยชน์อื่น ๆ ทุกอย่างก็เป็นเช่นเดียวกัน ได้มีพระพุทธภาษิตกล่าวไว้ว่า "พึงสละทรัพย์เพราะเหตุจะรักษาอวัยวะที่ประเสริฐไว้ เมื่อจะรักษาชีวิตไว้ก็พึงสละอวัยวะ แต่นรชนเมื่อระลึกถึงธรรมะก็พึงสละอวัยวะทรัพย์และชีวิตทุก ๆ อย่าง"

การรักษาเกียรติเป็นการรักษาธรรมะอย่างหนึ่ง จะก้าวหน้าหรือถอยหลังด้วยเกียรติหรือเพื่อเกียรติ ก็เป็นสิ่งที่พึงสรรเสริญเท่ากัน

ดังเรื่องราชสีห์ถอยหลังให้แก่สุกรตัวเปื้อนคูถไม่ยอมต่อสู้ด้วย ในนิทานสุภาษิต.

พระพุทธเจ้า ได้ทรงแผ่พุทธจักรลงในดวงใจ เพื่อให้สว่างด้วยเหตุผล ให้สามารถหลีกเหตุพิบัติดำเนินไปสู่เหตุแห่งสมบัติทุก ๆ อย่าง จิตใจที่มีพุทธจักร ย่อมสว่างสะอาดและมีอำนาจเข้มแข็ง ที่จะต่อต้านความชั่วผิด และที่จะพลีประกอบคุณงามความดีทุก ๆ ประการ.

ใครเล่า เป็นผู้แผ่พุทธจักรได้ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษา พระพุทธเจ้าหยุดเสด็จจาริก ประทับจำพรรษาอยู่ในอาราม หรือในอรัญแห่งใดแห่งหนึ่งตามพระพุทธอัธยาศัย เมื่อออกพรรษาแล้วจึงเสด็จจาริกต่อไปในชนบทต่าง ๆ และได้ทรงบัญญัติพระวินัยให้ภิกษุสงฆ์หยุดอยู่จำพรรษา เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ ฉะนั้น เมื่อถึงเทศกาลเข้าพรรษาทุกปีพระภิกษุทั้งหลาย จึงหยุดอยู่จำพรรษาในอาวาสหรือในสถานที่อันสมควรนั้น ๆ ทั้งได้มีกุลบุตรพากันออกบวชศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยตลอดไตรมาสโดยทั่วไป ทางราชการก็ได้อนุญาตให้ข้าราชการลาบวชได้เป็นเวลาสี่เดือน วัดโดยมากในเทศกาลเข้าพรรษา จึงเต็มไปด้วยพระภิกษุสามเณร ผู้ทรงผ้ากาสาวพัสตร์อร่ามไปทั่ว และชักจูงให้ญาติมิตรพากันเข้าวัด รักษาศีลฟังธรรมบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ คนที่ชอบ

ทำอะไรผิดพระพุทธบัญญัติไม่น้อย ก็พากันตั้งใจงดเว้นตลอดไตรมาส และสามารถงดเว้นได้ด้วยความตั้งใจจริง เทศกาลเข้าพรรษาจึงเป็นเทศกาลพิเศษแห่งความประพฤติธรรม ของพุทธศาสนิกชนทั่วไป และเป็นเทศกาลแห่งความร่มเย็นเป็นสุขอยู่ในธรรม จิตใจของคนเป็นอันมาก ก็เอิบอาบชุ่มชื่นงอกงามอยู่ในธรรม ดูเช่นเดียวกับแผ่นดินและต้นไม้ใบหญ้า ที่ชุ่มชื่นเขียวสดงอกงามในเทศกาลนี้ ส่องให้เห็นความจริงตามพระพุทธภาษิต แปลความว่า "ความเกิดขึ้นแห่งพระพุทธะทั้งหลาย ให้เกิดสุข การแสดงพระสัทธรรมให้เกิดสุข ความพร้อมเพรียงแห่งหมู่ (สงฆ์) ให้เกิดสุข ความเพียรของบุคคลทั้งหลายผู้พร้อมเพรียงกันให้เกิดสุข"

พระพุทธเจ้าได้เสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้ว และยังปรากฏแจ่มชัดอยู่ในดวงใจของผู้มีศรัทธาและปัญญาทั้งหลาย จริงอยู่ แม้พระองค์เสด็จปรินพพานไปนานแล้ว ไม่อาจเห็นพระรูปกายด้วยดวงตา แต่ก็ยังมองเห็นพระคุณอันสมบูรณ์ได้ด้วยดวงใจอยู่ทุกกาลสมัย และการแสดงพระสัทธรรม ประกาศพระพุทธศาสนา ก็ได้มีสืบต่อมาโดยไม่หยุดยั้ง หมู่ของชาวพุทธศาสนิกก็ได้มีความพร้อมเพรียงกัน แต่ละบุคคล ก็ได้เพียรประพฤติปฏิบัติพระธรรมตามฐานะและโอกาส ดังที่ปรากฏอยู่ในเทศกาลเข้าพรรษานี้ จึงเป็นที่หวังได้ว่าจะพากันมีความสุขอยู่ในร่มเงาของพระธรรม เพราะว่า "ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม เหมือนดังร่มใหญ่ในฤดูฝน."

ใครเล่า เป็นผู้ประทานความสุขให้ได้อย่างเลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า เมื่อมีพระชนม์อยู่ ได้ทรงเป็นเจดีย์ที่มีชีวิต คือเป็นที่ชักจูงจิตใจของมหาชนให้เข้ามาบูชาสักการะ พระองค์ได้ทรงต้อนรับด้วยพระธรรมอันไพเราะ ทำจิตใจของผู้ฟังให้เบิกบาน ให้สว่างไสวด้วยปัญญา และหมู่ภิกษุพุทธสาวกผู้อยู่จำพรรษาในทิศต่าง ๆ เมื่อออกพรรษาแล้ว ก็พากันเดินทางมาสู่พระพุทธสำนัก เพื่อเฝ้าพระองค์ และเพื่อได้เห็นภิกษุทั้งหลาย ผู้มาจากทิศต่าง ๆ เป็นที่ชื่นบานใจ พระพุทธสำนัก จึงเป็นเจดีย์สถานที่ดูดดึงจิตใจพวกภิกษุให้หลั่งไหลกันมาเฝ้าเมื่อออกพรรษาแล้ว เหมือนอย่างเป็นเทศกาลประจำปี, อีกคราวหนึ่งก็คือก่อนเข้าพรรษา พวกภิกษุมักพากันมาเฝ้าเพื่อเรียนพระกรรมฐานแล้วทูลลาไปอยู่จำพรรษา บำเพ็ญสมณธรรมในที่ซึ่งเป็นสัปปายะของตน ๆ ครั้นออกพรรษาแล้วก็พากันมาเฝ้าอีกเพื่อกราบทูลผลของการปฏิบัติ และเพื่อฟังพระพุทธโอวาทแนะนำวิธีปฏิบัติสืบต่อไป ฉะนั้น ในสมัยพุทธกาล เจดีย์ของพุทธศาสนิกชนจึงมีอยู่องค์เดียว คือพระองค์พระพุทธเจ้า, เมื่อประทับอยู่ในที่ใดที่นั้นก็เป็นเจดีย์สถาน แต่ในเวลาใกล้ปรินิพพาน พระอานนท์ได้กราบทูลว่า เมื่อทรงล่วงไปแล้วก็จักไม่ได้เห็น ไม่ได้เข้าใกล้พวกภิกษุผู้

มาจากทิศต่าง ๆ เป็นที่ชื่นบานใจเหมือนแต่ก่อน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล ที่มีผู้ศรัทธาควรดูควรเห็น คือสถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่ทรงแสดงธรรมจักร สถานที่ปรินิพพาน ทั้ง ๔ ตำบลนี้ จึงเป็นเจดียสถานดูดดึงใจพระพุทธบริษัท ให้พากันท่องเที่ยวจาริกมาบูชาสักการะสืบต่อมา.

อนึ่ง เมื่อเสด็จปรินิพพาน และเมื่อได้ถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระแล้ว กษัตริย์และพราหมณ์ในรัฐต่าง ๆ ได้มาขอส่วนแบ่งพระบรมสารีริกธาตุไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้สักการบูชา เรียกว่าพระธาตุเจดีย์ และได้นำพระพุทธบริขาร เช่น บาตร จีวร ไปสร้างพระสถูปบรรจุไว้สักการบูชา เรียกว่าบริโภคเจดีย์ สังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนั้น ก็จัดเข้าในบริโภคเจดีย์ด้วย นอกจากนี้ได้จารึกพระธรรมคำสั่งสอนบรรจุหรือตั้งไว้สักการบูชา เรียกว่า ธรรมเจดีย์ และต่อมายังได้สร้างวัตถุที่ระลึกต่าง ๆ ขึ้นเฉพาะพระพุทธเจ้า เช่นพระพุทธอาสน์ พระพุทธบาท ต่อมาก็สร้างพระพุทธรูปมีขนาดและลักษณะต่าง ๆ ขึ้น เหล่านี้รวมเรียกว่า อุทเทสิกเจดีย์ (เจดีย์ที่สร้าง หรือ ทำขึ้นเฉพาะพระพุทธเจ้า) จึงรวมพระพุทธเจดีย์เป็น ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์.

ใครเล่า เป็นเจดีย์ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระพุทธเจ้า แม้จะได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว แต่ก็ยังมีคนหลายร้อยล้านระลึกถึงพระองค์ และได้สร้างเจดีย์ต่าง ๆ ขึ้นสำหรับบูชาสักการะ เมื่อพูดว่าเจดีย์ มักจะเข้าใจกันว่าได้แก่สิ่งก่อสร้างที่มีส่วนล่างใหญ่และเล็กขึ้นไปโดยลำดับจนถึงยอดแหลม มีลักษณะกลมหรือเป็นเหลี่ยมแบบต่าง ๆ กัน ดังที่เห็นอยู่ทั่วไป เดิมก็มุ่งสร้างเป็นที่บรรจุพระธาตุ ก่อให้สูงขึ้นอย่างรูปบาตรหรือโอคว่ำพอเป็นที่สะดุดตาของคนที่ผ่านไปมาเพื่อจะได้สักการบูชา แต่พระธาตุไม่ใช่ของหาง่าย ๆ ถึงจะไม่มีพระธาตุบรรจุก็นิยมสร้างกัน และแก้ไขรูปทรงให้งดงามตามแบบศิลปนิยม จะเรียกว่าพระธาตุเจดีย์ก็ไม่ถนัด เรียกว่าเจดีย์เฉย ๆ จึงเหมาะกว่า และน่าจะจัดเข้าในพวกอุทเทสิกเจดีย์มากกว่า ส่วนสถานบริโภคเจดีย์นั้น ประเทศอื่น ๆ นอกจากมัชฌิมประเทศคงจะไม่มี เพราะปรากฏในตำนานว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จจาริกประกาศพระศาสนาเพียง ๗ แคว้นในมัชฌิมประเทศ ไม่ปรากฏว่าได้เสด็จไปในที่อื่น ถึงอย่างนั้นคนที่นับถือ ก็มักอยากจะให้เป็นเหมือนอย่างว่าเคยเสด็จ จึงสมมติสถานที่บางแห่งขึ้น เช่นพระแท่นศิลาอาสน์ ที่จังหวัดอุตรดิตถ์ มีนิทานเล่าประกอบว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับนั่ง ทั้งได้เคยแขวนบาตรไว้ที่พุทราต้นหนึ่ง ไม่ไกลจากพระแท่นนัก (พุทราต้นนี้เพิ่งตาย) พระแท่นดงรังที่จังหวัดกาญจนบุรี ว่าเป็นที่ปรินิพพานและมีภูเขาถวายพระเพลิงด้วย พระพุทธบาทที่สระบุรีว่าเป็น

ที่เสด็จมาทรงกดรอยพระบาทไว้ สถานที่ซึ่งเป็นที่สักการบูชาเหล่านี้ ก็น่าจัดเข้าในพวกอุทเทสิกเจดีย์อีกนั่นแหละ เพราะอุทิศเฉพาะพระ-พุทธเจ้า นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปใหญ่เล็ก ซึ่งสร้างอุทิศพระพุทธเจ้า เป็นอุทเทสิกเจดีย์โดยแท้.

วัตถุเหล่านี้รวมเรียกว่าเจดีย์ ซึ่งแปลอย่างหนึ่งว่า เป็นเครื่องจูงใจ คือจูงใจให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ทำให้จิตใจสงบเย็น เจดีย์ทั้งหลาย จึงเป็นที่สงบเย็น เพราะเป็นสิ่งที่นำใจให้น้อมระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้บริบูรณ์ด้วยพระคุณและประทานความสงบเย็นให้แก่โลก พระองค์ยังทรงพระพุทธานุภาพแผ่ปกคลุมไปถึงเจดียสถานทุกแห่ง นี้คือ พระคุณนั้นเอง ใครเมื่อได้เห็นได้เข้าไปใกล้เจดีย์สถานทั้งหลาย ย่อมได้ความเป็นสุขใจอย่างลึกซึ้ง แม้จะเป็นวัตถุที่พูดไม่ได้ แต่คนก็นิยมเข้าไปกราบไหว้บูชายิ่งกว่าเข้าไปหาสิ่งที่พูดได้ และแม้จะไม่มีหูจะฟัง แต่คนก็ชอบเข้าไปพูดด้วย คือตั้งใจอธิษฐานต่าง ๆ เรื่องที่ไม่ยอมพูดแก่คนอื่น ก็พูดอธิษฐานกับเจดีย์ ด้วยมอบความนับถือไว้วางใจให้อย่างสนิทยิ่งกว่าใคร ๆ แลก็ได้รับความสุขและอบอุ่นใจ ทำผู้ที่อ่อนกำลังใจให้กลับมีกำลังใจเข้มแข็งขึ้นได้อย่างประหลาด.

ใครเล่า เป็นผู้ทรงพระคุณเป็นอมตะ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

เมื่อเข้าไปในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม จะได้เห็นพระมหามณีรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต ประดิษฐานอยู่ใน

กูฏาคารพระมณฑปทองอันวิจิตรงดงาม พระแก้วมรกตนี้ ท่านอนุมาน ว่าจะเป็นเนื้อแก้วศิลา มีบ่อที่เกิดทางเมืองเหนือที่ติดต่อกับแดนจีน แต่ก็ไม่เคยเห็นที่ดีเท่าแก้วที่เป็นองค์พระนี้ และจะเป็นฝีมือช่างทาง เมืองเชียงแสนโบราณ เพราะมีพระลักษณะคล้ายคลึงกับพระเชียงแสน แต่มีฝีมือช่างดีเป็นอย่างเอก มีตำนานที่เป็นนิยายเล่าไว้ในรัตนพิมพวงศ์ ว่า เทวดาสร้างถวายพระนาคเสนเถระ ในเมืองปาตลีบุตรพระเถรเจ้า ได้อธิษฐานอาราธนาพระบรมสารีริกธาตุ ของพระพุทธเจ้าให้ ประดิษฐานอยู่ในองค์พระแก้วมรกตถึงเจ็ดองค์ คือในพระโมฬีองค์หนึ่ง ในพระนลาฏองค์หนึ่ง ในพระอุระองค์หนึ่ง ในพระอังสาทั้งสอง ข้าง ละองค์ ในพระชานุทั้งสอง ข้างละองค์ เนื้อแก้วบีดสนิทไม่มีแผล ต่อมาพระแก้วมรกตตกไปเมืองลังกา และต่อมาจนถึงเมืองเชียงราย จึงเริ่มมีตำนานที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๗ ฟ้าผ่าเจดีย์ จึงได้พบพระแก้วมรกตปิดทองในห้องพระเจดีย์ ต่อมาเมื่อ ทองลอก จึงได้ทราบว่าเป็นพระแก้ว จากที่นั้นก็ได้ตกไปในเมือง ต่าง ๆ คือ ลำปาง ๓๒ ปี เชียงใหม่ ๘๔ ปี หลวงพระบาง ๑๒ ปี เวียงจันทร์ ๒๑๔ ปี จึงถึง พ.ศ. ๒๓๒๑ พระบาทสมเด็จพระพุทธ-ยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงนำกลับคืนมาสู่สยามประเทศ ต่อมาได้ทรง สร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม สร้างพระอุโบสถ แล้วเชิญพระแก้ว-มรกตเข้าไปประดิษฐานบนกูฏาคารทอง สูง ๒๐ ศอกกำ ในวัน วิสาขปุณณมี พ.ศ. ๒๓๒๕.

พระแก้วมรกต ซึ่งมีพระพุทธลักษณะเป็นของคนไทยสร้าง และมีตำนานปรากฏเป็นหลักฐานว่า พบทีแรกที่จังหวัดเชียงราย ก็ได้กลับมาประดิษฐานอยู่ในประเทศไทยตั้งแต่เวลานั้นมาจนถึงบัดนี้ และจักสถิตกับชาวไทยในประเทศไทยตลอดไป.

พระพุทธปฏิมากรนี้ เป็นอุทเทสิกเจดีย์ เพราะได้สร้างอุทิศพระพุทธเจ้า ด้วยแก้วศิลาอันมีค่ายิ่ง ควรแก่พระนามว่า พระมหามณีรัตนปฏิมากร.

ใครเล่า ควรแก่รัตนปฏิมาอันหาค่ามิได้ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เมื่อเข้าไปสู่พระวิหารใหญ่ จะได้เห็นพระพุทธปฏิมาอันเอกอุดมล้ำเลิศประดิษฐานอยู่ ดูผ่องใสเบิกบานที่สุด ดุจจะทรงแย้มพระโอษฐ์โปรดปฏิสันถารแก่ทุก ๆ คน ผู้พอย่างเข้าไปในระยะพระเนตร ตั้งแต่หน้าพระวิหารซึ่งมีทวารกลางเปิดกว้างอยู่ พระพุทธปฏิมานี้มีพระนามลือชาปรากฏทั่วไปคือ พระพุทธชินราช ตามตำนานในหนังสือพงศาวดารเหนือว่าพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก เมืองเชียงแสน ยกพยุหโยธามาตีเมืองสวรรคโลกได้แล้ว ต่อมาได้สร้างเมืองพิษณุโลกให้เป็นเมืองลูกหลวง โปรดให้ประชุมช่างชาวเชียงแสน, สวรรคโลก, สุโขทัย ช่วยกันปั้นหุ่นหล่อพระพุทธรูป ๓ พระองค์ คือ พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์

กับพระศาสดา สององค์หลังหล่อสำเร็จ แต่พระพุทธชินราชไม่สำเร็จ ต้องปั้นหุ่นหล่อใหม่ เทวดาแปลงเป็นปะขาวมาช่วยจึงหล่อสำเร็จบริบูรณ์ เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๘ ขึ้น ๖ ค่ำ ปีกุน พ.ศ. ๑๕๐๐ ตามตำนานนี้นักโบราณคดีสันนิษฐานตามหลักฐานว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก คือ พระมหาธรรมราชาลิไทย เพราะทรงเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก เมื่อเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัย (สวรรคโลก) ยกทัพมาตีเมืองสุโขทัย ได้เสวยราชย์แล้วจึงสร้างเมืองพิษณุโลก (ก่อนแต่นั้นเรียกว่าเมืองสองแคว) ขึ้นเป็นเมืองลูกหลวง โปรดให้ประชุมช่างปั้นหุ่นหล่อพระพุทธรูปดังกล่าว เมื่อราว พ.ศ. ๑๙๐๐ แก้พระพุทธลักษณะหลายอย่างให้ต่างจากเดิม เช่นทำปลายนิ้วพระหัตถ์ ๔ นิ้วเท่ากัน ตามตำรามหาปุริสลักษณะที่ได้จากลังกาซึ่งปรากฏว่าเข้ามาในสมัยราชวงศ์พระร่วง เจ้ากรุงสุโขทัยนั้น ลักษณะจึงงามกว่าและผิดจากพระพุทธรูปเมืองสวรรคโลก สุโขทัย ซึ่งสร้างมาแต่ก่อน.

พระพุทธชินราช หน้าพระเพลากว้าง ๕ ศอกคืบ ๕ นิ้วมีเศษสร้างด้วยฝีมือประณีตบรรจง วางทรงวิญญาณดีวิเศษ คือ ดุจมีชีวิตจิตใจ ดังเป็นองค์พระพุทธเจ้าดำรงพระชนม์อยู่ ดูบริบูรณ์ด้วยพระพุทธคุณทั้งปวงโดยเฉพาะ คือ พระมหากรุณาธิคุณ ปรากฏชัดเจนทำให้เกิดความสงบเย็นอย่างลึกซึ้งแก่ทุก ๆ คน ผู้เข้าไปเฝ้าสักการบูชาเป็นทัศนานุตริยะที่มองดูอย่างไม่อิ่มไม่เบื่อ ตรึงตาตรึงใจให้เกิด

ศรัทธาปสาทะ ว่านี้แหละคือ องค์พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นราชาแห่งผู้ชนะดังที่ถวายพระนามว่า พระพุทธชินราช คือ ทรงเป็นยอดของผู้ชนะเพราะทรงชนะตนเอง ชนะกิเลสซึ่งย่ำยีจิตใจสัตว์ ทรงบริสุทธิ์ผุดผ่องด้วยพระองค์เองแล้ว ประทานธรรมอันบริสุทธิ์ อำนวยให้เกิดสันติสุขแก่โลกยั่งยืนตลอดนิรันดร.

ใครเล่า เป็นราชาแห่งผู้ชนะ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

เมื่อเข้าไปสู่พระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร จะได้เห็นพระพุทธปฏิมางามวิเศษ ประดิษฐานอยู่บนฐานชุกชี ภายใต้ฉัตรตาด ๙ ชั้น เบื้องหน้ามีโต๊ะบูชาตั้งลดหลั่นลงมา ประกอบด้วยเครื่องแก้วและเครื่องบูชาทั้งปวงตั้งอยู่ตามที่ ในคราวมีงานก็งามสะพรั่งไปด้วยดอกไม้สดทั่วทุกพาน และแจกันที่จัดอย่างประณีต บรรจง เป็นที่จับตาจับใจทั้งสว่างไสวไปด้วยไฟฟ้า ไฟเทียน ส่องให้เห็นองค์พระพุทธปฏิมา เปล่งพระรัศมียิ่งงามวิเศษ นี้คือ พระพุทธชินสีห์ ซึ่งได้สร้างคราวเดียวกับพระพุทธชินราช นักโบราณคดีได้ประมาณว่า ไม่หลังจาก พ.ศ. ๑๙๐๐ เดิมประดิษฐานอยู่ในพระวิหารทิศเหนือ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ตลอดมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ฯ พระวิหารชำรุดทรุดโทรม สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิพลเสพ ในรัชกาลที่ ๓ จึงโปรดให้เชิญลงมาประดิษฐานไว้ ณ วัดบวรนิเวศ ฯ ณ มุขหลังพระอุโบสถ เมื่อ ๒๓๗๒ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระ-

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงผนวชอยู่ เสด็จมาครองวัดบวรนิเวศ ฯ ได้ทรงเชิญพระพุทธชินสีห์ย้ายเข้าพระอุโบสถ ประดิษฐานอยู่เบื้องหน้าพระโต โดยพระบรมราชานุมัติตามที่เห็นอยู่ในบัดนี้.

พระพุทธชินสีห์ หน้าพระเพลา ๕ ศอกคืบ ๗ นิ้ว สูงแต่พระที่นั่งถึงพระจุฬา ๖ ศอกคืบ ๑๐ นิ้ว หย่อน ๑ กระเบียด พระรัศมี ๓ ศอก งามดีวิเศษคู่กับพระพุทธชินราช เมื่อได้เฝ้าเพ่งพินิจ ที่วัดบวรนิเวศวิหาร หรือ ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุก็ตาม จะได้ความรู้สึกคล้ายคลึงกันเหมือนได้เฝ้าพระองค์พระพุทธเจ้า ผู้ได้ทรงชนะกิเลสมารสิ้นเชิง จึงทรงเป็นจอมแห่งผู้ชนะ เหมือนอย่างสีหะผู้เป็นจอมสัตว์ป่าทั้งหมด ตามพระนามว่า พระพุทธชินสีห์.

สีหะ นั้น ไทยเราเรียกกันว่า ราชสีห์ ยกให้เป็นเจ้าของสัตว์ป่า ใช้เรียกโดยเปรียบเทียบด้วยอาการของบุคคล ผู้เป็นมหาบุรุษในโลกหลายอย่าง เช่น สีหนาท แปลว่า บันลือเพียงดังสีหะ หมายถึงการแสดงวาจาที่ประเสริฐอย่างองอาจ สีหไสยา แปลว่า นอนอย่างสีหะ คือนอนตะแคงข้างขวา ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าเมื่อจะบรรทม ทรงตะแคงพระกายเบื้องขวาอย่างสีหไสยา ส่วนพระจิต ทรงบรรทมด้วยฌานที่ ๔ ซึ่งเรียกว่า ตถาคตไสยา.

ใครเล่า เป็นผู้ชนะอย่างสีหะ หรือ เป็นสีหะแห่งผู้ชนะหมายถึงเป็นจอมของผู้ชนะ เพราะชนะกิเลสมาร หรือชนะโลกสิ้นเชิงเป็นโลกุดร อยู่เหนือโลกแห่งกิเลส เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า ฯ

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ณ พระวิหารหลวงด้านทิศตะวันออกแห่งพระปฐมเจดีย์ ได้มีพระสงฆ์หมู่ใหญ่สวดทำวัตรบูชาพระรัตนตรัย ในเวลาตะวันบ่ายแห่งวันที่ ๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๙๙ ในท่ามกลางแห่งประชาชน ซึ่งมาชุมนุมกันอยู่ในบริเวณเนินองค์พระ ล้นหลามลงไปถึงบริเวณเบื้องล่างเป็นจำนวนมาก นี้เป็นทัศนียภาพที่น่าตื่นเต้นเลื่อมใสเป็นอย่างยิ่ง ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระภูมิพลพระภัทรมหาราชเจ้า ขณะเสด็จออกทรงพระผนวชเป็นพระภิกษุ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงสักการะบูชาพระปฐมเจดีย์ ครั้นทรงทำวัตรสวดมนต์ทรงกล่าวคำบูชาแล้ว ได้เสด็จพระราชดำเนิน ทรงทำปทักษิณ บนชั้นทักษิณแห่งพระมหาเจดีย์สามรอบ พร้อมด้วยพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก ได้มีถ่ายทอดเสียงให้ได้ยินไปทั่วพระราชอาณาจักร เสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับ ผ่านประชาชน ซึ่งมาเข้าชมพระบารมีอยู่เนืองแน่น นับเป็นเหตุการณ์ที่ควรจารึกไว้เป็นเป็นพิเศษในยุคปัจจุบัน.

นับย้อนขึ้นไปเกิน ๑๑๐ ปี จากนี้ ในคราวหนึ่ง ได้มีพระภิกษุเดินธุดงค์มากันกลดพักอยู่ ณ บริเวณพระมหาเจดีย์แห่งนี้ ซึ่งขณะนั้นยังเป็นป่าและองค์พระเจดีย์ก็ชำรุดทรุดโทรม พระภิกษุนั้น คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวช ได้เสด็จไปทรงนมัสการหลายครั้ง ได้ทรงสันนิษฐานว่าเป็นพระเจดีย์เก่าแก่ จักได้พังลงและก่อปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่หลายครั้งหลายคราว องค์พระเจดีย์

ขณะนั้นวัดได้สูงถึง ๔๐ วา ๒ ศอก ซึ่งสูงใหญ่กว่าพระเจดีย์ทั้งปวงในประเทศไทย ราษฎรเรียกว่าพระปทม แต่ที่ถูกควรเป็นพระปฐมเจดีย์ ครั้นเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว โปรดให้ช่างทหารในต่อตัวอย่างถวาย แล้วโปรดให้ทำการสร้างซ่อม แต่ต่อมาทรุดลง จึงโปรดให้พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) วัดบวรนิเวศวิหาร และกรมขุนราชสีหวิกรม คิดตัวอย่างถวาย ทรงแนะนำตัวอย่างแล้ว โปรดให้สร้างหุ้มองค์เก่า ส่วนสูงตั้งแต่พื้นดินตลอดยอดมงกุฎรวมเป็น ๓ เส้นกับคืบ ๖ นิ้ว โปรดให้กรมหมื่นบวรรังษีสุริยพันธุ์ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ออกไปก่อพระฤกษ์องค์พระปฐมเจดีย์ ณ วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ พ.ศ. ๒๔๐๓ และได้สร้างต่อมาในรัชกาลที่ ๕ รัชกาลที่ ๖ จนสำเร็จในรูปปัจจุบัน เป็นพระมหาเจดีย์อุทิศพระพุทธเจ้าผู้ทรงพระคุณไม่มีต่ำทราม.

ใครเล่า เป็นผู้ทรงพระคุณควรแก่พระมหาเจดีย์ เลิศล้ำ **เหมือนพระพุทธเจ้า.**

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

พระปฐมเจดีย์ ซึ่งได้ก่อสร้างขึ้นใหม่ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ มีจดหมายเหตุเป็นหลักฐานแน่นอน นับเป็นการปฏิสังขรณ์เสริมสร้าง

ในยุคปัจจุบัน แต่ในสมัยก่อนแต่นั้น ได้มีตำนานเล่าไว้ เป็นอย่างนิยายสืบกันมาหลายเรื่อง เช่นเรื่องพระยากง พระยาพาล ที่คนชั้นเก่า ๆ ได้รู้จักกันมาก เรื่องย่อมีว่า ท้าวสิการาช ครองเมืองนครศรีวิชัย คือ เมืองนครชัยศรี มีโอรสชื่อ พระยากง ต่อมาพระยากงได้ครองเมืองแทนสืบต่อไป บางแห่งว่าพระยากงครองเมืองกาญจนบุรี พระยา-กง มีมเหสีประสูติโอรสองค์หนึ่ง โหรทำนายว่า จะมีบุญญาธิการแต่จะทำปิตุฆาต พระยากงจึงให้เอากุมารซึ่งเป็นโอรสไปทิ้งเสีย คนก็นำกุมารไปทิ้งไว้ในป่าไผ่ริมบ้านยายพรหม ยายพรหมได้เก็บไปเลี้ยงไว้ แต่เพราะมีบุตรหลานมากจึงยกให้ยายหอมภริยาตาโฉม น้องยายพรหมซึ่งไม่มีบุตร ยายหอมได้เลี้ยงกุมารนั้นไว้จนโต กุมารนั้นได้ลาขึ้นไปเมืองเหนือถึงสุโขทัย สามารถจับงาช้างของพ่อเมืองที่วิ่งอาละวาดกดไว้กับดินได้ จึงเป็นที่โปรดปรานจนถึงโปรดให้ไปตั้งอยู่ที่บ้านแห่งหนึ่ง ซ่องสุมผู้คนได้มากแล้วก็ยกกลับมาท้าพระยากงให้ออกมาชนช้างกัน แต่บางแห่งว่า ยายหอมส่งกุมารไปให้พระยาราชบุรีเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม พระยาราชบุรีขึ้นอยู่แก่พระยากงซึ่งครองเมืองกาญจนบุรี ต้องส่งดอกไม้ทองเงินทุกปี เมื่อกุมารนั้นโตขึ้นก็ให้พระยาราชบุรีงดส่ง แสดงว่าไม่ยอมขึ้นต่อไป พระยากงจึงยกกองทัพมาจะจับพระยาราชบุรี กุมารนั้นจึงยกรี้พลออกไป ได้ชนช้างกัน พระยากงเสียที กุมารฟันด้วยของ้าวถูกพระยากงขาดคอช้าง กุมารจึงยกเข้าไปตั้งอยู่ในเมืองพระยากง คิดแปลกมารดา

ของตน เดินข้ามวิฬาร (แมว) แม่ลูกอ่อนที่นอนขวางบันไดอยู่ (บางแห่งว่าแพะ) ลูกแมวจึงร้องฟังเป็นเสียงคนว่า ท่านเห็นเราเป็นสัตว์ดิรัจฉานจึงข้ามเราไป แม่แมวจึงตอบว่า นับประสาอะไรกับเรา แต่มารดาของท่าน ๆ ยังไม่รู้จัก กุมารได้ฟังก็ฉุกใจสงสัยขึ้น ครั้นเข้าไปถึงมเหสีพระยากง จึงตั้งสัจจาธิษฐานและไต่ถาม ทราบแน่ว่าเป็นมารดา พระยากงเป็นบิดา ก็มีความเสียใจ โกรธยายหอมว่าไม่บอก จึงยกไปจับยายหอมฆ่าเสียอีก คนทั้งปวงจึงเรียกว่า พระยาพาล ครั้นได้ครองเมืองศรีวิชัยแล้ว เกิดความปริวิตกว่าได้ฆ่าผู้มีพระคุณ มีโทษหนัก จึงประชุมปรึกษาพระสงฆ์ทั้งปวงว่า จะทำกุศลสิ่งใดกรรมนั้นจึงจะเบาลง พระสงฆ์ทั้งปวงก็แนะนำให้สร้างเจดีย์สูงชั่วนกเขาเหิน พระยาพาลจึงได้สร้างพระมหาเจดีย์ขึ้น บรรจุพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ด้วยองค์หนึ่ง และได้บำเพ็ญกุศลต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก.

ตำนานนี้เป็นนิยายเก่า แสดงว่าได้มีการก่อสร้างปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ เป็นคราว ๆ มา อุทิศบูชาพระพุทธเจ้าผู้เปี่ยมด้วยพระมหากรุณา แผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกทั่วหน้า แม้ผู้ที่ประกอบกรรมหนักมาแล้วก็ไม่ละเว้นที่จะได้รับพระกรุณา.

ใครเล่า เป็นผู้มีกรุณาคุณ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

คติเรื่องสร้างเจดีย์สูงชั่วนกเขาเหิน เพื่อแก้กรรมหนัก ดังเล่าในนิทานเก่าเกี่ยวแก่ตำนานพระปฐมเจดีย์ น่าจะไม่มีในลังกา เพราะมีเล่าในตำนานเมืองลังกา ตอนสมณวงศ์วิบัติว่า มายาธนะซึ่งครองเมืองเสตวัจจะ ต่อมาถูกโอรสชื่อว่า ราชสิงหะ ทำปิตุฆาต ราชสิงหะปรารภถึงกรรมหนักของตน ประสงค์จะหาอุบายล้างบาป จึงให้ประชุมสมณพราหมณ์ สอบถามพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา กล่าวว่าเป็นกรรมหนัก ไม่มีทางที่จะลบล้าง ฝ่ายพวกพราหมณ์รับว่ามีวิธีลบล้างบาปได้ ราชสิงหะ ขัดเคืองพระภิกษุสงฆ์ จึงเข้ารีตถือศาสนาพราหมณ์ให้สึกพระภิกษุสามเณร ทำลายเจดีย์วิหาร เผาพระไตรปิฎก เพราะเหตุนั้นแหละ เพราะเหตุที่โปตุเกตทำลายสมณ-วงศ์ในลังกาทวีปจึงระส่ำระสายจนถึงหมดสิ้น ทางลังกาส่งทูตมาขอพระสงฆ์ไทยในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์ ออกไปตั้งสมณ-วงศ์ในลังกาขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ เกิดพระสงฆ์นิกายสยามวงศ์หรืออุบาลีวงศ์สืบต่อมาจนบัดนี้ เรื่องคนทำกรรมหนักแล้ว เห็นว่าทางพระพุทธศาสนาไม่มีให้อภัยในบาป จึงเปลี่ยนไปนับถือศาสนาอื่นที่รับว่าจะทำพิธีอภัยบาปให้ได้ ยังมีอยู่ในลังกาแม้เมื่อเร็ว ๆ นี้ เป็นเรื่องบังเอิญคล้ายกันเข้า.

ในครั้งพุทธกาล ปรากฏในพระสูตรหนึ่งว่า พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งมคธรัฐ ได้ไปเฝ้าฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ที่อัมพวันอันเป็น

อารามของชีวกโกมารภัจถวาย แล้วได้แสดงพระองค์เป็นอุบาสก ทรงแสดงโทษของพระองค์โดยความว่า ได้ทรงต้องโทษแล้ว เป็นคน พาล เป็นคนหลง เป็นคนบาปอกุศล ปลงชีวิตพระราชบิดา เพราะ เหตุต้องการจะเป็นใหญ่ ขอให้พระพุทธเจ้าทรงรับโทษ โดยความ เป็นโทษ เพื่อสังวรระวังไม่ทำต่อไป พระพุทธเจ้าตรัส ความว่า พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงต้องโทษแล้วอย่างนั้น แต่เพราะเหตุที่ได้ทรง เห็นโทษโดยความเป็นโทษ ทรงทำคืนตามธรรม ฉะนั้น พระพุทธเจ้า จึงทรงรับโทษนั้นของพระเจ้าอชาตศัตรู ข้อนี้เป็นความเจริญใน อริยวินัย แก่ผู้ที่เห็นโทษโดยความเป็นโทษ ทำคืนตามธรรม สังวร ระวังไม่ทำต่อไป.

ตามเรื่องนี้ พระเจ้าอชาตศัตรู กราบทูลแสดงสารภาพโทษผิด ของพระองค์และรับว่าจะสังวรต่อไป เมื่อแสดงเปิดเผยและรับ ความจริงในพระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งได้จริงดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นการทำคืน คือทำแก้ เป็นเหตุให้สบายพระหทัยขึ้นมาขั้นหนึ่ง ครั้นพระพุทธเจ้า ตรัสว่า ทรงรับโทษนั้น คือ รับรู้ ทั้งตรัสว่าเป็นความเจริญด้วยเหตุ ดังกล่าว ก็ยิ่งทำให้พระเจ้าอชาตศัตรูสบายพระหทัยขึ้นอีกมาก เหมือน อย่างได้รับยกโทษให้แล้ว แต่อันที่จริงพระเจ้าอชาตศัตรูได้ยกโทษ ให้แก่พระองค์เอง เพราะได้ทรงมีสังวรที่จะไม่ทำผิดต่อไป จึงโล่ง พระหทัย ไม่เก็บโทษไว้ให้เป็นโทษเกาะกินใจ.

ใครเล่า เป็นที่พึ่งโปรดคนต้องโทษและโปรดให้พ้นโทษได้ เพราะไม่ทำผิดอีก เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชปกครองชมพูทวีป (คืออินเดียในปัจจุบัน) ในพุทธศตวรรษที่ ๓ พระองค์ได้ทรงรับนับถือพระพุทธศาสนา เป็นศาสนูปถัมภก ในการสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้ทรงส่งพระสงฆ์ไปแผ่ศาสนาในนานาประเทศภายนอกชมพูทวีป บรรดาประเทศเหล่านั้น มีประเทศสุวรรณภูมิด้วยประเทศหนึ่ง พระสงฆ์ที่เดินทางมายังประเทศสุวรรณภูมิคราวนั้น มีพระเถระ ๒ รูป ชื่อพระโสณะและพระอุตตระ เป็นหัวหน้า นักโบราณคดีเห็นกันว่าประเทศสุวรรณภูมิอยู่ถัดอินเดียมาทางตะวันออก การเดินทางคงมาทางทะเล และคงเป็นแผ่นดินที่อุดมสมบูรณ์ ชาวชมพูทวีปจึงกล้าเดินทางข้ามทะเลมาค้าขาย ตั้งแต่สมัยก่อนเก่ากว่านั้น ดังจะเรียกว่าสมัยชาดก เพราะมีเล่าไว้ในชาดกหลายเรื่องว่า ได้มีพวกพาณิชเดินทางไปค้าขายยังสุวรรณภูมิ เช่น ในมหาชนกชาดกเล่าว่า พระมหาชนกลงเรือไปค้ากับพวกพ่อค้าชาวสุวรรณภูมิ ในสุสันธิชาดกเล่าว่า นายอัคคะโดยสารเรือพ่อค้าไปสุวรรณภูมิ เพื่อติดตามนางสุสันธิ มเหสีของพระเจ้าตัมพราชแห่งกรุงพาราณสี การเดินทางไปสุวรรณภูมิของชาวชมภูทวีปสมัยโบราณนั้น คงมีอันตรายมาก ในชาดกจึงมีเล่าว่า เรือถูกพายุใหญ่หรือถูกปลาใหญ่ทำอันตรายจนแตกอับปางลงกลางทะเลเสมอ สุวรรณภูมินี้ยุติกันในปัจจุบันว่า อยู่ในแหลมอินโดจีน หรือกำหนดเขตกว้าง ๆ ว่า เริ่มต้นแต่เมืองมอญ

ไปจดเมืองญวน และตั้งแต่พม่าไปจดแหลมมลายู รวมเป็นแหลมทอง ที่ตั้งแห่งราชธานีของสุวรรณภูมิ น่าจะอยู่ที่เมืองนครปฐมซึ่งเวลานั้นยังตั้งอยู่ริมทะเลเพราะแผ่นดินยังไม่งอกออกไปเหมือนอย่างในปัจจุบัน จึงใกล้ท่าเรือ และมีโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาสร้างตามแบบสมัยพระเจ้าอโศก ซึ่งได้ค้นพบอยู่เป็นอันมาก.

ณ ที่นี้ชาวสุวรรณภูมิได้สร้างพระเจดีย์ใหญ่ขึ้นเป็นครั้งแรก แสดงว่า พระพุทธศาสนาได้ประดิษฐานมั่นคงในสุวรรณภูมิแล้ว เดิมมีเค้าสังเกตได้จากรูปจำลององค์เก่าเป็นรูปทรงกลมอย่างโอหรือขันน้ำคว่ำ มีพุทธอาสน์สี่เหลี่ยมตั้งไว้ข้างบน มีฉัตรเป็นยอด สมัยต่อมาจึงทำเป็นยอดปรางค์ และเสริมสร้างต่อมาจนเป็นรูปในปัจจุบัน ชาวสุวรรณภูมิสมัยนั้น นักโบราณคดีว่า จะเป็นลาว หรือ ละว้า หรือเป็นมอญ และคงมีชาวอินเดียอพยพมาอยู่กันมาก ผู้สร้างพระเจดีย์องค์แรกนั้น (ซึ่งสูงราว ๓๙ เมตร) ต้องเป็นผู้มีอำนาจวาสนา เป็นผู้ครองประเทศ และอาจจะได้รับพระบรมสารีริกธาตุจากพระเจ้าอโศกมาบรรจุไว้ด้วย จึงได้ปรากฏอภินิหาร เช่นแสงสว่างให้เห็นประจักษ์ดังที่มีบันทึกไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ หลายครั้งหลายคราว.

ใครเล่า เป็นผู้ทรงพระคุณเป็นอัศจรรย์เป็นที่ประจักษ์สว่างอยู่ทุกสมัย เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ณ พระวิหารพระศาสดา ในวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อผ่านประตูด้านหน้าทางทิศตะวันออกแห่งพระวิหารเข้าไป จะเห็นพระพุทธรูปอันงดงามพระองค์หนึ่ง ประดิษฐานอยู่บนฐานเหนือชุกชีอันก่อขึ้นกลางพระวิหาร พระพุทธรูปนี้ คือ พระศรีศาสดา หรือเรียกว่าพระศาสดา ตามตำนานกล่าวว่า หล่อคราวเดียวกับพระพุทธชินราชพระพุทธ-ชินสีห์ หน้าพระเพลา ๔ ศอกคืบ ๘ นิ้ว (วัดไว้เดิมว่า ๖ นิ้ว) สูงแต่พระที่นั่งถึงพระจุฬา ๕ ศอกคืบ ๑ นิ้ว รัศมี ๑ ศอก ๑ นิ้ว (วัดไว้เดิมประมวญกัน ๖ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว) นักช่างสังเกตลักษณะลงสันนิษฐานว่า พระศาสดาหล่อภายหลังแต่พระพุทธชินราชพระพุทธ-ชินสีห์ ลงมานาน เดิมประดิษฐานอยู่ในพระวิหารทิศใต้ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก เจ้าอธิการวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดธนบุรี เชิญลงมาไว้ที่วัดนั้นในรัชกาลที่ ๒ หรือที่ ๓ ไม่แน่ เมื่อสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ปฏิสังขรณ์วัดประดู่ฉิมพลี คลองบางหลวง ขอเชิญพระศาสดาไปประดิษฐานเป็นพระประธานที่วัดนั้น และได้ยินว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ได้มีพระราชดำริจะเชิญพระศาสดามาประดิษฐานในพระวิหารใหญ่ที่ทรงสร้างขึ้นในวัดสระเกศ ให้คู่กับพระอัฐารสที่โปรดให้เชิญมาจากเมืองพิษณุโลก เพราะเป็นพระสำคัญอยู่เมืองพิษณุโลกมาก่อนด้วยกัน จึงโปรดให้แก้พระ-วิหารกั้นเป็น ๒ ห้อง อย่างวิหารพระโลกนาถวัดพระเชตุพน แต่

เมื่อตั้งพระอัฐารสแล้ว ปรากฏว่าที่ตั้งพระกระชั้นประตูนัก แลดูพระไม่เห็นถนัด จึงมิได้โปรดให้เชิญพระศาสดา ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ มีพระราชประสงค์จะเชิญมาไว้ที่วัดบวรนิเวศ เพราะพระศาสดาเคยอยู่ด้วยกันมากับพระพุทธชินสีห์ แต่ในเวลานั้นยังไม่ได้สร้างพระวิหาร จึงโปรดให้เชิญมาพักไว้ที่มุขหน้าพระอุโบสถวัดสุทัศน์ เมื่อ พ. ศ. ๒๓๙๖ เมื่อทรงสร้างพระวิหารขึ้นแล้ว จึงโปรดให้เชิญมาประดิษฐานไว้ เมื่อ พ. ศ. ๒๔๐๖ ในเวลาเชิญมา พระศอชำรุด ต้องเททองดามไว้.

เฝ้านมัสการพระศาสดาในพระวิหาร ระลึกถึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมศาสดา และนึกถึงศาสดา ๓ จำพวก คือ ๑. ศาสดาผู้แสดงว่ามีอัตตาจริงแท้ในโลกนี้และในโลกหน้า เป็นศาสนาอัตตาเที่ยง (ตายเกิดเรื่อยไป) ๒. ศาสดาผู้แสดงว่ามีอัตตาจริงแท้เฉพาะในโลกนี้ เป็นศาสนาอัตตาขาดสูญ (ตายสูญเลย) ๓. ศาสดาผู้ไม่มุ่งแสดงทั้ง ๒ เพราะไม่เกิดประโยชน์อะไร แสดงแต่สัจจธรรมที่จะปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้เท่านั้น เป็นศาสนาพุทธะ คือ พระพุทธศาสนา.

ใครเล่า เป็นศาสดา ประกาศศาสนาแห่งสัจจะ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ตำนานเก่าเล่ากันมาว่า มีพระพี่น้องกัน ๓ องค์ อยู่ทางเหนือ

ลอยน้ำมาทางใต้ รักษาโรคภัยไข้เจ็บมาโดยลำดับ ผ่านบึงพระอาจารย์ นครนายกแล้วมาสัมปะทวนแม่น้ำบางปะกงมาถึงแหลมหัววนคลองสองพี่น้อง คลองบางพระ มาถึงหน้าวัดโสธร ฉะเชิงเทรา ประชาชนจึงอาราธนาพระองค์กลางขึ้นประดิษฐานไว้ในวิหารวัดโสธร นี้คือพระ-พุทธโสธร กล่าวกันว่าองค์จริงเป็นพระพุทธรูปเนื้อสัมฤทธิ์ปางสมาธิงดงาม หน้าตักประมาณ ๓ ศอก (แต่ได้พอกปูนเสริมให้ใหญ่หุ้มองค์จริงไว้ใน ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน องค์พี่ใหญ่ได้ลอยต่อไปผ่านแม่น้ำเจ้าพระยาตอนสามเสน (คำกลอนสุนทรภู่ว่า เมื่อแรกเรียกสามแสนทั้งกรุงศรี ประชุมฉุดพุทธรูปในวารี) จนถึงแม่น้ำแม่กลองสมุทรสงคราม จึงขึ้นประดิษฐาน ณ วัดบ้านแหลม หรือวัดเพ็ชรสมุทร นี้คือพระพุทธรูปยืนปางอุ้มบาตรในวิหารวัดเพ็ชรสมุทร ส่วนองค์เล็กได้ลอยเข้าไปอำเภอบางพลี สมุทรปราการ ขึ้นประดิษฐาน ณ วัดบางพลีใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระกฐินต้นที่วัดนี้ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔.

ตามตำนานชาวบ้านเล่ากันมาดังกล่าวนี้ ใครจะมีความเห็นอย่างไรก็ตาม แต่ก็ปรากฏว่าประชาชนได้มีความเคารพนับถือพระ-พุทธรูปเหล่านี้ว่ามีอภินิหารศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเข้าไปในวัดโสธร แปดริ้ว (ฉะเชิงเทรา) จะได้เห็นประชาชนเข้าไปบูชาพระพุทธโสธรไม่ค่อยจะขาดระยะ พากันจุดธูปเทียนบูชาปิดทอง สั่นติ้ว บ้างก็มีละครถวาย มีคนละครแต่งตัวรอรับจ้างรำถวายอยู่ประจำ ที่วัดบ้านแหลม

สมุทรสงคราม ก็คล้ายคลึงกัน ศรัทธาของคนเป็นสิ่งที่ห้ามยาก เมื่อมีศรัทธาอย่างใด ในที่ใดก็จะปฏิบัติอย่างนั้น ในที่นั้น เมื่อกลายเป็นศรัทธาประชาชนแล้ว ก็เหมือนมติมหาชน ยากที่จะขัดขวาง, ที่วัดโสธรนั้นได้สร้างวิหารพระพุทธโสธรขึ้นใหม่ และได้สร้างวิหารใหญ่อีกหลังหนึ่งต่อไปข้างหลัง จะสมมติสีมาที่วิหารหลังใหญ่ ประชาชนก็ว่าจะเป็นการถอดหลวงพ่อออกจากอุปัชฌาย์ จึงสมมติสีมาที่วิหารพระพุทธโสธรเป็นพระอุโบสถขึ้น ซึ่งก็เป็นการเหมาะสมอย่างยิ่งแล้ว.

สามัญชนทุกคน ย่อมมีสีลัพพตปรามาส คือ ความยึดมั่นศีลและวัตร กล่าวอย่างสามัญ คือถือศักดิ์สิทธิ์อยู่ด้วยกัน เมื่อได้ที่นับถืออันบริสุทธิ์ คือ พระพุทธเจ้า และคอยตรวจศรัทธาของตน อบรมให้ถูกหลักพระพุทธศาสนา เล่าเรียน ศึกษาให้รู้จักพระพุทธศาสนาที่ถูกต้อง ก็จักแก้ไขศรัทธาและการปฏิบัติให้ถูกต้องขึ้นโดยลำดับ พระพุทธรูปทั้งปวงก็ยังคงเป็นที่เคารพนับถืออยู่ตามเดิม ยังคงจุดธูปเทียนบูชาและปิดทองอยู่อย่างเดิม แต่อาจอธิษฐานใจใหม่ว่า ขออย่าให้เป็นคนชั่วเลย ขอให้เป็นคนดี เพราะเว้นชั่วทำดีเถิด จึงอาจอ่านใบเซียมซีในใจของตนได้ทันทีว่า ทำดีตั้งแต่ในบัดนี้ เป็นได้ดีต่อไปแน่โดยไม่ต้องสงสัย.

ใครเล่า เป็นที่ตั้งแห่งศรัทธาศักดิ์สิทธิ์ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ใน วิหารเล็กหลังโบสถ์วัดเกตการาม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนศิลาแลงปางห้ามญาติ มีประวัติเล่าว่า เจ้าอาวาสองค์ที่สองของวัดนั้นได้ไปนำมาจากวัดคริสต์บางนกแขวกฝั่งตะวันออก ซึ่งเดิมเป็นวัดพุทธ มูลเหตุที่ท่านไปนำมาก็เพราะได้มีจีนคนหนึ่งและคนไทยอีกคนหนึ่ง ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ปากคลองตาจ่าและเหนือปากคลองบางนกแขวกตามลำดับ ได้ฝันเห็นตรงกันว่า องค์พระพุทธรูปไปบอกขอให้ไปนำองค์ท่านออกไปจากที่นั้น คนทั้งสองจึงได้ไปหาท่านเจ้าอาวาส เรียนขอร้องให้ท่านช่วยไปนำมาไว้ที่วัดนั้น ท่านได้ไปขอร้องนายอำเภอบางคณฑีในสมัยนั้นให้ไปช่วยเจรจาขอต่อบาดหลวง เมื่อบาดหลวงอนุญาตให้แล้ว จึงได้จัดขบวนเรือไปเชิญพระแห่มา ในขณะที่แห่มานั้น ปรากฏว่ามีจระเข้ว่ายติดตามมาด้วยตัวหนึ่ง เมื่อมาประดิษฐานอยู่ที่วัดนั้นแล้ว ก็ปรากฏว่าเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนมาก จนถึงถวายพระนามว่า พระเกศมงคล-พุทธพรหมบดี.

พระพุทธรูปเป็นที่เคารพนับถือบูชาของพุทธศาสนิกชนทั่วไป พระเก่า ๆ ก็น่าจะมีผู้สร้างผู้รักษา ซึ่งปรารถนาจะให้ไปอยู่ในที่อันสมควร และก็น่าสรรเสริญบาดหลวง ซึ่งอนุญาตให้ด้วยดี ส่วนเรื่องความฝันท่านว่ามีเพราะเหตุ ๔ อย่าง คือ *ธาตุโขภ ธาตุกำเริบ* เช่นธาตุพิการดีซ่าน เป็นต้น จึงฝันว่าตกภูเขา เหาะเหินเดินอากาศ ถูกสัตว์ร้าย

หรือโจรไล่ เป็นต้น *อนุภูตปุพพะ* เรื่องที่เคยประสบมาแล้ว ยังเป็นจิตตนิวรณ์อยู่ จึงฝันเห็น *เทวโตปสังหร* คือเทพสังหรด้วยมุ่งดีบ้าง มุ่งร้ายบ้าง บันดาลให้ฝันเห็นอารมณ์ต่าง ๆ *ปุพพนิมิต* คือฝันเห็นบุพพนิมิตแห่งคุณหรือโทษที่จะบังเกิดด้วยอำนาจของบุญหรือบาป เหตุทั้ง ๔ นี้ มีคำที่ผูกเรียกว่า *ปุพพนิมิต จิตตนิวรณ์ เทพ-สังหร ธาตุโขภ* ฝันด้วยธาตุโขภและจิตตนิวรณ์ ไม่เป็นความจริง ฝันด้วยเทพสังหรก็จริงบ้าง เหลวไหลบ้าง สุดแต่สิ่งที่เป็นเหตุให้สังหร ส่วนฝันด้วยปุพพนิมิตเป็นจริงโดยส่วนเดียว ดังเช่นพระพุทธ-มารดาทรงฝันเห็นช้างเผือกเข้ามาสู่พระองค์ เมื่อจะทรงครรภ์พระโอรสคือพระโพธิสัตว์.

พระพุทธเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ไม่ทรงเกิดเป็นเทวดามารพรหม เป็นมนุษย์หรืออะไร ๆ อีก ไม่มีดวงวิญญาณหรือจิตล่องลอยไปในที่ไหน ๆ แต่ท่านแสดงว่านิพพานแล้ว มิใช่ตายสูญ ทั้งมิใช่ตายเกิด เหมือนอย่างไฟสิ้นเชื้อดับไป และไม่มีเชื้อใหม่ที่จะให้กลับมาติดอีก (อะไรเล่าที่ไม่สูญ ไม่เกิด) ทั้งยังดำรงอยู่ด้วยพระคุณทั้งหลาย ฉะนั้น จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะเสด็จมาเข้าฝันใคร แต่น่าจะเป็นเทพสังหร หรืออำนาจคุณธรรมปรากฏสังหรใจแสดงถึงสัจจะอันจริงแท้ของพระพุทธเจ้า.

ใครเล่า เป็นผู้ทรงพระคุณเป็นสัจจะอันแท้จริง ทั้งเทพและมนุษย์บูชา เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ความฝัน (สุบิน) คืออะไร พระนาคเสนเถระได้ทูลตอบพระราชปุจฉาของพระเจ้ามิลินท์ว่า คือนิมิต (ภาพหรือรูปที่เห็นในฝัน) ที่เข้าสู่คลองปฐมจิต แลได้แสดงว่าคนที่ฝันนั้นเพราะเหตุ ๖ อย่าง คือ ๑. ลมกำเริบ ๒. ดีกำเริบ ๓. เสมหะกำเริบ ๔. เป็นสันนิบาต ๕. เทวดาสังหร ๖. (บุพพ) นิมิตเพราะกรรมที่สั่งสมไว้ในกาลก่อน ฝันที่เป็นบุพพนิมิตเป็นความจริง ส่วนนอกจากนั้นไม่แน่นอน ฝันที่เป็นบุพพนิมิต จิตของผู้ฝันมิได้ไปเลือกนิมิตเอาเอง ทั้งใครอื่นก็มิได้ไปบอกกล่าว นิมิตไปเข้าคลองจิตของเขาเอง เหมือนอย่างแว่นส่องหรือกระจกเงาซึ่งวางอยู่กับที่ตั้ง ไม่ได้ไปเลือกหาเงาเอาเอง ทั้งใครอื่นก็มิได้จับเงามาไว้ในกระจก เงานั้นเองไปเข้าคลองของกระจก แลจิตที่ฝันเห็นเป็นบุพพนิมิต โดยปกติก็ไม่รู้ว่าจะมีผลดีหรือร้าย ต้องรู้จักแปลความเหมือนอย่างลักษณะต่าง ๆ ในร่างกายมิได้เป็นผู้บอกผลต่าง ๆ ได้เองต้องอาศัยผู้รู้ลักษณะบอก.

พระพุทธเจ้าเมื่อประสูติได้ ๕ วัน พราหมณ์ดูลักษณะ ๑๐๘ คนได้เห็นมหาปุริสลักษณะ จึงทำนายตามตำราว่าจักทรงมีคติเป็นสอง คือ ถ้าทรงอยู่ครองฆราวาสจักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ถ้าเสด็จออกผนวชจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าพระศาสดาเอกในโลก เว้นแต่พราหมณ์ผู้มีอายุน้อยที่สุดเพียงคนเดียว ชื่อว่า โกณฑัญญะ ทำนายว่าจักทรงมีคติข้อหลังแต่อย่างเดียว ผลต่อมาก็สมจริง.

ในราตรีก่อนราตรีที่ตรัสรู้ พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นมกุฎพุทธะ (พระพุทธผู้ยังตูม คือเกือบจะบานด้วยพระโพธิญาณ) ได้ทรงเห็นมหาสุบิน ๕ ประการ คือ

๑. ทรงผทมบนที่ผทมใหญ่คือมหาปฐวีนี้ มีภูเขาหิมวันต์ (หิมาลัย) เป็นพระเขนย พระหัตถ์ซ้ายเหยียดลงไปในมหาสมุทรด้านทิศตะวันออก พระหัตถ์ขวาเหยียดลงไปในมหาสมุทรด้านทิศตะวันตก พระบาททั้งสองเหยียดลงไปในมหาสมุทรด้านทิศใต้ เป็นบุพพนิมิตว่าจะได้ตรัสรู้พระธรรม.

๒. หญ้าแพรกงอกขึ้นจากพระนาภีขึ้นไปจดนภากาศ เป็นบุพพนิมิตว่า ตรัสรู้แล้วจะได้ทรงประกาศอริยมรรคมีองค์ ๘ ทั่วถึงเทพและมนุษย์.

๓. กิมิชาติ (หนอน) ขาว มีศีรษะ ไต่ดำขึ้นจากพระบาทยั้วเยี้ยจนปิดพระชานุมณฑล (เข่า) เป็นบุพพนิมิตว่าจะมีคฤหัสถ์นับถือพระองค์เป็นสรณะประพฤติธรรมขาวเป็นอันมาก.

๔. นก ๔ จำพวกมีสีต่าง ๆ กันบินจาก ๔ ทิศมาตกลงที่พระบาทมูล กลายเป็นสีขาวไปทั้งหมด เป็นบุพพนิมิตว่าจะมีวรรณะทั้ง ๔ ออกบวช บรรลุวิมุตติในพระธรรมวินัยนี้.

๕. ได้เสด็จเหยียบย่ำไปบนภูเขามูตรคูถแต่ไม่แปดเปื้อน เป็นบุพพนิมิตว่าจะทรงบริบูรณ์ด้วยลาภสักการะ แต่ไม่ทรงติดข้อง.

ใครเล่า เป็นผู้มีบุพพนิมิตน่าอัศจรรย์ ซึ่งมาเป็นจริงทุกประการ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ความฝันที่คนไทยเคยทราบกัน มีคำประพันธ์แต่งมาแต่โบราณ คือ ความฝันของพระราชาปัถเวน พระอาจารย์ท่านเล่าไว้ว่า พระเจ้า-ปัสเสนทิ แห่งรัฐโกศล ได้ทรงเห็นสุบินนิมิต ทรงตื่นประทมขึ้นแล้วทรงตกพระหทัยกลัว พราหมณ์ปุโรหิตถวายคำทายฝันว่า จักเกิดอันตรายแก่ราชสมบัติ จักเกิดโรคและจักเกิดอันตรายแก่พระชนมชีพ ได้ทูลให้ทรงแก้ด้วยวิธีฆ่าสัตว์บูชายัญ แต่พระนางมัลลิกาเทวีซึ่งเป็นพุทธศาสนิกา ได้ทูลให้เสด็จไปเฝ้าทูลถามพระพุทธเจ้า พระราชาจึงเสด็จไปเฝ้ากราบทูลถาม พระพุทธเจ้าได้ตรัสพยากรณ์โดยลำดับดังนี้ ๑ โคดำ ๔ ตัววิ่งเข้ามาจะชนกันแล้วถอยกลับ ได้แก่ฝนแสดงอาการจะตกแล้วไม่ตก ๒ ต้นไม้ออกดอกออกผลแต่เล็ก ๆ ได้แก่มนุษย์จะแต่งงานกันแต่ยังเด็ก ๆ ๓ แม่โคแก่ ดื่มนมลูกโคที่เพิ่งเกิด ได้แก่คนเฒ่าคนแก่ต้องเกรงกลัวพึ่งอาศัยเด็กทารก ๔ โคใหญ่ไม่ใช้แต่ใช้โคเล็กเทียมแอก ได้แก่ไม่ใช้ผู้หลักผู้ใหญ่ แต่ใช้เด็กเล็กเหลวไหลให้เป็นหัวหน้างาน ๕ ม้า ๒ ปาก กินหญ้าทั้ง ๒ ปาก ที่มีผู้มาป้อนให้ทั้ง ๒ ข้าง ได้แก่ผู้วินิจฉัยคดี รับสินบนทั้ง ๒ ฝ่าย ๖ สุนัขจิ้งจอกถ่ายเบาลงถาดทอง ได้แก่คนต่ำได้ยศ ได้ธิดาของคนสูง

๗ บุรุษนั่งฟั่นเชือก แต่นางสุนักจิ้งจอกกัดเชือก ได้แก่สามีหาให้ภริยาชั่วใช้ ๘ คนพากันตักน้ำเติมหม้อน้ำที่เต็มแล้ว ไม่เหลียวแลหม้อเปล่าที่วางล้อมอยู่เป็นอันมาก ได้แก่คนเป็นใหญ่ร่ำรวยก็ยิ่งรวย ส่วนที่จนก็จนไป ๙ สระใหญ่น้ำขุ่นกลางสระ น้ำใสริมสระ ได้แก่บ้านเมืองที่ในกรุงยุ่งวุ่น แต่คนนอกสงบเงียบ ๑๐ ข้าวหม้อเดียวกันไหม้บ้าง ดิบบ้าง สุกบ้าง ได้แก่ฝนตกน้ำมากไป ข้าวล่มน้ำเสียบ้างน้ำน้อยไปข้าวแห้งเสียบ้าง น้ำพอดีข้าวดีบ้าง ๑๑ เอาแก่นจันทน์แลกเปรียงเน่า ได้แก่พระอลัชชี แสดงธรรมแลกเอาเงินทอง ๑๒ น้ำเต้าเปล่าจมน้ำ ได้แก่คนดีตกต่ำ ๑๓ ก้อนหินลอยน้ำ ได้แก่คนชั่วเฟื่องฟู ๑๔ กบกินงูเห่า ได้แก่ชายจักอยู่ใต้อำนาจหญิงถ่อย ๑๕ กาชั่ว มีหงส์ทองเป็นบริวาร ได้แก่คนต่ำชั่วขึ้นเป็นนายบังคับบัญชาคนสูง ๑๖ แพะกินเสือ ได้แก่วัลลภะ (คนสนิทคนโปรด) ของผู้เป็นใหญ่ฉวยโอกาสทำลายผู้หลักผู้ใหญ่ทั้งหลาย.

ความฝันในเรื่องนี้ล้วนเป็นเรื่องกลับแปรผันจากที่ควรเป็น พระพุทธเจ้าได้ทรงพยากรณ์ ชักเข้ามาในกฎของธรรมและอธรรม คือเมื่อฝ่ายอธรรมรุ่งเรือง ฝ่ายธรรมตกต่ำเสื่อมถอย ก็จะเกิดอุบัติการณ์เหมือนอย่างความฝันนั้น แลในโลกนี้บางคราวธรรมรุ่งเรือง บางคราวก็ตกต่ำ อุบัติการณ์โดยอุปมาอุปมัยนั้น จึงได้เคยเกิดมาแล้ว กำลังเกิดอยู่และจักเกิดต่อไปภายหน้า จึงเป็นเหตุผลที่เป็นจริงอยู่ทุกกาลสมัย.

ใครเล่า เป็นผู้พยากรณ์จริงแท้ เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

ความวิปริตแปรผันต่าง ๆ ของหมู่ชนหรือของโลกดังสุบินนิมิตของพระยาปัดเถวน (พระเจ้าปเสนทิ) ย่อมเกี่ยวเนื่องกับคนเป็นสำคัญ ในหมู่คนก็มีหัวหน้าทั้งหลาย ตั้งต้นแต่หัวหน้าครอบครัวขึ้นไปเป็นสำคัญ ท่านกล่าวว่าถ้าหัวหน้าทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรม คนทั้งหลายก็พากันตั้งอยู่ในธรรมตาม ความวิปริตแปรผันต่าง ๆ ก็ไม่เกิดขึ้น เมื่อกล่าวโดยสรุป อันกาละที่โลกจะแปรผันนั้น คือ ๑ กาละที่พากันถือเอาข้อที่ไม่เป็นเหตุเป็นการณ์ว่าเป็นเหตุเป็นการณ์ ๒ กาละที่ทอดทิ้งข้อเป็นเหตุเป็นการณ์ว่าไม่เป็นเหตุเป็นการณ์ ๓ กาละที่ถือเอาข้อไม่เป็นจริงว่าเป็นจริง ๔ กาละที่ละทิ้งข้อที่เป็นจริงว่าไม่เป็นจริง ๕ กาละที่คนไม่ละอายบาปมากขึ้น ๖ กาละที่คนละอายบาปลดน้อยลง จึงเกิดความวิปริตแปรผันขึ้นในหมู่ชนและเกี่ยวโยงไปถึงดินฟ้าอากาศ ดังพึงจะเห็นง่าย ๆ เช่นเมื่อมีการตัดต้นไม้ทำลายป่ากันมากขึ้น วิทยาการในปัจจุบันก็บอกไว้แล้วว่าทำให้เกิดฝนแล้ง เมื่อมีการทิ้งระเบิดนิวเคลียกันมากขึ้น จะทำให้ดินฟ้าอากาศตลอดจนพืชพันธุ์ต้นไม้และร่างกาย ชีวิตของบุคคลวิปริตแปรผันอย่างไร ก็ได้มีการกล่าวถึงกันอยู่แล้ว เรื่องของธรรมชาติดินฟ้าอากาศ โบราณท่านกล่าวว่าเทวดา เมื่อมนุษย์ปันออกเป็นฝ่ายธรรมและฝ่ายอธรรม เทวดาก็พลอยปันกันออกเป็นสองพวกตามมนุษย์ไปด้วย ดูคล้าย ๆ กับมนุษย์เป็นใหญ่กว่าเทวดา นึกดูก็มาเข้าเค้ากับสมัยปัจจุบัน

มนุษย์สามารถปรับปรุงดินฟ้าอากาศให้เป็นประโยชน์เกื้อกูลก็ได้ ให้เป็นเครื่องทำลายล้างกันก็ได้ ฉะนั้นเทวดาดินฟ้าอากาศจึงพลอยแยกออกเป็นสองฝ่ายตามมนุษย์ ส่วนความวิปริตแปรผันของดินฟ้าอากาศโดยธรรมชาติอาจจะมีบ้างเป็นบางครั้งบางคราว.

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมมุ่งอบรมบุคคลเป็นสำคัญ เพราะเป็นต้นเหตุใหญ่ดังกล่าวแล้ว และในบุคคลทั้งหลายก็มีหัวหน้าเป็นผู้นำอันสำคัญ ได้มีบุคคลเป็นอันมากนับถือปฏิบัติธรรม ยังมีพวกที่แอบปฏิบัติธรรม คือ คัดลอกดัดแปลงพระพุทธศาสนาไปใช้ในลัทธิศาสนาต่าง ๆ โดยปกปิดพระพุทธเจ้าไว้ ถึงอย่างนั้นก็ยังได้ประโยชน์แก่คนผู้รับไปปฏิบัติ จึงเกิดผลคือความสงบสุขแห่งหมู่ชนตลอดถึงเทวดาดินฟ้าอากาศ และตราบเท่าที่หมู่ชนยังปฏิบัติตามพระพุทธโอวาท เหตุการณ์ดังความฝันของพระยาบัตเถวันก็ยังไม่บังเกิดขึ้น.

ใครเล่า เป็นผู้ห้ามโลก คือห้ามความวิปริตแปรผัน ด้วยประทานธรรมให้ตั้งอยู่ในโลกได้มั่นคงยั่งยืน เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระพุทธเจ้าของเรานั้นท่านเลิศล้ำ

การเห็นสุบินหรือฝันมีในเวลาหลับหรือตื่น หรือว่าในเวลาที่ไม่หลับไม่ตื่น ? ถ้าจะกล่าวว่าฝันในเวลาหลับ อภิธรรมก็จะต้องผิด เพราะในอภิธรรมกล่าวไว้ว่าหลับด้วยภวังคจิต ในขณะหลับจึง

ไม่มีอารมณ์ ไม่ประกอบด้วยความยินดียินร้ายเป็นต้น ดังจะพึงเห็นได้ว่าในขณะที่จะหลับ ถ้าจิตยังยึดอารมณ์อะไรอยู่ ก็ยังไม่หลับ ต่อเมื่อจิตปล่อยอารมณ์ จึงหลับผ่อยไป จิตที่ไม่มีอารมณ์นี้แหละคือภวังคจิต (ปกติมนะ Passive State of Mind) ตรงกันข้ามกับจิตที่ดำเนินไปในอารมณ์ (Active State of Mind) ในเวลาแห่งจิตเช่นนี้ย่อมไม่ฝัน ในขณะฝันจิตจะต้องมีอารมณ์ จะต้องเคลื่อนออกจากภวังคจิตดังกล่าว ถ้าจะกล่าวว่าฝันในเวลาตื่น วินัยก็จะต้องผิด เพราะในวินัยไม่ปรับเป็นความผิดเพราะการฝัน ทำผิดในขณะที่ยังตื่นอยู่จึงปรับเป็นผิด ฉะนั้นถ้าจะถือว่าฝันในเวลาตื่น ก็จะต้องปรับเป็นผิดเพราะฝันไป ข้อยกเว้นตามวินัยก็ใช้ไม่ได้ ในมิลินทปัญหาพระนาคเสนเถระถวายพระพรทูลพระเจ้ามิลินท์มีความว่า หลับก็ไม่ฝันตื่นก็ไม่ฝัน แต่เมื่อเคลิ้มไป (มิทธะ) ยังไม่ถึงภวังค์ ก็ฝันในระหว่างนี้ เมื่อเข้าภวังค์แล้วที่เรียกว่าหลับสนิทย่อมไม่ฝัน เหมือนอย่างแว่นหรือกระจกส่องแม้ที่บริสุทธิ์ แต่วางไว้ในที่มืดไม่มีแสงก็ไม่ปรากฏเงา เพราะว่าจิตยังไม่ดำเนินไป มีคนสองจำพวกที่จิตไม่ดำเนินไป คือคนที่เคลิ้มสู่ภวังค์หลับกับท่านผู้เข้านิโรธสมาบัติ ความเคลิ้ม (มิทธะ) นั้น มีสามระยะคือ ระยะต้นกายง่วงงุนดังที่มีอาการโงกหงุบหงับ ระยะกลางเคลิ้มหลับอย่างวานร จิตยังประคองตัวอยู่อย่างเรี่ยราดเลือนลางหรืออย่างลิ้มลุกคลุกคลาน คือหลับชนิดที่แปรเปลี่ยนไปได้เร็วแม้จะตกสู่ภวังค์ (หลับลงเหมือนอย่างลิ้ม) ก็ขึ้น

จากภวังค์ได้บ่อย ๆ (เหมือนอย่างลุก) แต่ก็ไม่ใช่ตื่นขึ้นมายังอยู่ในภาวะเคลิ้มหลับ (เหมือนอย่างคลาน) ความฝันมีในระยะที่คลุกกันไปนี้ ส่วนระยะที่สุดคือเข้าสู่ภวังค์ ไม่มีฝันในระยะหลังนี้ ท่านกล่าวว่าพระพุทธเจ้าแลพระอรหันต์ทั้งหลายไม่ฝัน พระพุทธเจ้าทรงไสยาในฌาน ซึ่งเรียกว่า ตถาคตไสยา.

ความฝันเป็นข้ออุปมาธรรมหลายประการ เช่น เป็นข้ออุปมาของสิ่งที่รักปรารถนาทั้งหลายว่า เหมือนสิ่งที่ฝันเห็น อธิบายว่าสิ่งทั้งปวง ย่อมแปรปรวนเปลี่ยนแปลงล่วงไป ๆ โดยรวดเร็ว ตลอดจนถึงอายุชีวิตตั้งแต่เกิดมาจนบัดนี้ก็เหมือนผ่านมาแวบเดียว สิ่งที่ผ่านไปแล้วทั้งปวงก็เหมือนอย่างสิ่งที่ฝันเห็นและยังเป็นข้อเปรียบเทียบถึงคนที่หลงปรารถนาทั่ว ๆ ไป ดังที่เรียกว่า หลงใหลใฝ่ฝัน ซึ่งเป็นความฝันทั้งตื่น ๆ อยู่ แม้ตื่นอยู่ก็เหมือนหลับ พระพุทธเจ้าได้ทรงละความฝันตื่นดังที่กล่าวแล้วได้สิ้นเชิง และทรงละความฝันในเวลาหลับ ทรงเป็นผู้ตื่นอยู่ในโลกและทรงปลุกโลกให้ตื่น.

ใครเล่า เป็นผู้พ้นจากฝันตื่น และฝันหลับ จนถึงพ้นจากความหลับไหลอย่างปุถุชน เป็นผู้ตื่นโดยแท้จริง เลิศล้ำเหมือนพระพุทธเจ้า.

พระธรรมเทศนา ครั้งที่ ๑

สาราทานคาถา

สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม สังฆนายก

บัญชาการแทน องค์สมเด็จพระสังฆราช

ในงานสัตตมวารแรกศพ

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี (เลาหเสรษฐี)

วันศุกร์ ที่ ๒ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๕๐๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สทฺธาย สีเลน จ ยา ปวฑฺฒติ
ปญฺญาย จาเคน สุเตน จูภยํ
สา ตาทิสี สีลวตี อุปาสิกา
อาทียติ สารมิเธว อตฺตโนติ.

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนา ในสาราทานคาถา ประดับปัญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลจริยาพิธีทักขิณานุปทานกิจ ที่ท่านทานปตานิบพิตร ผู้เป็นเจ้าภาพ พร้อมเพรียงกันบำเพ็ญอุทิศ แด่ คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี มารดาผู้เป็นบุพการินีของตน เป็นส่วนบูชาพิธีธรรมบรรณาการ ในสัตตมวารสมัยครบ ๗ วัน นับแต่วันที่ท่านถึงอนิจกรรมมา ด้วยความรัก เคารพ นับถือ ความกตัญญูกตเวที

และความอาลัยเสียดาย ตามวิสัยของสัตบุรุษผู้นับถือพระพุทธศาสนา อนุวัตรตามคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ตรัสแก่สิคาลกมานพว่า อถวา ปน เปตานํ กาลกตานํ ทกฺขิณํ อนุปทสฺสติ บุตรจักตามเพิ่มให้ซึ่งทักษิณา คือบุญกุศล เพื่อมารดาหรือบิดาผู้ดับขันธ์ล่วงลับไปแล้ว ดังนี้ มารดาเป็นเจ้าพระคุณของบุตรธิดา เป็นคู่กับบิดา เพราะเป็นผู้ให้ชีวิตเลือดเนื้อ ทรัพย์สมบัติ วิชาความรู้คุณธรรมของมนุษย์ที่ดี ฐานะอันเป็นที่เคารพนับถือของชนทั้งหลาย และให้อภัยในความผิดทุกประการที่บุตรกระทำ เพราะความเป็นผู้ไร้เดียงสาหรือเพราะความโง่เขลาเบาปัญญา หรือเพราะรู้เท่าไม่ถึงการหรือเพราะประมาท มารดาบิดามีความปรารถนาอย่างเดียวที่จะเห็นบุตรมีความสุขความเจริญเท่านั้น จึงได้กระทำอุปการะกิจเกื้อกูลแก่บุตรเป็นอเนกประการ ยากที่จะพรรณนาให้ครบถ้วน แต่เมื่อประมวลกล่าวเฉพาะที่เป็นสาระสำคัญแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้ ๕ สถาน คือ

๑. ปาปา นิวาเรนฺติ ท่านย่อมห้ามบุตรเสียจากความชั่ว คือสอนให้บุตรรู้ว่าทำอย่างนี้เป็นความชั่ว เป็นเหตุแห่งความทุกข์ ความเสื่อม ไม่สมควรกระทำ ให้บุตรเว้นเสีย และท่านก็เว้นชั่วให้เห็นเป็นเยี่ยงอย่าง บุตรปฏิบัติตามโอวาทและเยี่ยงอย่างของท่าน ก็ย่อมพ้นจากความเป็นคนชั่วคนเลว และพ้นจากผลที่ไม่พึงปรารถนา คือ ความทุกข์ ความเสื่อม.

๒. กลฺยาเณ นิเวเสนฺติ ท่านย่อมให้บุตรตั้งอยู่ในความดี คือ สอนให้บุตรรู้ว่า ทำอย่างนี้เป็นความดี มีความสุขความเจริญเป็นผล บุตรสมควรกระทำ และท่านก็ทำความดีให้เห็นเป็นเยี่ยงอย่าง บุตรปฏิบัติตามโอวาทและเยี่ยงอย่างท่าน ทั้งต่อหน้าและลับหลังโดยสม่ำเสมอ ก็ย่อมเป็นผู้เจริญด้วยคุณความดี และประสบวิบุลยผล คือ ความสุขความเจริญ สมความมุ่งมาตรปรารถนาของท่านผู้เป็นมารดาบิดาและของบุตรด้วย.

๓. สพฺพสิปฺเป สิกฺขาเปนฺติ ท่านย่อมให้บุตรศึกษาศิลปวิทยาทั้งปวงที่สามารถศึกษาได้ เพื่อให้บุตรมีความรู้ ความฉลาด ความสามารถในศิลปวิทยาอันปราศจากโทษ จะได้ถือไว้เป็นเครื่องประกอบการอาชีพที่ชอบ ตั้งตัวให้เจริญในโลกด้วยโภคทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี และความสุข บุตรปฏิบัติตามความประสงค์ของท่าน ตั้งใจศึกษาศิลปวิทยาโดยเคารพ ก็ย่อมจะเป็นผู้มีความรู้ความฉลาดในศิลปวิทยา อันปราศจากโทษ และรู้คติโลก คติธรรม ทั้งด้านเจริญและด้านเสื่อม สามารถปกครองรักษาตัวให้พ้นทุกข์พ้นเสื่อม บรรลุความสุขความเจริญได้.

๔. ปฏิรูเปน ทาเรน สํโยเชนฺติ ท่านย่อมจัดการให้บุตรมีคู่ครองที่สมควรกัน คือ ให้ได้ภรรยาหรือสามีที่ดี ที่จะได้เป็นกำลังช่วยกันตั้งตนให้เป็นหลักฐานในโลก ด้วยโภคทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี และความสุข นี้เป็นการปลูกฝังบุตรให้เป็นหลักฐานในโลก.

๕. สมเย ทายชฺชํ นิยฺยาเทนฺติ ท่านย่อมมอบทรัพย์สมบัติให้แก่บุตรในสมัยที่ควรให้ คือ ให้เป็นเครื่องบำรุงความสุข ให้เป็นกำลังสำหรับทำความดียิ่ง ๆ ขึ้นไป และเป็นกำลังสำหรับเล่าเรียนศึกษาศิลปวิทยา ให้เป็นทุนรอนสำหรับตั้งตัวให้เป็นหลักฐานในโลก มารดาบิดา กระทำอุปการะกิจทั้ง ๕ ประการนี้สมบูรณ์ ท่านจึงได้นามว่า บุพพการี ผู้ทำอุปการะก่อน และเป็นเจ้าพระคุณของบุตร เป็นปูชนียบุคคล คือผู้มีคุณควรเคารพบูชาของบุตร การที่ทำอุปการะนั้นก็เพราะมีความรักอันบริสุทธิ์ เต็มไปด้วยความยอมสละและความให้อภัย ความรักของมารดานั้น เป็นความรักอันเป็นลักษณะอาการของเมตตา คือความสนิทสนมด้วยความหวังดี ปรารถนาความสุขความเจริญให้ จึงให้ได้สารพัดทุกอย่างไม่หวงแหน ไม่เสียดาย ต้องการอย่างเดียวคือให้บุตรมีความสุขความเจริญเท่านั้น แม้จะลำบากตรากตรำก็ทนได้ สิ้นเปลืองทรัพย์สินก็ทนได้ เมื่อทำอุปการะ ๕ ประการด้วยเมตตา บุตรเจริญสมปรารถนา ท่านก็ปลื้มใจ เป็นมุทิตา หากบุตรประสบความทุกข์ความเสื่อม ท่านทนไม่ได้ ต้องขวนขวายพยายามช่วยบำบัดบรรเทาความทุกข์ความเสื่อมให้ เมื่อบุตรพ้นทุกข์พ้นเสื่อมได้ด้วยกรุณาอุปการะของท่าน ๆ ก็ปลื้มใจ เป็นมุทิตา เมื่อบุตรเจริญด้วยความประพฤติดี ความรู้ดี สามารถตั้งตัวได้เป็นหลักฐาน คือ เจริญด้วยโภคทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี และความสุข สมตามปรารถนา ท่านก็วางธุระปล่อยให้บุตรปกครองตัวเอง ตั้งตัวเอง

เพราะมีความรู้ความสามารถเท่าท่านแล้ว นี้ เป็นอุเบกขา คือ มอบความเชื่อถือไว้วางใจให้ แต่ก็หาได้ปล่อยปละละเลยทอดธุระเสียทีเดียวไม่ ยังสอดส่องดูแลกรรมและวิบากของกรรมที่ปรากฏในตัวบุตร เมื่อบุตรประกอบกรรมที่ดีอันเป็นทางสุขทางเจริญ ก็ส่งเสริมสนับสนุนให้กำลังใจ หากบุตรประมาทพลาดพลั้งดำเนินการในทางเสื่อม ทางทุกข์ยาก เดือดร้อน ก็เข้าขัดขวางเตือนสติให้สำนึกรู้เพื่องดเว้น เลิกละเสีย นี้ เป็นอุเบกขา คือ ปัญญาพิจารณากรรมและวิบากของกรรมที่ปรากฏในตัวบุตร.

บุตรในโลกมี ๒ จำพวก พวกหนึ่งเกิดมามีร่างกายสมบูรณ์สมประกอบด้วยอวัยวะทุกประการ มีสติปัญญาดีรอบคอบ เฉลียวฉลาด ว่าง่าย สอนง่าย ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ ก็ย่อมนำความปลื้มใจมาให้แก่มารดาบิดา พวกหนึ่ง เกิดมาพิกลพิการไม่สมประกอบ คือ โง่เง่า ขาดสติ หรือมีโรคเบียดเบียน หรือบ้าใบ้เสียจริต ว่ายากสอนยาก ก็ย่อมนำความเดือดร้อนใจมาให้ เพราะบุตรจำพวกนี้เลี้ยงไม่โต เลี้ยงไม่เจริญ.

มารดา บิดา นั้น ถ้าได้บุตรที่ดีสมปรารถนาก็ปลื้มใจ ถ้าท่านได้บุตรที่ไม่ดีไม่สมปรารถนา ก็จะเศร้าโศกเสียใจ เป็นการลงโทษตัวเองเปล่า ๆ ความเสียใจของมารดาบิดานั้น ไม่สามารถจะช่วยบุตรให้ฟื้นคืนดีสมปรารถนาได้ จึงต้องใช้อุเบกขาพิจารณากรรมและวิบากของกรรมที่บุตรได้ทำมา ต้องนึกถึงหน้าที่ของมารดาบิดาว่า ได้กระทำบริบูรณ์ไม่บกพร่อง แต่เพราะบุตรทำกรรมไม่ดีมาจึงไม่เจริญ มารดา

บิดาไม่สามารถจะฝืนอำนาจกรรมได้ ก็ต้องปล่อยไปตามยถากรรม คือมีเมตตากรุณาเต็มภาคภูมิ ไม่ปล่อยให้ตกทุกข์ได้ยาก แต่ไม่ฝ่าฝืนกรรม อุเบกขานี้เป็นคุณสำคัญที่สุด เป็นเครื่องเลี้ยงรักษาน้ำใจมารดาบิดาไว้มิให้โศกเศร้าเสียใจ เมื่อได้บุตรไม่สมปรารถนา และไม่เคี่ยวเข็ญบุตรผู้ไร้สมรรถภาพเพื่อให้ได้อย่างใจของตัว เมื่อบุตรผู้ไร้สมรรถภาพถูกเคี่ยวเข็ญก็เดือดร้อนเปล่า ๆ และเมื่อมีเมตตาและอุเบกขา คือ ปัญญาที่พิจารณากรรมและวิบากของกรรมด้วยตน ก็จะพยายามแก้ไขกรรมที่ไม่ดีในปัจจุบันและส่งเสริมกรรมดี คือ ให้บุตรตั้งตนไว้ในที่ชอบ บุตรก็ย่อมเจริญ ส่วนกรรมเก่าก็เป็นเรื่องเก่า เมื่อมีทางที่จะผ่อนปรนแก้ไขอย่างไรได้ ก็จัดการไปตามควร เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ทั้ง ๔ ประการนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นธรรมของพระพรหม ที่เรียกว่า พรหมวิหาร คือ ธรรมเป็นที่อยู่ของพรหม พระพรหมในพรหมโลกมีจิตใจประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา แผ่ไปในสัตวนิกายทั่วโลก มารดาบิดาก็เป็นเช่นนั้น มีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา บริบูรณ์ในบุตรธิดาของตน ท่านจึงเป็นพระพรหมในเมืองมนุษย์ของบุตรธิดา และเพราะทำหน้าที่พระพรหมทุกประการ บุตรจึงมีความสุข ความเจริญ เพราะฉะนั้นท่านจึงเป็นเจ้าพระคุณของบุตรหาผู้เสมอเหมือนมิได้.

อนึ่ง โดยเฉพาะมารดานั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ทรงยกย่องเป็นพิเศษว่า มาตา มิตฺตํ สเก ฆเร มารดาเป็นมิตรในเรือน

ของตน โดยอธิบายว่า ท่านเป็นผู้มีความสนิทสนมรักใคร่บุตรทุกคน เมื่อท่านอยู่ในบ้านเรือน แม้จะแก่เฒ่าชราทำอะไรไม่ได้ ก็ย่อมเป็นที่อุ่นใจ เป็นมิ่งขวัญของบุตรธิดา เพราะรู้น้ำใจของท่านว่ามีความรักความหวังดีเต็มภาคภูมิ และบรรดาคนในบ้านเรือนผู้ร่วมการงานอันสนิท จะหาใครที่มีน้ำจิตรักใคร่เท่ามารดาเป็นไม่มี เมื่อมีกิจการที่ควรจัดควรทำก็เอาเป็นธุระจัดทำให้ ทำอุปการะกิจที่ยากที่คนอื่นจะทำได้ โดยเฉพาะก็คือว่า บุตรเกิดในครรภ์ของท่าน เติบโตในครรภ์ของท่านด้วยเลือดเนื้อในกายของท่าน ถนอมเลี้ยงด้วยความรักความห่วงใย จนสามารถออกมาสู่โลกภายนอกได้ แล้วจึงได้คลอดออกมา และทนุถนอมด้วยความรักใคร่ ห่วงใยตลอดมา บุตรจึงสนิทสนมกับมารดา มีทุกข์ร้อนอะไรก็ต้องมาอ้อนมารดา เพราะฉะนั้น มารดาจึงเป็นมิตรสนิทสนมที่สุด ส่วนบิดานั้น ตื่นเช้าท่านบริโภคอาหารเสร็จแล้วก็ไปทำกิจการนอกบ้าน เพื่อนำโภคทรัพย์มาเลี้ยงครอบครัว คือบุตรภรรยาของตน จึงห่างเหินบุตรไป เมื่อมารดายังอยู่ในบ้านเรือนก็ทำความอบอุ่นใจให้แก่บุตรธิดา พระบรมศาสดาจึงทรงยกเฉพาะมารดาว่าเป็นมิตรในเรือน ส่วนบิดาก็มีอุปการะคุณส่วนอื่น เพราะฉะนั้น ความทุกข์ร้อนต่าง ๆ ที่ไม่สามารถแพร่งพรายให้ใครรู้ได้ เพราะเป็นเรื่องคอขาดบาดตาย แต่มารดานั้นแม้จะเป็นเรื่องคอขาดบาดตายก็บอกได้ เพราะเป็นมิตรที่มีความรักใคร่ห่วงใยที่สุด ด้วยเหตุนี้แหละ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงสั่งสอนให้แผ่เมตตาไป

ในสัตวนิกายทั่วโลก จึงทรงยกเมตตาของมารดาผู้มีบุตรคนเดียวขึ้นอ้าง ดังพระพุทธภาษิตที่ตรัสไว้ในกรณียเมตตสูตรว่า มาตา ยถา นิยํ ปุตฺตํ อายุสา เอกปุตฺตมนุรกฺเข เอวมฺปิ สพฺพภูเตสุ มานสมฺภาวเย อปริมาณํ บัณฑิตพึงแผ่เมตตาจิตไปในสัตว์ทั้งหลาย หาปริมาณมิได้ เหมือนมารดาผู้มีบุตรคนเดียว ยอดรักยอดใคร่ ยอมสละชีวิตของท่าน เพื่อความมีชีวิตรอดปลอดภัยของบุตรคนเดียว ฉะนั้น นี้ แสดงให้เห็นว่า ความรักของมารดานั้นท่วมท้น เมื่อมีบุตรคนเดียวรักเท่าไรให้หมด และท่านว่ามารดาที่มีบุตรคนเดียวนั้น เท่ากับคนที่มีตาข้างเดียว ได้อาศัยเป็นเครื่องนำทางไปไหนมาไหนได้ ถ้าบอดเสียแล้วก็มองไม่เห็นโลก ผู้ที่เป็นบุตรคนเดียวก็จะเป็นเหมือนไม้เท้าด้วย เป็นผู้นำอย่างอื่นด้วยของมารดา เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็ต้องห่วงใยรักใคร่มากที่สุด ความรักมีเท่าไรก็อยู่ที่บุตรคนเดียวนั้นหมด เราทุกคนที่มีชีวิตรอดปลอดภัยและมีความสุขความเจริญมาได้จนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะเมตตาคือความรักอันบริสุทธิ์ของมารดาบิดา เพราะฉะนั้น ท่านจึงเป็นเจ้าพระ-คุณที่ไม่มีทางจะทดแทนให้สาสมได้ และในฐานะที่ท่านเป็นผู้อุปถัมภ์อุปการะก่อน เป็นพระพรหมผู้บริบูรณ์ด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นปูชนียบุคคล คือผู้มีคุณธรรม ควรนับถือบูชา และเป็นบูรพาจารย์ คือเป็นอาจารย์ของบุตรก่อนกว่าครูบาอาจารย์อื่น ๆ เราทุกคนที่รู้เดียงสา รู้จักผิด ชอบ ดีชั่ว ควรทำ ไม่ควรทำนั้น มารดาเป็นผู้แนะนำพร่ำสอน ปลอบโยนสารพัดทุกอย่าง สอนให้เว้นชั่ว ให้ประพฤติ

ดี ให้พูดเป็นภาษาที่มนุษย์ที่ดีเขานับถือ ให้รู้จักเลือกบริโภคสิ่งที่เป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ร่างกายและชีวิต เว้นสิ่งที่เป็นโทษเสีย ความมีชีวิตรอดปลอดภัยโดยสวัสดีนั้นเป็นผลที่เราได้ เพราะความคุ้มครองป้องกันรักษาของมารดา ฉะนั้น ท่านจึงเป็นมิตรที่สนิทที่สุดที่เรามีเป็นคนแรกในโลก ส่วนมิตรอื่น ๆ นั้นเป็นมิตรทีหลัง ครูบา-อาจารย์ก็เป็นครูบาอาจารย์ทีหลัง ไม่เกิดมาก่อนมารดาบิดาของเรา แต่มารดาบิดานั้น เพราะเป็นสิริมงคลบนศีรษะ ใครได้มารดาบิดาที่มีคุณธรรมสูง ควรไหว้กราบเคารพบูชา คนนั้นก็มีสิริมงคลบนศีรษะ อวดเขาได้ว่า มารดาของเราเป็นผู้น่าเคารพบูชา มารดาบิดาจึงเป็นบุคคลสำคัญที่ควรเคารพนับถือ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกมารดาบิดาไว้ในฐานะอันสูง เช่นบุคคลผู้เปรียบด้วยทิศ ก็ยกมารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า ปุรัตถิมทิศ หมายความว่า เป็นแสงสว่างที่นำทางดำเนินของบุตรธิดาให้ไปสู่ความสุขความเจริญ ความรุ่งเรืองข้างหน้า ท่านเจ้าภาพเมื่อมาสำนึกถึงคุณของมารดาดังนี้แล้ว เมื่อได้มารดาผู้ทรงพระคุณอันสูงงดงามและเจริญด้วยวัยายุกาลสูง แสดงว่าท่านมีบุพเพกตปุญญตาสูงปรุงแต่งให้เกิดมาดี คือเกิดในตระกูลที่สมบูรณ์ด้วยสุขสมบัติ และเป็นสัมมาทิฏฐิ เป็นสัตบุรุษนับถือพระพุทธ-ศาสนา ได้รับการศึกษาอบรมด้วยดีมา จึงเป็นผู้นำที่ดีของบุตร นับว่าเป็นโชคลาภอันประเสริฐ และเมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้ท่านเป็นผู้เจริญในโลก เมื่อปรารถนาจะสนองพระคุณท่าน สมเด็จพระบรมศาสดาก็

ได้ทรงแสดงหน้าที่ ๆ บุตรจะพึงสนองคุณมารดาบิดา ๕ สถาน คือ

๑. เลี้ยงบำรุงท่านให้เป็นสุข ได้แก่เลี้ยงน้ำใจของท่านด้วยประพฤติตนตามคลองธรรม ตามโอวาทคำสั่งสอนของท่าน ทำตัวให้เจริญด้วยคุณงามความดี มีชื่อเสียงเป็นเกียรติคุณ ตั้งตัวให้เป็นหลักฐานในโลก เมื่อบุตรเป็นเช่นนั้น มารดาบิดาก็ปลื้มใจสบายใจ ท่านเจ็บป่วยเอาเป็นธุระพยาบาลรักษา แก่เฒ่าชราเอาเป็นธุระ ปฏิบัติบำรุงให้ได้รับความสุขที่สุด รู้ว่าชอบอะไร ชอบบริโภคอะไรก็หามาให้ แสดงน้ำใจว่าห่วงใยรักนับถือ ก็ย่อมนำความปลื้มใจมาให้ท่านนี้ เรียกว่า เลี้ยงกายเลี้ยงใจของท่านให้แช่มชื่นผ่องใส ให้ความปลื้มใจว่า ท่านได้บุตรที่ดีสมปรารถนา.

๒. ช่วยทำกิจการงานของท่าน กิจการใดที่ท่านต้องทำเพื่อความเจริญ ด้วยโภคทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี และความสุขของวงศ์ตระกูล บุตรศึกษาให้รู้กิจการเหล่านั้น จนสามารถทำแทนได้ในเมื่อท่านไม่ว่าง หรือแก่เฒ่าชราหรือเจ็บป่วย ดำรงรักษาการงานไม่ให้เสื่อมจากวิบุลผล บุตรปฏิบัติดังนี้ ก็ย่อมทำความเบา สบายใจให้แก่ท่าน.

๓. ดำรงวงศ์ตระกูลไม่ให้เสื่อม วงศ์ตระกูลเป็นสัตบุรุษตั้งอยู่ในกุศลสุจริต ประกอบอาชีพในทางที่ชอบ เป็นสัมมาอาชีวะ เป็นผู้มีศรัทธาเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อความที่ตนมีกรรมเป็นของตนและเชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ดำรงรักษา

คุณธรรมของตระกูลไว้ไม่ให้ตกต่ำ เพราะคุณธรรมเป็นรากฐานแห่งความเจริญทุกประการ ก็ย่อมเป็นเหตุรักษาความเจริญของวงศ์-ตระกูลไว้ได้ สิ่งใดที่ท่านสร้างท่านทำไว้เป็นกุศลสาธารณประโยชน์ส่วนชาติหรือส่วนศาสนา เป็นบ่อเกิดแห่งเกียรติคุณที่เป็นที่ยกย่องนับถือของสาธุชน สิ่งเหล่านั้นเป็นสังขตธรรม มีอันชำรุดทรุดโทรมเป็นธรรมดา บุตรทุกคนเอาเป็นธุระบูรณะบำรุงไม่ให้ทรุดโทรม ที่ทรุดโทรมก็บำรุงบูรณะให้คืนดีใช้การได้ ที่คับแคบไม่พอแก่การงานที่เจริญก้าวหน้า ก็พยายามขยับขยายให้กว้างขวางควรแก่การงานที่เจริญต่อไป บุตรปฏิบัติดังนี้ เมื่อท่านได้เห็นประจักษ์ ก็ย่อมได้ความปลื้มใจที่บุตรรู้ตนว่าเป็นที่ห่วงใยของท่าน สิ่งใดที่ท่านสร้างทำค้างไว้เป็นกุศลสาธารณประโยชน์ ทางด้านชาติ ด้านพระศาสนา บุตรทำต่อจนสำเร็จในเมื่อท่านทุพพลภาพ เพราะโรคภัยหรือชรา บุตรปฏิบัติดังนี้ก็ย่อมนำความปลื้มใจมาให้แก่ท่าน และเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง.

๔. ประพฤติตนสมควรแก่ความเป็นทายาท บุตรผู้ควรเป็นทายาทนั้น ก็คือผู้ขยันหมั่นเพียรในการงานอันเป็นหน้าที่ ประกอบการงานอันเป็นหน้าที่ให้สำเร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ดี ไม่คั่งค้างอากูลหมักหมม เป็นระเบียบเรียบร้อย รู้จักรักษาโภคทรัพย์ที่มีอยู่แล้วไม่ให้เสื่อม และรู้จักทำให้เพิ่มพูลขึ้น รู้จักเลือกคบคนดีเป็นมิตรสหายเพื่อเป็นกำลังช่วยป้องกันภัยอันตรายและความทุกข์ ความเสื่อมของตระกูล และส่งเสริมความสุขความเจริญให้ก้าวหน้า รู้จักประมาณ

ในการใช้สรอยโภคทรัพย์ คือให้ตนและคนที่ควรบำรุงได้ความสุขสำราญทั่วหน้า ไม่สุรุ่ยสุร่ายพุ่มเพือยเกินไป และไม่ฝืดเคืองจนแร้นแค้นไม่เป็นสุข.

๕. พี่น้องกัน รักกัน น้องเคารพยำเกรงพี่ พี่มีเมตตาอารีต่อน้อง มีกิจการที่ควรทำเพื่อความสุขความเจริญของวงศ์ตระกูล ทุกคนเอาเป็นธุระช่วยกันคิดอ่าน ช่วยกันจัดทำ ไม่ตีราคาทรัพย์สินสูงกว่าชีวิตของพี่น้องวงศ์ญาติ เมื่อมารดาบิดาดับขันธ์ไปหมดแล้ว พี่น้องไม่มีทางจะเกิดขึ้นมาอีก มีแต่จะตายตามกันไป ส่วนทรัพย์สมบัตินั้นหากหมดแล้ว ถ้ามีปัญญาและความเพียรที่ชอบ ก็สามารถสะสมเพิ่มพูนขึ้นได้อีก เพราะฉะนั้น ความรักกันในบรรดาพี่น้องคลานตามกันออกมา จึงทำให้มารดาปลื้มใจ สบายใจ บุตรบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมทั้ง ๕ ประการนี้ ก็ย่อมสมควรเป็นทายาท คือ ปกครองรักษาทรัพย์มรดกของตระกูล หน้าที่ทั้ง ๕ ประการนี้ บุตรใดทำให้บริบูรณ์ทันตาเห็นของมารดาบิดา ก็ย่อมทำความเบาใจ ปลื้มใจสบายใจให้แก่ท่านและเป็นที่หวังว่า เมื่อท่านล่วงลับดับขันธ์ไปแล้ว บุตรจะพร้อมเพรียงสามัคคีกันบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ท่าน ตามวิสัยของสัตบุรุษผู้นับถือพระพุทธศาสนา และตามโอวาทของพระบรมศาสดาที่ตรัสสอนไว้ ดังที่ยกขึ้นแล้วในเบื้องต้นว่า เมื่อท่านล่วงลับดับขันธ์ไปแล้ว บุตรจักบำเพ็ญกุศลทักษิณาทานอุทิศเพื่อท่าน บุญกุศลย่อมเป็นปัจจัยแห่งความสุขแก่ผู้บำเพ็ญบุญเอง และแก่ผู้อนุโมทนาส่วนบุญที่ผู้อื่นทำ

อุทิศให้ การทำบุญอุทิศจึงเป็นกิจสุดท้ายที่ผู้เคารพนับถือกันและกันจะพึงทำ เพื่อเป็นปัจจัยแห่งความสุขของท่าน ผู้ที่เป็นที่รักและเคารพนับถือผู้ล่วงลับไปแล้ว ท่านเจ้าภาพทั้งหลายผู้เป็นบุตรธิดาพร้อมเพรียงสามัคคีกัน ปฏิบัติหน้าที่ของบุตรผู้กตัญญูกตเวทีมิได้บกพร่อง ย่อมควรแก่การยกย่องสรรเสริญของสัตบุรุษ ดังพระพุทธภาษิตว่า

โย มาตรํ ปิตรํ วา มจฺโจ ธมฺเมน โปสติ
อิเธว นํ ปสํสนฺติ เปจฺจ สคฺเค ปโมทติ ฯ

บุตรใดบำรุงมารดาบิดาของตนด้วยหน้าที่ บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญบุตรนั้นในโลกนี้ บุตรนั้นละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบรรเทิงในสวรรค์ ดังนี้.

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี เป็นปูชนียบุคคลของท่านเจ้าภาพทั้งหลาย เมื่อกล่าวโดยความเป็นผู้เจริญ ท่านเป็นวัยวุฒบุคคล คือผู้เจริญด้วยวัยอายุสูงถึง ๙๕ ปี ซึ่งหาได้ยาก และเจริญด้วยคุณธรรม คือสติสัมปชัญญะบริบูรณ์ไม่หลงใหลเลอะเทอะ มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญกุศลสม่ำเสมอตั้งแต่ตักบาตรประจำวัน บวชกุลบุตรให้เป็นพระเล่าเรียนศึกษาพระปริยัติธรรมสืบอายุพระพุทธ-ศาสนา ทอดกฐินปีละหลาย ๆ วัด ในเมื่อยังมีกำลังวังชาบริบูรณ์ เข้าวัดรักษาศีล ฟังธรรม เป็นอุบาสิกาฟังธรรม วัดเทพศิรินทราวาส ในสมัยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อท่านยังสามารถไปวัดได้ มีอัธยาศัยเปี่ยมด้วยเมตตา กรุณา แก่เพื่อนมนุษย์ มีแต่เกื้อกูลไม่

เบียดเบียน ได้บำเพ็ญกุศลสาธารณประโยชน์ไว้ทั้งในด้านพระพุทธ-ศาสนาและประเทศชาติ ในด้านพระพุทธศาสนา ได้สร้างถาวรวัตถุในวัด เช่น สร้างกุฏิตึกราคาเป็นหลายแสน ไว้ที่วัดโสมนัสวิหาร ซึ่งเป็นวัดที่เจ้าคุณพระยาโชฎึกราชเศรษฐีบวชเรียนมาแล้ว ในสำนักสมเด็จพระวันรัต สร้างโบสถ์วัดต่าง ๆ ที่มีผู้มาขอให้ช่วย ในด้านชาติคือประชาชนร่วมชาติ ท่านได้สละทรัพย์เป็นสมาชิกกิตติมศักดิ์ของสภากาชาด บริจาคทรัพย์เกื้อกูลคนอนาถาให้การศึกษาเล่าเรียน ให้ทรัพย์บำรุงความสุขปีละมาก ๆ สร้างตึกคนไข้เป็นโรคจิต ที่โรง-พยาบาลโรคจิต คือ โรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี สร้างตึกเด็กไว้ที่โรงพยาบาลศิริราช ซึ่งเป็นที่ต้องการปรารถนาของโรงพยาบาล เพราะเด็กนั้นเป็นบุคคลสำคัญ ถ้าปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ มีสุขภาพสมบูรณ์ก็ย่อมเป็นประโยชน์แก่ชาติ บุญกุศลนั้นท่านทำสม่ำเสมอยากที่จะพรรณนาให้ครบถ้วน ทั้งทรัพย์สินเงินทองและเครื่องอุปโภคบริโภค ช่วยเหลือเกื้อกูลด้วยเมตตากรุณา ท่านจึงเป็นที่รักที่เคารพนับถือของชนทั้งหลาย ในด้านองค์พระมหากษัตริย์ ก็มีความจงรักภักดีอย่างสูงต่อพระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ เพราะสกุลของท่านเป็นสกุลที่ดี มีคุณธรรมสูง และท่านก็ได้สามีที่บริบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์และรับราชการ จึงได้มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จพระบรมบพิตรพระ-ราชสมภารเจ้ารัชกาลที่ ๕ ได้เป็นที่โปรดปรานได้รับพระราชทานตราจุลจอมเกล้าชั้น ๔ ในรัชกาลที่ ๕ แม้ในรัชกาลที่ ๖ ท่านก็ยังรับ-

ราชการแสดงความจงรักภักดี ได้รับพระราชทานตราพระจุลจอมเกล้า เลื่อนเป็นชั้นที่ ๓ และเป็นผู้จงรักภักดีต่อฝ่ายใน จนเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระพันปีหลวง และสมเด็จพระพันวสาอัยยิกาเจ้า ได้รับพระราชทาน ส.ผ. ประดับเพ็ชรชั้นที่ ๑ และพระบรมรูปสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า, ในรัชกาลที่ ๗ ก็ได้รับพระมหากรุณาพระราชทานเข็มพระบรมนามาภิธัยย่อ ป.ป.ร.= ร.พ. แม้ในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าในรัชกาลปัจจุบัน ท่านก็มีน้ำใจจงรักภักดีสม่ำเสมอในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีอะไรที่สมควรจะถวายก็แสดงน้ำใจจงรักภักดีส่งไปถวาย แม้เมื่อเสด็จประทับที่โลซานน์, ก็ส่งไปถวายสม่ำเสมอ จึงทรงสำนึกในคุณ คือความจงรักภักดีของท่าน พระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์ และทรงพระกรุณาเอาพระหฤทัยใส่ในความเป็นผู้มีอายุยืนของท่าน ได้ทรงสอบถามเยี่ยมเยียนถึงเรื่องเจ็บไข้ได้ป่วย นี้ นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นพิเศษ แม้ในครั้งสุดท้ายได้พระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ชั้นที่ ๓ ท่านชราไม่สามารถจะไปรับพระราชทานได้ ก็ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้า ฯ ส่งมาพระราชทานถึงที่อยู่ นี่นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นพิเศษ นับว่าท่านเป็นสตรีผู้เจริญด้วยวัยยายุกาล ควรปลื้มใจของบุตรธิดาเจริญด้วยคุณธรรมน่าเคารพนับถือ ได้บำเพ็ญชีวิตให้เป็นประโยชน์แก่ชาติและพระศาสนา แก่องค์พระมหากษัตริย์ จึงได้รับยกย่องปรากฏเกียรติคุณเป็นที่น่าปลื้มใจ โดยเฉพาะในตระกูลของท่านนั้น ท่านเป็น

ที่พึ่งของบุตร ของหลาน ของเหลน ตลอดทั้งบริวารชน เป็นร่มโพธิ์ร่มไทรที่มีความเย็นสงบให้ความสุข หรือนับว่าท่านเกิดมาเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายเป็นอันมาก ท่านผู้นั้นแหละจัดว่าเป็นสัตบุรุษที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสรรเสริญไว้ว่า

สปฺปุริโส ภิกฺขเว กุเล ชายมาโน พหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย โหติ.

ซึ่งแปลความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูลย่อมเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก ที่ท่านบำเพ็ญตนให้บริบูรณ์ด้วย โภคทรัพย์ ยศ เกียรติ ไมตรี และความสุข เป็นที่ยกย่องนับถืออนี้ ก็เพราะท่านบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมอันเป็นสาระ ๕ ประการ ตามพระพุทธภาษิตบรรหารที่ได้ยกขึ้นไว้ในเบื้องต้นว่า

สทฺธาย สีเลน จ ยา ปวฑฺฒติ ปญฺญาย จาเคน สุเตน จูภยํ
สา ตาทิสี สีลวตี อุบาสิกา อาทียติ สารมิเธว อตฺตโน

แปลว่า สตรีใดเจริญยิ่งด้วยคุณธรรม ๕ ประการ คือ สัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา อย่างละ ๒ ประการ คือ เป็นทั้งโลกิยะและโลกุดร สตรีนั้นเป็นอุบาสิกา ผู้มีศีลมีคุณธรรมคงที่ ย่อมถือเอาสาระ คือคุณธรรมอันเป็นแก่นสารของตนไว้ได้ในโลกนี้.

มีอรรถาธิบายเป็นลำดับไป สัทธานั้น ได้แก่ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา คือเชื่อในสิ่งที่มีเหตุผล เช่นเชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม

ว่าใครทำดีได้ผลดี ใครทำชั่วได้ผลชั่ว และเชื่อความที่ตนมีกรรมเป็นของตน และแม้สัตว์ทั้งหลายก็เป็นเช่นนั้น เมื่อได้ประสบวิบุลผล มีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข เปี่ยม ก็ไม่ตื่นเต้นทนงตนดูถูกผู้อื่น ย่อมทำตนให้เป็นที่รักนับถือ โดยอาศัยโภคทรัพย์ ยศ เกียรติ ของตนนั้นบำเพ็ญประโยชน์แก่โลก จึงเพิ่มพูนความนับถืออันเป็นยศ และความยกย่องสรรเสริญอันเป็นเกียรติ ได้รับความปลื้มใจ ไม่ว่าจะไปที่ไหนได้รับการต้อนรับเป็นอันดี ผู้เชื่อกรรม เชื่อผลของกรรม เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ย่อมงดเว้นกรรมที่เป็นบาป เป็นอกุศล ทำแต่กรรมที่เป็นบุญเป็นกุศล เป็นประโยชน์ตนประโยชน์ท่าน ตามคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนปฏิบัติอย่างนั้น เชื่อพระปัญญาของพระองค์ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมเป็นผู้มีความประพฤติกาย วาจา เป็นปกติ เป็นศีล คือ เป็นไปเพื่อไม่เบียดเบียนก่อทุกข์แก่ใคร ๆ ก็ปราศจากศัตรูเวรภัย มีแต่ผู้รักผู้นับถือทั้งนี้ก็เพราะตนเป็นผู้มีสุตะ คือการฟังคำสอนของสัตบุรุษตั้งแต่มารดาบิดา เช่นเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนา ฟังคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งถ่ายมาจากพระสงฆ์ เป็นเหตุให้เชื่อมั่นในคุณพระรัตนตรัย ดำรงตนอยู่ในธรรมสุจริตสม่ำเสมอ มีสุตะ คือการฟังสม่ำเสมอ จึงเป็นผู้รอบรู้ในเหตุผล ทางเจริญ ทางเสื่อม สามารถดำรงตนในทางเจริญอันเป็นทางสันติสุขแก่ตนได้ และเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยจาคะ คือบริจาคทรัพย์เพื่อประโยชน์เกื้อกูลในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านชาติ

และศาสนา ใช้กำลังทรัพย์เพื่อเป็นประโยชน์แก่เพื่อนมนุษย์ กำจัดมัจฉริยะ คือความตระหนี่เหนียวแน่น รู้จักเลือกเอาประโยชน์จากโภคทรัพย์ และเป็นผู้มีปัญญารอบรู้สังขารตามความเป็นจริงว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเสื่อมสิ้นเป็นธรรมดา เพราะมีเกิดในเบื้องต้น มีแปรปรวนในท่ามกลาง มีดับในที่สุด จึงไม่หลงใหลในทรัพย์สมบัติและในบุตรหลานเหลน เพราะรู้ธรรมดาว่ามีเกิดมีดับเป็นคู่กัน ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผ่องใส จึงเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมอันเป็นแก่นสาร มีสติสัมปชัญญะดี ไม่หลงใหลทำกาลกิริยา แม้จะมีทุกขเวทนาก็สามารถระงับได้ ไม่แสดงอาการทุรนทุรายให้ใครเห็น ท่านเจ้าภาพผู้เป็นบุตรเป็นธิดา ควรปลื้มใจที่ได้มารดาบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมสม่ำเสมอ ควรแก่การกราบไหว้เคารพบูชา เพราะบริบูรณ์ด้วยคุณธรรมอันเป็นสาระทั้ง ๕ ประการนี้ แม้สรีระของท่านจะชราเสื่อมโทรมไป ก็เสื่อมแต่สังขาร ส่วนคุณธรรมของท่านเพิ่มพูนขึ้น คุณธรรมนั่นแหละ เป็นที่ตั้งแห่งความเคารพนับถือ กราบไหว้บูชา พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า อาทียติ สารเมว อตฺตโน ย่อมถือเอาคุณธรรมเป็นแก่นสารของตนไว้ได้ในอัตตภาพนี้.

อิมินา ปุญฺญกมฺเมน ขอกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานกิจซึ่งท่านทานปตานีบพิตรผู้เป็นธิดา เป็นเจ้าภาพ พร้อมเพรียงกันบำเพ็ญอุทิศทั้งนี้ จงเป็นประโยคสมบัติปัตติทานมัย เป็นอุปถัมภปัจจัยอำนวยอิฏฐวิบากสมบัติมนุญผล อันเป็นที่ชื่นชูหฤทัย แด่

คุณหญิง เพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี่ โดยควรแก่คติวิสัยในสัมปรายิก-ภพทุกประการ.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ จะได้สวดธรรม-คาถาโดยสรภัญญวิธี เพื่อเพิ่มพูนอัปปมาทธรรมแก่สมาคมนี้ มีคณะเจ้าภาพเป็นประธานสืบไป ณ กาลบัดนี้.

แสดงพระธรรมเทศนา ในสำราทานคาถา ฉลองพระคุณประดับปัญญาบารมียุติด้วยเวลา เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้ ขอเจริญพร.

พระธรรมเทศนา ครั้งที่ ๒

เรื่องฝึกตน

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (วาสน) วัดราชบพิธ

แสดงในงานปัญญาสมวารศพ

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี (เลาหเศรษฐี)

วันศุกร์ที่ ๑๔ ธันวาคม ๒๕๐๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา อุสุการา นมยนฺติ เตชนํ
ทารุํ นมยนฺติ ตจฺฉกา อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตาติ.

บัดนี้จะแสดงพระธรรมเทศนาเฉลิมศรัทธาบารมี อนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทานกิจ ที่คณะบุตรธิดา พร้อมด้วยญาติมิตรปรารภบำเพ็ญ เพื่อประมวลวิบากสมบัติอุทิศสนองอุปการะคุณแด่คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ผู้บุรพการินี เนื่องในดิถีครบปัญญาสมวาร นับแต่การถึงอนิจกรรมเป็นลำดับมา ทั้งนี้ ก็ด้วยความสิเนหาอาลัย ระลึกถึงคุณูปการที่ท่านได้เคยปกแผ่คุ้มครองเป็นมิ่งขวัญแก่ตระกูลอยู่เป็นเวลายืนนาน ทรงคุณในฐานะมารดา อย่างเป็นมิตรของตระกูล จนตลอดชนมายุ เป็นดังร่มโพธิ์ทองของบุตรธิดา หลาน เหลน และญาติมิตร ยังความอุ่นหนาฝาคั่งให้เกิดความ

สุขใจ อย่างยอดบูชาของปิยชนทั้งหลายทั่วไป เมื่อท่านมาถึงอนิจจ-กรรมตามธรรมดาของวิถีชีวิตเช่นนี้ ความอบอุ่นใจอันเป็นมิ่งขวัญที่เนื่องด้วยชีวิตของท่าน ก็พลันอันตรธานดับวูบไปเหมือนประทีปที่สิ้นเชื้อ จึงก่อให้เกิดความเสียดายอาลัย แม้ท่านจะเจริญอายุได้ถึง ๙๕ ปี ซึ่งนับว่าเป็นปัจฉิมวัยที่หาได้ยากแล้วก็ตาม ถึงกระนั้น ก็หาเพียงพอแก่ความปรารถนาของปิยชนทั้งหลาย ซึ่งล้วนแต่ใคร่ให้ท่านเจริญชนมายุยั่งยืนสืบต่อไปอีกไม่. อันการมุ่งหวังให้ท่านผู้ใหญ่ของตระกูลดำรงชีวิตอยู่ยั่งยืนตามปรารถนาของปิยชนนั้น นับว่าเป็นความปรารถนาดีของอนุชนส่วนหนึ่งเหมือนกัน แต่ก็เป็นเชิงเห็นแก่ตนอยู่ด้วย ที่ยึดชีวิตของท่านเป็นเครื่องบันเทิงใจของตนแต่ฝ่ายเดียว ลืมนึกถึงหลักธรรมดาของชีวิต ที่จะต้องประสพกับความเจ็บไข้ได้ป่วย เพราะร่างกายเป็นเรือนของโรคต่าง ๆ ผู้มีชีวิตทุกบุคคลชื่อว่าตกอยู่ในอำนาจของความป่วยเจ็บตลอดกาลของชีวิต ต้องถูกความป่วยเจ็บทรมานเหมือนกันทุกรูปนาม แต่เพราะร่างกายยังแข็งแรงระหว่างในปฐมวัย มัชฌิมวัย อาการป่วยเจ็บนั้น ๆ จึงนำให้หลงสำนึกว่าไม่ลำบากเดือดร้อนอย่างไร กลับชวนให้เห็นเป็นส่วนน่าสนุกสนานเพลิด-เพลินอยู่ทั่วไป ครั้นเจริญชีวิตมาถึงปูนชรา ความแข็งแรงของร่างกายลดน้อยถอยลงเหมือนรถ เรือ ที่ตรากตรำรับงานมานาน ย่อมสึกหรอชำรุด ทรุดโทรม ส่วนนั้นส่วนนี้อยู่เสมอฉะนั้น. เจริญอายุได้มากก็จริง แต่โรคภัยไข้เจ็บก็พลอยมากติดตามมาด้วย แม้จะไม่ปรากฏ

อาการล้มหมอนนอนเสื่อก็ตาม การขัดข้องของอิริยาบถแต่ละครั้งอย่างที่เรียกว่า ลุกโอย นั่งโอย ก็นับเป็นโรคที่คอยทรมานเบียดเบียนอยู่แต่ละประการ เมื่อปิยชนทั้งหลายปรารถนาให้ท่านผู้ยอดเคารพรักนับถือของตน ๆ ดำรงชีวิตอยู่ยืนยาว จึงเท่ากับปรารถนาให้ท่านได้รับทุกข์ทรมานร่างกาย จากโรคภัยไข้เจ็บ นานเท่านาน อีกประการหนึ่งก็ได้

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี อาศัยบุญบารมีของท่านที่อบรมมาแต่ปางก่อนส่งเสริมให้เจริญชนมายุได้ถึง ๙๕ ปี ซึ่งนับว่ามีน้อยท่านที่จะเจริญอยู่ได้ถึงปูนนี้ ชีวิตของท่านได้ดำรงอยู่สนองความปรารถนาของปิยชนทั้งหลายอย่างหาได้ยากพอสมควรแล้ว เมื่อหมดการทรมานในภพนี้แล้ว ส่วนในปรโลกของท่าน ก็หวังได้อย่างแน่นอนว่า คงเป็นสุคติโดยแท้ ตามกระแสพระพุทธภาษิตว่า ผู้ทำบุญไว้แล้วย่อมรื่นเริงบันเทิงในโลกทั้ง ๒ ดังนี้ ข้อนี้ ย่อมพิจารณาเห็นได้ว่าเพราะท่านได้ดำเนินชีวิตนับแต่เบื้องต้น เป็นคหปตานี แม่เจ้าเรือนก็ได้บำเพ็ญหน้าที่ของแม่ศรีเรือนอย่างเพียบพร้อมทุกประการ ความจำเริญสุขในครอบครัว ก็สมบูรณ์พูนสุขทวียิ่งขึ้นโดยลำดับ การอบรมบุตรธิดา ก็สำแดงผลให้ปรากฏความมีหลักฐานมีเกียรติของบุตรธิดาสมศักดิ์ศรีของตระกูลอยู่แล้วในบัดนี้ นับว่าท่านได้บำเพ็ญตนเองสมฐานะหน้าที่เป็นอย่างดีด้วย ยังสามารถอบรมฝึกฝนทายาทให้ตั้งตนเป็นอย่างดีอีกด้วย สมลักษณะของบัณฑิต ที่อำนวยคุณประโยชน์ให้แก่ตนเป็นอัตตัตถจริยา และคุณประโยชน์แก่ผู้อื่นเป็นปรหิตปฏิบัติ

ทั้ง ๒ ประการ จึงสมควรเป็นที่เบิกบานสำราญใจของบี่ยชนทั้งหลายที่มีบุพพการินี ทรงคุณสมบัติเห็นปานนี้ไว้เป็นที่สักการะบูชา ถึงท่านล่วงลับดับชีพไปแล้ว ก็ต้องได้เสวยทิพยสมบัติอีกโดยมิต้องสงสัย.

เมื่อพิจารณาตามชีวประวัติของท่าน จะเห็นได้ว่า ท่านมีชีวิตอย่างรุ่งเรืองสว่างไสวมาตราบเท่าถึงอนิจกรรม ไม่มีเหตุการณ์ที่จะชักจูงให้ตกต่ำอย่างไรเลย ชีวิตของท่านได้ก่อปรก่อคุณงามความดีเป็นคุณประโยชน์ เป็นอนุสรณีย์ไว้มิใช่น้อย ทั้งในด้าน ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ควรถือเป็นชีวิตตัวอย่าง ที่หวังให้โลกถึงความเจริญทุกด้าน ไม่หลงใหลใฝ่ฝันติดอยู่ในอามิสของโลก มีแต่กลับใช้อามิสนั้นทำคุณประโยชน์ให้แก่โลกอีกอเนกประการ ในทางธรรมท่านสรรเสริญว่า โชติ โชติปรายโน รุ่งเรืองสุกใสมาแล้ว ย่อมรุ่งเรืองสุกใสสืบต่อไป และนับว่าท่านได้ถึงความเป็นผู้เจริญ ที่ควรอนุชนทั้งภายนอก ภายใน จะพึงคารวะอ่อนน้อม ว่าโดยชาติตระกูลก็น่ายกย่องนับถือ ว่าโดยอายุ ก็เจริญได้ถึง ๙๕ ปี ยากที่จะหาผู้เทียมถึง ยิ่งว่าโดยคุณธรรม ท่านมีน้ำใจเลื่อมใสศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา ได้ปฏิบัติตนตามแนวบุญกิริยา มีบริจาคทาน รักษาศีล อบรมภาวนา เป็นปกติ จนตลอดอายุขัย ไม่มีข้อปฏิบัติที่นักปราชญ์จะพึงติเตียนอย่างไรเลย จึงสมควรแก่นามว่า มหาอุบาสิกาผู้มีคุณธรรมสมบูรณ์อันเป็นสาระของชีวิตผู้หนึ่ง.

ตามปริยายที่แสดงมานี้ ย่อมส่อว่า คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราช-

เศรษฐี เป็นผู้ไม่ประมาทหลงระเริงในชีวิต มีความเพียรบากบั่นอบรมแต่สิ่งที่เป็นคุณธรรมแก่ชีวิตอยู่ตลอดกาล เท่ากับคอยเตือนตนสอนตน ให้คอยละเว้นความผิดทุจริตทั้งหลาย ที่มีอยู่ในอัธยาศัยสันดานให้ค่อยละห่างจางหายหมดสิ้นไป ไม่กอปรก่อทุจริตผิดศีลผิดธรรมขึ้นใหม่อีกเลย มุ่งบำเพ็ญคุณงามความดี อันเป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่นควบคู่กันไปโดยไม่ทอดทิ้ง เป็นการส่งเสริมเพิ่มพูนบารมีให้ยิ่งขึ้น สมกับนามของท่านโดยแท้ อาการเหล่านี้ทางธรรมะเรียกว่า ผู้ฝึกตน เพราะคอยปรับปรุงวิถีชีวิตให้เหมาะกับฐานะหน้าที่ ไม่มัวเมาหลงใช้ชีวิตนอกลู่นอกทาง ทำนองเป็นชีวิตรกโลก คล้อยตามพระพุทธภาษิตที่เชิญมาเป็นนิกเขปบทว่า อุทกญฺหิ นยนฺติ เนตฺติกา เป็นต้น ความว่า ธรรมดาบุคคลทั้งหลาย ผู้เป็นชาวนา ย่อมไขน้ำเข้านา ผู้ทำศร ย่อมดัดลูกศร ผู้ถาก ย่อมดัดแปลงไม้ ผู้เป็นบัณฑิต ย่อมฝึกตน ดังนี้.

นัยแห่งพระพุทธภาษิตนี้ เพื่อเร่งเร้าให้บุคคลสนใจในหน้าที่ของตน ๆ จนบรรลุผลสำเร็จเป็นสำคัญ โดยทรงยกหน้าที่ของบุคคลต่างชั้นมาเปรียบเทียบให้เห็นตามลักษณะหน้าที่ต่างๆ เพื่อให้ขมักเขม้นประกอบหน้าที่ของตนจนสำเร็จเรียบร้อย เพราะใครมีหน้าที่อย่างไรถ้าไม่สนใจในหน้าที่ของตน ให้สำเร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ คอยพะวงแต่ในกิจการหน้าที่ของผู้อื่น ด้วยมุ่งคอยจับผิด ริษยาตาร้อนด้วยอาการต่าง ๆ ย่อมชื่อว่า กำลังก่อโทษผิดให้แก่ตนเป็น ๒ สถาน คือทอดทิ้ง

ละเลยหน้าที่ตนสถาน ๑ กิริยาที่คอยเพ่งโทษเขาอยู่นั้น เป็นอาการเลวทราม ชื่อว่ากำลังอบรมความชั่วร้ายให้แก่ตนอย่างลืมตัว อีกสถาน ๑ ผลประโยชน์จากหน้าที่ของตนก็ขาดตกบกพร่อง กับกำลังหันเหจิตใจลงสู่ความเลว เพราะคอยมุ่งร้ายหมายขวัญเขาอีกด้วย เมื่อบุคคลต่างสำนึกตนว่า ตนมีหน้าที่การงานอย่างไร ก็มุ่งหน้าคอยระวังระไว ตรวจตราให้กิจการในหน้าที่ดำเนินไปด้วยดีสมฐานะ คอยพิจารณาหาอุบายป้องกันอันตราย ซึ่งจะเกิดเป็นอุปสรรคขัดขวางให้การงานต้องหยุดชงักหรือบกพร่องไม่บังเกิดผลเต็มที่ แม้กิจการดำเนินไปด้วยดี ก็ยังต้องคอยควบคุมอยู่อีก บำเพ็ญตนได้เช่นนี้ หน้าที่ของบุคคลนั้น ๆ ย่อมเจริญไปด้วยความเรียบร้อย ไม่ตกเรี่ยเสียหาย.

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงยกหน้าที่อย่างกว้าง ๆ ของชาวนาว่า ย่อมไขน้ำเข้านานั้น เพราะน้ำเป็นอุปกรณ์สำคัญในการทำนา ถ้ามากเกินไปหรือน้อยเกินไป ย่อมมีแต่โทษฝ่ายเดียว ต้นข้าวมักเสียหาย ต้องมีน้ำหล่อเลี้ยงพอควรทุกระยะกาล มรรคผลจึงสมบูรณ์ การไขน้ำเข้านา เป็นหน้าที่ของชาวนาก็จริง แต่การไขน้ำนั้น ยังต้องอาศัยการใคร่ครวญพิจารณารอบคอบให้เหมาะสมกับพันธุ์พืช จะควรไขออกเหลือไว้หล่อเลี้ยงเพียงไร หรือไขเข้าขังไว้เพียงพอเท่าไร ต้องอาศัยการใคร่ครวญให้เหมาะสมอีกด้วย จึงจะได้รับผลงอกงามสมความปรารถนา.

หน้าที่ของผู้ทำศร ย่อมดัดลูกศรนั้น แสดงถึงผู้มีอาชีพในการ

ทำลูกศรให้มีลักษณะเที่ยงตรง ถึงวัตถุที่นำมาประกอบนั้น จะคดงอเพียงไรก็ตาม ช่างผู้ทำศร จะต้องพยายามหาวิธีดัดให้ตรงดีอย่างยิ่งตามวิธีการของตน จนสามารถจะใช้ยิงเป้าหมายที่เล็กละเอียดให้ถูกตามมุ่งหมายได้เสมอ จึงจะนับว่าเป็นช่างผู้สามารถในหน้าที่ของตน.

หน้าที่ของช่างถาก ย่อมดัดแปลงไม้นั้น นี้ก็แสดงถึงหน้าที่ของช่างไม้ผู้ชำนาญที่จะถาก ฟั่น บั่น ทอน ประกอบชิ้นไม้ให้สำเร็จเป็นทัพพสัมภาระได้ตามปรารถนา ต้องการให้คดงอ ก็ถากแต่งไม้ที่ตรงให้คดงอได้ ต้องการให้ตรง ก็ถากแต่งไม้ที่คดให้ตรงได้ตามประสงค์เป็นต้น ทั้งนี้อาศัยความชำนาญ ได้รับการฝึกฝนมาแล้ว มิใช่ดีแต่เพียงถากได้ แต่จะให้เป็นทัพพสัมภาระชนิดไรนั้นไม่ชำนาญ เหมือนถากไม้ท่อนใหญ่ มุ่งหมายจะให้เป็นแจว พาย ก็ไม่สำเร็จ ท่อนไม้ยิ่งเรียวเล็กลงทุกที ที่สุดแม้จะให้เป็นไม้ควักปูนก็ไม่ได้ สุดท้ายต้องเป็นไม้ขว้างทิ้ง เสียไม้ เสียแรง เสียเวลาเปล่า ๆ หน้าที่ของบุคคลเหล่านี้ ทรงยกมาแสดงก็เพื่อเทียบเคียงเป็นตัวอย่างให้เห็นการดำเนินตามชั้นเชิงของหน้าที่นั้น ๆ.

เพื่อน้อมเข้าหาจุดสำคัญ คือ ผู้เป็นบัณฑิต ย่อมฝึกตน หน้าที่ฝึกฝนอบรมตนในข้อนี้ นับเป็นจุดสำคัญที่มีพระพุทธประสงค์ให้พุทธ-มามกชนได้ดำเนินตามอย่างยิ่ง การฝึกตนนี้ หมายถึงว่า ให้มีการดัดแปลงแก้ไขอัธยาศัยตน จากโง่ ให้ฉลาด จากหยาบ ให้ละเอียด มีความอุสาหะพยายามเพื่อละชั่ว ประพฤติชอบ ประกอบใจให้

บริสุทธิ์ เหมาะสมกับฐานะหน้าที่ของตนจนตลอดชีพ เป็นอกาลิโกไม่มีฤดูกาลว่างเว้น เพื่อให้ได้เสวยประโยชน์สุขสมบัติ ตั้งแต่ชาตินี้ชาติหน้า ตราบเท่าถึงปรมัตถสุข เพราะถ้าไม่พยายามฝึกตน ก็ย่อมถึงความตกต่ำ ได้ชื่อตรงกันข้ามว่า ผู้เป็นพาล ย่อมติดข้องอยู่ในโลก เกลือกกลั้วด้วยความทุกข์ยากลำบากเดือดร้อน นับแต่การอาชีพเป็นต้นไป ทรมานชีวิตร่างกายไม่รู้จบสิ้น ไม่มีโอกาสหลุดพ้นไปได้.

ก็วิธีการฝึกตนตามพระพุทธประสงค์นั้น มีมากมายหลายประเภท ตามชนิดของบุคคล มีทั้งอย่างหยาบ ปานกลาง ละเอียด อย่างย่อที่สุดก็คือ ด้วยวิธีการบำเพ็ญทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ท่านผู้ฝึกฝนตนอย่างมั่นคง ย่อมปรับปรุงกำลังศรัทธาอุตสาหะ เพื่อคุณธรรมที่ละเอียดด้วยภาวนาจริยายิ่ง ๆ ขึ้น โดยจะพยายามอบรมสติสัมปชัญญะของตน ๆ ให้ได้คอยพิจารณารูปที่จะผ่านทางตา เสียงที่จะผ่านทางหู กลิ่นที่จะผ่านทางจมูก รสที่จะผ่านทางลิ้น สิ่งที่จะกระทบทางกาย อารมณ์ที่จะกระทบทางใจ ทุกอิริยาบถ ให้คงอยู่แต่เพียงอาการประจวบกันเท่านั้น อย่างรูปทั้งหลายที่จะผ่านกระทบทางตา ก็ให้รับรู้เพียงอาการกระทบ คอยสำรวมระวังอย่าให้เกิดความยินดี ยินร้ายในรูป เป็นการเกินหน้าที่ของอาการเหล่านั้น หรือคอยควบคุมให้รู้เท่าทันตามอารมณ์ยินดีและยินร้ายไว้ได้ทุกขณะ ไม่ปล่อยให้เข้าย่ำยีอารมณ์ ก็จะไม่มัวเมาหลงพอใจในอารมณ์ยินดี หลงขึ้งเคียดในอารมณ์ยินร้าย ซึ่งจะนำให้จิตฟูขึ้น หรือฟุบลง เพราะตกอยู่

ในอำนาจของความหลงยึดถือนั้น มีสติสมบูรณ์แยกกันได้เป็นคนละส่วน เหมือนหยาดน้ำไม่ติดใบบัว เมื่อมีสติสัมปชัญญะควบคุมอารมณ์ให้บังเกิดญาณรู้ตามสภาพความจริงอย่างไรของสิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย จนคลายความเคลือบแคลงสงสัยได้หมดสิ้น ถึงความรู้แจ้งเห็นจริงประจักษ์ใจ ย่อมนับว่าได้เห็นธรรมะด้วยธรรมะอันแท้จริง มิใช่รู้เห็นตามปริยัติหรือตามสัญญาที่จำได้หมายรู้ ฝึกฝนอบรมตนได้เช่นนี้นับว่าสมพระพุทธประสงค์ที่ตรัสว่า อตฺตานํ ทมยนฺติ ปณฺฑิตา ผู้เป็นบัณฑิต ย่อมฝึกตน ด้วยประการฉะนี้.

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ตามประวัติชีวิตของท่าน แสดงให้เห็นว่า ท่านได้พยายามอบรมฝึกฝนอัธยาศัยของท่าน ได้เหมาะสมกับหน้าที่เรียบร้อยมาตามลำดับ นับแต่หน้าที่แม่เจ้าเรือน หน้าที่มารดา หน้าที่มิตรสหาย หน้าที่นาย ตราบเท่าถึงหน้าที่มหาอุบาสิกาผู้มีศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใสมั่นคงยิ่งในพระรัตนตรัย ท่านได้บำเพ็ญมาแล้วอย่างสมบูรณ์บริบูรณ์ เป็นการเพิ่มพูนบุญกุศลที่ส่งเสริมให้ท่านสมบูรณ์พูนสุขในตระกูลอันสูงศักดิ์ เพียบพร้อมด้วยทรัพย์ศฤงคาร บริวาร เกียรติยศ เกียรติคุณ มีชนมายุยืนนาน ให้ได้ชมบุญบุตรธิดา ตลอดหลาน เหลน ผู้สืบเชื้อสายจากท่านอย่างเปรมใจ ย่อมนับได้ว่า ท่านเป็นผู้มีบุญได้บำเพ็ญไว้แล้วอย่างสมบูรณ์อันจะเกื้อกูลให้ท่านประสพสันติสุขยิ่งขึ้น ในสัมปรายภพอย่างแน่นอนจัดว่าเป็นชีวิตตัวอย่างของผู้ฝึกฝนอบรมตนดี มีคุณสมบัติ ควรแก่การ

ยกย่องว่า บัณฑิต ได้ผู้หนึ่งในศาสนมณฑล.

ขออำนาจแห่งกุศลที่ปิยชนทั้งหลายมีบุตรธิดาเป็นต้น ได้บำเพ็ญมาแล้วตามลำดับกาล ตราบเท่าถึงปัญญาสมวารนี้ จงประมวลเป็นบุญราศี บันดาลสุขสวัสดิ์พิพัฒนมงคล อุดมผลสถาพร แด่ท่านคุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ในสัมปรายภพ สมเจตนาปรารภอุทิศถึง ทุกประการ.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จะได้สาธยายปกิณณกคาถาโดยสรภัญญวิธี เพิ่มพูนอัปปมาทธรรมแก่สมาคมอีกส่วนหนึ่ง ณ กาลบัดนี้.

พระธรรมเทศนา ครั้งที่ ๓

จตุธรรมกถา

พระสาสนโสภณ วัดบวรนิเวศวิหาร

แสดงในงานบำเพ็ญกุศลสมวารศพ

คุณหญิงเพิ่ม โชฏิกราชเศรษฐี (เลาหเสรษฐี)

วันเสาร์ ที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๐๕

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สทฺธาย ตรติ โอฆํ อปฺปมาเทน อณฺณวํ

วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ ปญฺญาย ปริสุชฺฌตีติ.

บัดนี้ จะแสดงพระธรรมเทศนาอนุรูปกุศลทักษิณานุปทาน เนื่องในการบำเพ็ญกุศล ๕๐ วัน ณ ศพคุณหญิงเพิ่ม โชฏิกราชเศรษฐี และพระธรรมเทศนากัณฑ์นี้ คุณหญิงถนอม พิพากษาสัตยาธิปไตย ได้จัดบำเพ็ญกุศล เพื่ออุทิศแก่คุณหญิงเพิ่ม โชฏิกราชเศรษฐี เป็นญาติพลีธรรมบรรณาการตามควรแก่สมัย ด้วยอนุสรณ์ถึงคุณหญิงผู้ล่วงลับไปแล้ว อันเนื่องกันในทางสกุล และในทางความเป็นมิตรมีไมตรีจิตสนิท ตามทางพระพุทธศาสนา.

คุณหญิงเพิ่ม โชฏิกราชเศรษฐี นั้น ชื่อว่าเป็นผู้ประสพความสำเร็จในพร ๔ ประการ คือ อายุ วรรณะ สุขะ พละ เพราะเป็นผู้เจริญอายุ เจริญวรรณะ เจริญสุขะ และเจริญพละ ดังที่ปรากฏอยู่

แล้ว ทั้งนี้ เมื่อกล่าวตามทางพระพุทธศาสนาก็เป็นเพราะมีมงคล คือเหตุให้ถึงซึ่งความเจริญที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงไว้คือ ความอยู่ในถิ่นประเทศอันสมควร ความเป็นผู้มีบุญอันได้กระทำไว้แล้วในก่อน และ ความตั้งตนไว้ชอบ.

ความอยู่ในถิ่นประเทศอันสมควร นั้น ก็เป็นไปดังที่ปรากฏอยู่. ความมีบุญอันได้กระทำแล้วในก่อน นั้น เมื่อเข้าใจว่าในก่อนคืออดีตชาติ ก็ไม่เกี่ยวกับปัจจุบันชาติ แต่มงคล สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสสำหรับเป็นข้อปฏิบัติในปัจจุบัน ฉะนั้นความมีบุญที่ได้กระทำในก่อน จึงหมายถึงการกระทำบุญคือความดีในปัจจุบันชาตินี้เอง ที่ได้กระทำเสร็จไปแล้วอย่างหนึ่ง ๆ บุญคือความดีที่ได้กระทำไว้แล้วดังนั้นก็ส่งผลหนุนเนื่องความสุขความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป เหมือนอย่างในการเรียน เมื่อได้เรียนสำเร็จไปชั้นหนึ่ง ๆ ก็เป็นเหตุหนุนเนื่องการเรียนชั้นสูงขึ้นไป ในการประกอบการงาน เมื่อประกอบสำเร็จอย่างหนึ่ง ๆ ก็ให้ผลเป็นกำไรหรือเป็นความดีความชอบ ส่งให้ฐานะสูงขึ้นไป ดังนี้เป็นต้น. ส่วนความตั้งตนไว้ชอบมีอรรถ คือ ความหมายที่พึงเห็นได้ง่ายอยู่แล้ว. อาศัยมงคลเหตุให้ถึงความเจริญดังนี้จึงเป็นผู้เจริญพร ดังกล่าวมานั้น นับว่าได้มีชีวิตประสพความสำเร็จดังที่ปรากฏอยู่.

อันบุคคลที่เกิดมาในโลกนี้ ย่อมมีความมุ่งหวังผลสำเร็จอย่างใดอย่างหนึ่งในชีวิต เป็นประโยชน์ปัจจุบันบ้าง เป็นประโยชน์ภายหน้าบ้าง เป็นประโยชน์อย่างยิ่งบ้าง. ประโยชน์ปัจจุบัน นั้น ก็ได้แก่สิ่งที่จะ

ให้สำเร็จการครองชีพเป็นอยู่ด้วยความสุขในปัจจุบัน ประกอบด้วยทรัพย์ ยศ ไมตรี ความผาสุกไม่มีโรค ประโยชน์ภายหน้า นั้น ก็ได้แก่สิ่งที่ต้องการอันเกี่ยวแก่อายุ วรรณะ เป็นต้น ที่จะพึงได้ต่อไปในภายหน้า. ประโยชน์อย่างยิ่ง นั้น ได้แก่ความสุขอันเกี่ยวแก่จิตใจซึ่งส่วนสำคัญบังเกิดจากความสงบระงับอันจะทำให้บังเกิดความสุขอย่างสุขุมละเอียด.

ความสำเร็จสิ่งที่ต้องการอันเรียกว่าประโยชน์ดังกล่าวนี้ เมื่อว่าถึงความต้องการของบุคคลโดยมาก ก็ต้องการอย่างยิ่งอยู่ด้วยกัน, แต่ความสำเร็จนั้นหาเป็นไปดังที่เพียงแต่ตั้งความปรารถนาไว้ไม่ ย่อมเนื่องด้วยเหตุอุดหนุนมีประการต่าง ๆ เป็นอันมาก. เพราะว่าความบรรลุความสำเร็จประโยชน์ดังกล่าวนั้น ย่อมมีอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ อยู่เป็นอันมาก ที่เป็นส่วนภายในบ้าง ที่เป็นส่วนภายนอกบ้าง, ท่านจึงเปรียบอุปสรรคอันตรายเหล่านั้นด้วยห้วงน้ำบ้าง ด้วยทะเลลึกบ้างเป็นต้น เหมือนอย่างว่าห้วงน้ำซึ่งไหลท้นจากแหล่งน้ำในที่ต่าง ๆ มาท่วมทับเคหะสถานบ้านเรือน ก็เป็นอันตรายอย่างหนึ่งแก่ทรัพย์สมบัติและชีวิต บางทีบุคคลผู้มีกิจที่จะต้องข้ามทะเลลึก เมื่อข้ามไปไม่ได้โดยสวัสดี เรืออับปางเสียก็ต้องเป็นอันตราย เป็นเหยื่อแก่ปลาร้ายในทะเลลึก เพราะฉะนั้นบุคคลจึงต้องข้ามห้วงน้ำ ข้ามทะเลลึกดังกล่าวนั้นได้ จึงจะประสพความสำเร็จ. ห้วงน้ำและทะเลลึกดังกล่าวนี้เทียบด้วยอุปสรรคอันตรายแห่งความสำเร็จแห่งชีวิต อันเป็นส่วน

ภายในซึ่งบุคคลผู้มุ่งประโยชน์จะต้องข้ามให้สำเร็จ จึงจะบรรลุถึงความสำเร็จประโยชน์ตามที่ประสงค์.

ในทางพระพุทธศาสนา สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสแสดงธรรมสำหรับเป็นเครื่องข้ามอุปสรรคอันตรายต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้ ดังพระพุทธภาษิตที่ยกขึ้นไว้เป็นบทอุเทศ ณ เบื้องต้นว่า สทฺธาย ตรติ โอฆํ บุคคลย่อมข้ามห้วงน้ำได้ ด้วยศรัทธา อปฺปมาเทน อณฺณวํ ข้ามอรรณพ คือ ทะเลลึกได้ ด้วยอัปปมาท วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ ย่อมล่วงพ้นความทุกข์ได้ ด้วยวิริยะ ปญฺญาย ปริสุชฺฌติ ย่อมบริสุทธิ์หมดจดด้วยปัญญา ดังนี้.

ข้อแรก ข้ามห้วงน้ำด้วยศรัทธา ศรัทธาได้แก่ความเชื่อ ทั่วไปมีอยู่ ๒ อย่าง คือความเชื่อที่ปราศจากความรู้ และความเชื่อที่ประกอบด้วยรู้. ในที่นี้หมายถึงศรัทธาคือความเชื่อที่ประกอบด้วยความรู้ จนทำให้เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ ไม่เชื่ออย่างงมงาย. สิ่งที่ควรเชื่อนั้น เมื่อกล่าวโดยทั่วไปก็ได้แก่เชื่อต่อความรู้ของผู้รู้ และเชื่อในกรณียะ คือ กิจที่ควรกระทำ ในทางคดีโลก ก็ศึกษาให้มีความรู้ในศิลปวิทยาต่าง ๆ เมื่อต้องการจะประกอบกรณีย์อันใด ก็หาความรู้ในกรณีย์อันนั้นให้ถ่องแท้ และก็เชื่อต่อความรู้ที่ถูกต้องนั้น ประกอบกรณีย์ คือ กิจที่ควรกระทำ ด้วยความเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ควรประกอบโดยปราศจากความสงสัยลังเล. ส่วนในทางคดีธรรม ก็คือศึกษาให้ทราบพระพุทธศาสนา คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า อันแสดงถึงความรู้ของ

พระพุทธเจ้า เชื่อความรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อกรรม การงานที่บุคคลกระทำตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า มีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทรับผลของกรรม ทำดีก็จักได้ดี ทำชั่วก็จักได้ชั่ว ดังนี้เป็นต้น เมื่อมีความเชื่อต่อความรู้ของผู้รู้ และเชื่อในกรณีย์ คือ กิจที่ควรกระทำดังนี้ ก็ชื่อว่าเป็นผู้มีความเชื่อที่ถูกต้อง ปราศจากความสงสัยลังเล จับทำกรณีย์คือกิจที่ควรกระทำให้สำเร็จลุล่วงไป. ตรงกันข้าม ถ้าเป็นผู้ไม่เชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ หรือไปเชื่อในสิ่งที่ไม่ควรเชื่อก็ดี มีความสงสัยลังเลก็ดี ย่อมเป็นเหตุให้กระทำผิด หรือทำให้จับจดไม่แน่นอนว่าจะทำหรือไม่ทำอะไร เพราะฉะนั้นจึงเป็นห้วงน้ำซึ่งเป็นอันตรายต่อการกระทำให้ประสพผลสำเร็จ ต่อเมื่อมีความเชื่ออันประกอบด้วยความรู้ ซึ่งมีลักษณะดังกล่าวทั้งในทางคดีโลก ทั้งในทางคดีธรรม ก็ย่อมจะทำให้ข้ามพ้นอันตรายดังกล่าวได้ ทำให้จับทำกรณียกิจที่ควรกระทำต่อไป โดยปราศจากความสงสัยลังเล และสิ่งที่กระทำนั้นก็เป็นสิ่งที่ถูกที่ชอบด้วย จึงตรัสสอนไว้เป็นข้อแรกให้ข้ามโอฆะด้วยศรัทธา.

แต่ในข้อนี้ก็ยังมีอันตรายอีกประการหนึ่งที่ท่านเรียกว่า อรรณพได้แก่ทะเลลึกซึ่งเป็นอันตรายภายในอีกเหมือนกัน จึงได้ตรัสสอนไว้เป็นข้อที่ ๒ ว่า ข้ามอรรณพคือทะเลลึก ด้วยอัปปมาท อัปปมาทนั้นได้แก่ความไม่ประมาท คือความที่มีสติเป็นเครื่องรักษาจิตใจไม่เลินเล่อเผลอเพลิน โดยความก็ตรงกันข้ามกับความประมาท อันได้แก่

ความปราศจากสติเป็นเครื่องรักษา ทำให้มัวเมาเลินเล่อเผลอเพลินไปในวัยบ้าง ในความไม่มีโรคบ้าง ในชีวิตบ้าง ในสมบัติคือความถึงพร้อม ความบริบูรณ์บ้าง อีกอย่างหนึ่งก็คือความที่ประมาทมัวเมาไปในลาภบ้าง ในยศบ้าง ในสรรเสริญบ้าง ในสุขบ้าง เมื่อกล่าวสั้น ๆ ความประมาทนี้ก็คือความมัวเมาใจ หรือมัวเมาอารมณ์ต่าง ๆ อารมณ์คือเรื่องที่ยั่วเย้าจิตใจเรียกว่าเป็นอรรณพ คือเป็นทะเลลึกในจิตใจ ซึ่งหลั่งไหลเข้ามาทางตา ทางหู โดยเป็นรูป เป็นเสียงเป็นต้นมาเป็นอารมณ์ คือเรื่องที่ทำให้จิตใจเกิดความมัวเมาดังกล่าวมาแล้ว. เมื่อจิตใจมีความประมาทคือความมัวเมาเสียแล้ว ก็เท่ากับว่าข้ามทะเลลึกไม่พ้น เหมือนอย่างเรืออับปาง จมลงในกลางทะเลลึก เป็นอาหารของสัตว์รายในทะเล. เพราะฉะนั้นท่านจึงสอนให้เป็นผู้มีสติ (ความระลึก) รักษาจิตใจไม่ให้บังเกิดความประมาท เมื่อมีสติรักษาจิตใจมิให้มัวเมาในอารมณ์ดังกล่าว ก็เรียกว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เมื่อเป็นผู้ไม่ประมาทก็จะรีบกระทำกรณีย์ คือกิจที่ควรกระทำให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ฉะนั้นความไม่ประมาทจึงเป็นเหตุให้ข้ามอรรณพ คือทะเลลึกของจิตใจได้ จึงได้ตรัสสอนไว้ให้กระทำความไม่ประมาทเป็นประการที่ ๒.

ต่อจากนี้ ได้ตรัสชี้ให้ประกอบความเพียรซึ่งเป็นคุณธรรมอันจะพึงอบรมสืบต่อไป ด้วยพระพุทธภาษิตเป็นข้อที่ ๓ ว่า ล่วงทุกข์ได้ด้วยความเพียร. ความเพียรนั้น แปลตามศัพท์ว่า ความเป็นผู้กล้า

มีความหมายถึงความจริงใจ ความตั้งใจมุ่งมั่น และความเข้มแข็งอดทนประกอบอยู่ด้วยกัน รวมเป็นตัวความเพียร สำหรับใช้ในการละอกุศลคือความชั่วที่ยังไม่เกิด คือ เพียรระวังไม่ให้เกิดขึ้น และที่เกิดขึ้นแล้ว ก็เพียรละ อีกอย่างหนึ่ง กุศล คือความดีที่ยังไม่เกิด ก็เพียรทำให้บังเกิดขึ้น ความดีที่บังเกิดขึ้นแล้ว ก็เพียรรักษาไว้และส่งเสริมความดีนั้นให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป. วิริยะ คือความเพียรนี้ เมื่อบุคคลมีอยู่ก็ย่อมทำให้ล่วงพ้นความทุกข์ต่าง ๆ เสียได้. ความทุกข์ คือความเดือดร้อนลำบาก อันเกิดจากความขัดสนก็ดี อันเกิดจากความทุจริตก็ดี อันเกิดจากจิตใจที่เศร้าหมองก็ดี ทุกข์ต่าง ๆ เหล่านี้ก็ย่อมจะประมวลเข้าในห้วงน้ำ หรือในทะเลลึกดังกล่าวมาแล้ว จะข้ามทุกข์คือห้วงน้ำหรือทะเลลึกดังกล่าวได้ ก็ด้วยอาศัยศรัทธา อาศัยอัปปมาท และอาศัยความเพียร ในข้อนี้กล่าวเฉพาะความเพียร ทำความเพียรมีลักษณะดังกล่าวให้บังเกิดขึ้น ไม่มีความย่อท้อในการที่จะละความชั่ว ในการที่จะกระทำความดี มีความเพียรบากบั่นกล้าที่จะละกล้าที่จะทำจนสำเร็จ ก็จะข้ามพ้นความทุกข์ต่าง ๆ ไปได้ จึงได้ตรัสสอนไว้เป็นประการที่ ๓ ให้ข้ามพ้นความทุกข์เสียด้วยความเพียร.

ก็แหละ ศรัทธา คือความเชื่อก็ดี อัปปมาท ความไม่ประมาทก็ดี วิริยะ ความเพียรก็ดี จะเป็นไปในทางที่ถูกต้องบริสุทธิ์ ก็ต้องอาศัยปัญญา คือความรู้ ถ้ามีปัญญาก็จะทำให้บังเกิดความบริสุทธิ์ไม่เศร้าหมอง จึงได้ตรัสไว้เป็นข้อที่ ๔ ว่า ย่อมบริสุทธิ์ด้วยปัญญา. ปัญญา

แปลตามศัพท์ว่า ความรู้ทั่ว ได้แก่ความรู้ทั่วถึงในเหตุผลโดยรอบคอบไม่บกพร่อง โดยอรรถ คือความรู้ ก็ได้แก่ตัวความฉลาด คือฉลาดรู้ในทางเจริญ ฉลาดรู้ในทางเสื่อม ฉลาดรู้ในทางอุบายอันได้แก่วิธีดำเนินหลีกจากความเสื่อมให้บรรลุถึงความเจริญ. ปัญญาคือ ความรู้ อันหมายถึงตัวความฉลาดดังกล่าวมานี้ ต้องอาศัยการประกอบอบรมด้วยสุตะ คือการฟังหรือการเรียนบ้าง จินตา คือความคิดพิจารณาบ้าง ภาวนาคือการกระทำให้มีให้เป็นขึ้นบ้าง เหล่านี้เป็นทางอบรมปัญญา คือ ความรู้ความฉลาดดังกล่าวให้บังเกิดขึ้น. เมื่อมีปัญญาก็ย่อมจะทำให้ศรัทธาเป็นความเชื่อที่ถูกต้องบริสุทธิ์ ประคองอัปปมาท อันได้แก่ตัวสติให้ดำเนินไปดีบริสุทธิ์ ประคองวิริยะ คือความเพียรให้ดำเนินไปในทางที่ถูก คือกล้ากระทำในทางที่ถูกต้องบริสุทธิ์ เพราะฉะนั้น ปัญญาจึงเป็นข้อสำคัญทั้งในทางคดีโลกและทางคดีธรรม ย่อมเป็นเครื่องชำระเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ให้หมดไป ทำให้บังเกิดความบริสุทธิ์ผุดผ่องอันหมายถึงความถูกต้อง ปราศจากมลทินโทษกล่าวเฉพาะทางคดีธรรม ปัญญา คือความรู้ ความฉลาด ย่อมทำให้สามารถพิจารณาเห็นกรรมและผลของกรรม ทำให้บังเกิดความรู้ในคติธรรมดา สามารถปลงใจได้ทั้งในเวลาที่ประสพสมบัติทั้งในเวลาที่ประสพวิบัติ สามารถรักษาใจให้มีความสงบได้ และยังทำให้รู้จักลักษณะหน้าตาของความดิ้นรนปรารถนาแห่งจิตใจ รู้จักระงับความปรารถนาดิ้นรน อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ฉะนั้นจึงทำให้บังเกิดความสงบ

ซึ่งเป็นมูลฐานแห่งความสุขแห่งจิตใจอย่างแท้จริง ทำจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อจิตใจบริสุทธิ์สะอาด กายวาจาที่เนื่องจากจิตใจก็บริสุทธิ์สะอาด ฉะนั้นจึงได้ตรัสสอนไว้เป็นข้อที่ ๔ ว่า ย่อมหมดจดด้วยปัญญา.

รวมเป็นธรรมที่สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสสอนไว้เป็น ๔ ข้อ คือ ให้ข้ามโอฆะ ห้วงน้ำ ด้วยศรัทธา (ความเชื่ออันประกอบด้วยความรู้) ข้ามอรรณพ ทะเลลึก ด้วยอัปปมาท (ความไม่ประมาทเลินเล่อ เผลอเพลิน มีสติเป็นธรรมเครื่องรักษา) ข้ามความทุกข์ด้วยวิริยะ (ความเพียร) และ บริสุทธิ์หมดจด ด้วยปัญญา. ธรรมทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมเป็นธรรมปฏิบัติที่เป็นตัวมงคล เหตุให้ถึงความเจริญ ทำให้เป็นผู้อยู่ในประเทศถิ่นฐานอันสมควรด้วย ทำให้ประกอบบุญ คือความดีให้สำเร็จไปโดยลำดับด้วย ให้ตั้งตนไว้ชอบด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นเหตุเจริญพรคือ อายุ วรรณะ สุขะ พละด้วยประการฉะนี้.

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี เป็นพุทธศาสนิกาผู้นับถือพระพุทธศาสนา พอใจในการสดับฟังธรรมและบำเพ็ญบุญมีประการต่าง ๆ ฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่า ได้เป็นผู้ปฏิบัติอยู่ในธรรมเหล่านี้ ตามพระพุทธศาสโนวาท จึงเป็นผู้ปฏิบัติอยู่ในมงคลเหตุให้ถึงความเจริญ ทำให้ประสพความสำเร็จในพรดังกล่าวมานั้นตามสมควรแก่ความปฏิบัติ และธรรมปฏิบัตินี้ ชื่อว่าเป็นบุญเป็นกุศล อันเป็นสิ่งที่ประกอบอยู่กับตนทั้งในปัจจุบัน ทั้งในภายหน้า

ฉะนั้นจึงเป็นฐานะที่บุญกุศลเหล่านี้จะพึงอำนวยผลแก่ท่าน ในสัมปรายะ ตามควรแก่คติวิสัย.

ขออำนาจกุศลทักษิณานุปทานที่คุณหญิงถนอม พิพากษาสัตยาธิปไตย ได้บำเพ็ญร่วมในงานบำเพ็ญกุศล ๕๐ วัน ณ บัดนี้ จงสัมฤทธิ์อิฏฐวิบากมนุญผล เป็นไปเพื่อความสุข ความเจริญ แด่คุณหญิงเพิ่มโชฏิกราชเศรษฐี สมตามอุทิศเจตนาโดยฐานะทุกประการ.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ พระสงฆ์ทั้ง ๔ รูป จะได้สวดคาถาธรรมบรรยายโดยสรภัญวิธี เพิ่มพูนอัปปมาทธรรมสืบต่อไป ณ กาลบัดนี้.

แสดงพระธรรมเทศนาพอสมควรแก่เวลา เอวัง ก็มี ด้วยประการฉะนี้ ขออำนวยพร.

พระธรรมเทศนา ครั้งที่ ๔

อโมฆชีวิตกถา

พระธรรมจินดาภรณ์ (ทองเจือ จินฺตากโร) วัดราชบพิธ

แสดงในงานสตมวารศพ

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี (เลาหเศรษฐี)

วันเสาร์ที่ ๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๖

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

ยสฺส สทฺธา ตถาคเต อจลา สุปติฏฺฐิตา
สีลญฺจ ยสฺส กลฺยาณํ อริยกนฺตํ ปสํสิตํ
สงฺเฆ ปสาโท ยสฺสตฺถิ อุชุภูตญฺจ ทสฺสนํ
อทลิทฺโทติ ตํ อาหุ อโมฆํ ตสฺส ชีวิตนฺติ.

บัดนี้ จักรับทานวิสัชนาพระธรรมเทศนา ในอโมฆชีวิตกถา พรรณนาชีวิตที่ไม่เปล่าไม่ไร้สาระไม่เป็นหมัน ตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ฉลองสัทธาประดับบุญญาบารมี อนุรูปแก่กุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งบรรดาบุตรีพร้อมด้วยเขยสะใภ้และหลานชายหลานหญิง ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศแด่คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ผู้ถึงอนิจจกรรมล่วงลับไปแล้ว บรรจบครบสตมวาร ๑๐๐ วัน และเป็น

กาลเบื้องต้น ก่อนวันรับพระราชทานเพลิงศพของท่าน สำเร็จด้วยกตัญญูกตเวทิตาธรรม ญาติธรรม อปจายนธรรมและคารวธรรม ตามภูมิแห่งบัณฑิตผู้นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งหมดโอกาสและสามารถจะสนองพระคุณท่านได้โดยสถานอื่น.

ก็คุณหญิงผู้ถึงอนิจจกรรมล่วงลับไปแล้วนั้น ท่านมีคุณสมบัติและอัตถจริยาอย่างไร จึงเป็นเหมือนบ่วงเครื่องคล้องน้ำใจให้คนผู้อยู่ภายหลังระลึกถึงและอาลัยเสียดายทั่วหน้ากัน กล่าวโดยย่อท่านเป็นคนดีหรือเป็นผู้ดีโดยชาติกำเนิดชั้นหนึ่งแล้ว ยังเป็นผู้ดีหรือเป็นคนดีโดยความประพฤติโดยคุณสมบัติอีกเล่า ในสมัยเมื่อท่านยังเป็นผู้น้อย ท่านก็ประพฤติถ่อมตนเจียมตนเคารพนบนอบในท่านผู้ใหญ่แห่งสกุลวงศ์ จนเป็นที่รักใคร่เอ็นดูเมตตากรุณาของคุณหญิงสุ่น โชฎึกราชเศรษฐี ใน ท่านพระยาโชฎึกราชเศรษฐี เถียร โชติกเสถียร ผู้เป็นคุณลุงคุณป้าของท่าน ดังปรากฏในประวัติโดยย่อของท่านว่า แม้ท่านไม่ได้เข้าเรียนในโรงเรียนชั้นสูง เยี่ยงกุลสตรีอย่างในสมัยปัจจุบันนี้ก็จริง แต่ท่านก็สามารถอ่านออกเขียนได้เป็นอย่างดี ทั้งสามารถในวิชาการช่างต่าง ๆ เช่น เย็บปักถักร้อยและการประกอบอาหารทั้งคาวและหวานได้เป็นอย่างดีด้วยโดยเรียนจากญาติผู้ใหญ่บ้าง สังเกตจดจำด้วยตนเองบ้าง นอกจากนี้ท่านยังได้มีโอกาสเรียนรู้ขนบธรรมเนียมและมรรยาทที่ดีงามในราชสำนักฝ่ายใน เพราะได้เคยตามคุณป้าของท่านเข้าไปเฝ้าทูลกระหม่อมแก้ว คือสมเด็จกรมพระยาสุดารัตนราชประยูร ถึงในพระบรมมหาราชวัง

จึงมีโอกาสได้ใกล้ชิดเจ้านายฝ่ายใน ได้รู้ได้เห็นพิธีการขนบธรรมเนียมมรรยาทที่ดีงามในสมัยนั้น เป็นเหตุให้ท่านบังเกิดความจงรักภักดีกตัญญูกตเวที ต่อพระมหากษัตริย์และเจ้านายในพระบรมราชวงศ์จักรีชั้นผู้ใหญ่โดยมาก ครั้นอายุ ๑๘ ปี ท่านได้แต่งงานและต้องไปอยู่บ้านท่านสามีแล้ว ท่านก็สามารถทำหน้าที่ของคฤหปตานี แม่เจ้าเรือนได้เป็นอย่างดีถูกต้องครบถ้วนของกุลสตรีชั้นสูงในสมัยนั้น แม้บางคราวจะต้องประสบข้อขัดข้องยุ่งยากในหน้าที่การงานนั้น ๆ บ้าง ท่านก็มีอุบายสติปัญญาคิดแก้ไขเอาตัวรอดได้ ที่สุดท่านสามีถึงอนิจจกรรมล่วงลับไปแล้ว ท่านก็อดทน มีมานะอุตสาหะบำรุงเลี้ยงบุตรธิดามาด้วยดี จนเจริญด้วยวิทยฐานะลาภยศสรรเสริญสุขอย่างที่เห็นกันอยู่ในบัดนี้ โดยไม่เสียเกียรติเสื่อมยศ ท่านดำรงวงศ์สกุลเป็นผู้ดีเป็นคนดีเสมอต้นเสมอปลายจนตลอดอายุขัย คุณสมบัติข้อนี้สมควรเป็นตัวอย่างของอนุชนในสกูลจะพึงพากภูมิปลาบปลื้มใจ และดำเนินตาม.

อีกประการหนึ่ง ท่านเป็นผู้มีน้ำใจดี มักเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ไม่คับแคบตั้งต้นแต่คนผู้อยู่ในปกครองของท่าน จนถึงญาติมิตรทั้งที่อยู่ใกล้ทั้งที่อยู่ไกล ท่านประพฤติตนเหมาะเจาะเข้ากับคนได้ทุกชั้น มีวาจาอัธยาศัยละมุนละไม ไม่เย่อหยิ่งถือตัวดูถูกดูหมิ่นผู้อื่น ท่านสนทนาปราศรัยโปรยปรายทั่วถึง ไม่เลือกที่รักมักที่ชังพอเหมาะพอดีแก่ชุมนุมชน ไม่มากไปหรือน้อยไปตามสมควรแก่อัธยาศัยและฐานานุรูป อนึ่ง ท่านทำตนให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นไม่ดูดาย ญาติมิตรสหายผู้ใดออกปากให้

วาน ขอความสงเคราะห์อนุเคราะห์ ท่านก็ช่วยเหลือจัดทำให้ตามโอกาส และสามารถ นี้เป็นสังคหะอุบายเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่นไว้ได้ คุณสมบัติข้อนี้ ควรเป็นแบบอย่างที่ดีของญาติมิตรผู้บริบูรณ์ด้วยญาติ-ธรรม มิตรธรรม จะพึงประพฤติต่อกัน.

อีกประการหนึ่ง ท่านเป็นผู้ซื่อสัตย์สุจริตแสดงความจงรักภักดีกตัญญูกตเวทีทั้งต่อหน้าและลับหลังในพระมหากษัตริยาธิราช พร้อมทั้งสมเด็จพระบรมราชินีนาถทุกรัชกาล ตั้งต้นแต่พระบาทสมเด็จพระ-จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระปิยมหาราช จนถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้า-อยู่หัวในรัชกาลปัจจุบัน และพระบรมราชจักรีวงศ์ ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ท่านเป็นผู้หนึ่งที่เจ้านายผู้ใหญ่ชั้นสูงทรงคุ้นเคยโปรดปรานไว้วางพระ-ราชหฤทัยใกล้ชิด จนได้รับพระมหากรุณาธิคุณ พระราชทานตราจตุรถาภรณ์และตริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ฯ เข็มเสาวภาประดับเพ็ชรเข็มพระบรมนามาภิไธย ป.ป.ร. และ ร.พ. ลงยาประดับเพ็ชรกับเหรียญรัตนาภรณ์ ชั้น ๓ โดยลำดับ ๆ นับเป็นกัลยาณเกียรติทั้งแก่ตัวท่านและอนุชนในสกูลเลาหเศรษฐีตลอดกาลนาน คุณสมบัติข้อนี้ควรเป็นตัวอย่างของผู้จะตั้งตัวเป็นใหญ่หวังความสุขความเจริญให้เกิดแก่ตนและวงศ์สกูล.

อีกประการหนึ่ง ท่านอนุเคราะห์พอกพูนบำรุงรักษาบุตรธิดาและบรรดาหลานชายหลานหญิง ด้วยเมตตากรุณาปราณีเป็นอย่างดี ท่านได้พยายามส่งเสริมให้ทุกท่านทุกคนมีศิลปวิทยาความรู้เจริญด้วยเกียรติ-

ยศเกียรติคุณตามสมควรแก่อัตตภาพ ท่านทำตนให้เป็นนาถะที่พึ่งพำนัก และเป็นหลักชัยของลูกหลาน คอยชักจูงแนะนำให้สามัคคีกลมเกลียวพร้อมเพรียง ไม่แตกแยกทะเลาะวิวาทกันในหมู่ญาติ ศาสนาเป็นของสำคัญสำหรับประเทศชาติฉันใด ท่านผู้ใหญ่ที่ดีมีศีลมีธรรมก็เป็นคนสำคัญสำหรับสกูลฉันนั้น เมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ อนุชนทั้งหลายย่อมได้ความอิ่มใจชุ่มชื่นใจ ดังสกุณชาติได้อาศัยได้พึ่งต้นพฤกษาที่มีกิ่งก้านสาขาเผล็ดดอกออกผลตามนัยพระนิพนธ์พุทธภาษิตที่ว่า

สาขา ปตฺตผลูเปโต ขนฺธิมาว มหาทุโม
มูลวา ผลสมฺปนฺโน ปติฏฺฐา โหติ ปกฺขินํ

ต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงมั่นในพสุธา ตั้งลำต้นแตกสาขาผลิใบเผล็ดผลย่อมเป็นที่พึ่งของฝูงวิหคในอรัญ ต่างพากันเข้าอาศัย ใครต้องการร่มเงาก็เข้าจับ ใครต้องการผลก็บริโภค ฉะนั้น.

แม้ในปัจฉิมวัยท่านมีอายุย่างเข้าปีที่ ๙๕ แล้ว ท่านก็ยังแข็งแรงไม่ถึงทุพลภาพง่อนแง่นและมีสติสัมปชัญญะดี ไม่ฟั่นเฟือนหลงไหล ใคร ๆ ก็ไม่ปรารถนาให้ท่านล่วงลับจากไปโดยเร็ววันนัก ล้วนแต่ปรารถนาขอให้ท่านมีชนมายุยืนนานยิ่ง ๆ ขึ้นไป เจดียสถานโบราณวัตถุแม้จะเป็นของเก่าแก่คร่ำคร่า ก็ยังเป็นเครื่องชักจูงใจให้ชุมนุมชนประพฤติคุณงามความดี จึงยังเป็นของต้องการของประเทศชาติฉันใด ท่านผู้ใหญ่ที่ดีมีศีลมีธรรม แม้ขันธ์จะแก่เฒ่าชราสักเพียงไหน หรือไม่สามารถจะบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่ใครได้อีกแล้ว ถึงดังนั้นก็ยังเป็นคน

สำคัญของอนุชนในสกูลฉันนั้น เพราะสกูลใดมีท่านผู้ใหญ่ที่ดีมีศีลมีธรรม เป็นบุรพการีบุรพการินี เป็นดุจหลักชัยอนุชนในสกูลนั้น ก็ชื่อว่ามีเทวดามีพระพรหมมีพระอรหันต์อยู่กับตน เพราะเพียงแต่ได้เคารพนอบน้อมต่อท่าน ก็ยังเป็นสวัสดิมงคลความเจริญความดีงามแก่ตน ดังนิพนธภาษิตว่า

เย วุฑฺฒํ อปจายนฺติ นรา ธมฺมสฺส โกวิทา
ทิฏฺเฐ ธมฺเม จ ปาสํสา สมฺปราโย จ สุคติ

ชนเหล่าใด ฉลาดในธรรม มาคำนับนอบน้อมต่อวุฑฒบุคคลเป็นอาจิณ-ปฏิบัติ ชนเหล่านั้น อันบัณฑิตจะพึงสรรเสริญในปัจจุบัน และสัมปรายภพ ของชนเหล่านั้น ก็เป็นสุคติ ดังนี้.

อนึ่ง ในด้านพระศาสนา ก็ปรากฏว่าท่านไม่ประมาทในชีวิต มีสัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย เห็นกรรมเห็นผลของกรรมเห็นความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน ท่านจึงหมั่นบำเพ็ญกุศลกิจ มีบริจาคทาน รักษาศีล สดับพระธรรมเทศนา โดยปกติท่านมักไปวัดเทพศิรินทราวาสเสมอในวันธัมมัสสวนะ จนถึงวัยชราจึงได้สดับธรรมทางวิทยุอยู่กับบ้าน ทุก ๆ วันท่านทำบุญตักบาตรเป็นประจำ และอุปถัมภ์ให้บวชพระภิกษุบ้างสามเณรบ้าง และทอดกฐินเป็นประจำทุกปี ท่านได้เข้าเป็นสมาชิกกิติมศักดิ์ของสภากาชาด ตั้งแต่ครั้งเริ่มแรกตั้ง และมีศรัทธาบริจาคทุนทรัพย์จัดสร้างตึกเรียนให้แก่โรงเรียนวัดเทพศิรินทราวาส สร้างอุโบสถวัดสมุอคอน จังหวัดลพบุรี สร้างตึกคนไข้ให้โรงพยาบาลศิริราช และ

ตึกคนไข้ให้โรงพยาบาลสมเด็จเจ้าพระยา ครั้งหลังสุดเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ได้ให้จัดสร้างกุฎีตึกอย่างสวยงามถาวรถวายวัดโสมนัสวิหาร พร้อมด้วยเครื่องใช้สอย อันเป็นบริขารสมควรแก่สมณบริโภคประจำกุฎี พร้อมบริบูรณ์ทุกสิ่งทุกอย่าง กับได้บริจาคทรัพย์สมทบทุนสร้างโรงเรียนวัดสีลขันตยาราม จังหวัดอ่างทองอีกแห่งหนึ่ง จึงนับว่าท่านเป็นผู้เกิดมาดี มีชีวิตเป็นอยู่ก็เป็นอยู่ดี เพราะได้บำเพ็ญแต่สาระประโยชน์ น่าชื่นใจทั้งแก่ตนทั้งแก่ผู้อื่น ได้ชื่อว่าเกิดมาเพื่อสั่งสมบารมี คือความดีหรือเก็บดี มิใช่สั่งสมอบรมอาสวะความชั่วหรือเก็บชั่ว เช่นดังบุคคลรกโลกลางคน ท่านจึงเป็นผู้ไม่ยากจนบุญกุศล เป็นผู้บริบูรณ์ทั้งโลกิย-ทรพย์ ทั้งโลกุตตรทรัพย์ ๒ สถาน ถึงคราวล่วงลับดับขันธ์ไปตามธรรมดาของสังขาร ก็มีสติสัมปชัญญะเหมือนคนนอนหลับ เพราะไม่มีทุกขเวทนา ชื่อว่าหลับตาตายอย่างเป็นสุข ชีวิตความเป็นอยู่ของท่านผู้เช่นนี้ ได้ชื่อว่า ไม่ไร้ประโยชน์ ไม่เปล่าจากสาระ หรือไม่เป็นหมันตรงตามวจนะประพันธ์พระพุทธภาษิต ซึ่งยกเป็นบทนิกเขปเบื้องต้นนั้นว่า "ยสฺส สทฺธา ตถาคเต อจลา สุปติฏฺฐิตา" เป็นอาทิ แปลความว่า ท่านผู้ใด มีสัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวในพระตถาคตเจ้า ๑ มีศีลงดงามอันพระอริยเจ้าใคร่และสรรเสริญ ๑. มีความเลื่อมใสในพระสงฆ์ ๑. มีความเห็นตรงไม่ผิดทำนองคลองธรรม ๑. นักปราชญ์ทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น กล่าวสรรเสริญบุคคลเห็นปานนั้นว่าเป็นผู้ไม่ยากจน ชีวิตความเป็นอยู่ของบุคคลเช่นนั้น ก็ไม่ไร้ประโยชน์

ไม่เปล่าจากสาระ ไม่เป็นหมัน ดังนี้.

ใจความแห่งพุทธภาษิตนี้ ได้ธรรมะรวม ๔ ข้อ คือ ๑ สัทธา ๒ ศีล ๓ สังฆปสาทะ และ ๔ อุชุภูตทัสสนะ สัทธาข้อต้นในพระคาถานั้นได้แก่ตถาคตโพธิสัทธา คือความเชื่อในพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ชนิดอจลสัทธา คือไม่หวั่นไหว เป็นไปมั่นคง ศีลข้อที่ ๒ นั้น ในพระคาถานี้ หมายรวมทั้งกัลยาณศีล ศีลงดงาม อริยกันตศีล ศีลอันพระอริยเจ้าใคร่ และปสังสิตศีล ศีลที่ท่านผู้รู้สรรเสริญ สังฆปสาทะ ข้อที่ ๓ นั้น ได้แก่ความเลื่อมใสในพระสงฆ์ อุชุภูตทัสสนะ ข้อที่ ๔ นั้น ได้แก่ความเห็นตรงไม่ผิดทำนองคลองธรรม ธรรมะ ๔ ข้อนี้เป็นตัวเหตุ ซึ่งจะอำนวยให้ได้ประสพผล คือความไม่ยากจน หมายถึงไม่ยากจนบุญหรือคุณธรรม และเป็นอโมฆชีวิตะ มีชีวิตความเป็นอยู่ไม่ไร้ประโยชน์ ไม่เปล่าจากสาระ ไม่เป็นหมัน ดังนี้.

บัดนี้ จักรับประทานอรรถาธิบายธรรมะทั้ง ๔ ข้อนี้ต่อไปพอสมควรแก่เวลา ข้อต้นที่ว่า มีสัทธาตั้งมั่นไม่หวั่นไหวนั้น สัทธาแปลว่าความเชื่อ หมายเชื่ออย่างมีเหตุมีผล กล่าวคือพิจารณาก่อนแล้วจึงเชื่อ เป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา ถ้าไม่ประกอบด้วยปัญญาท่านเรียกว่า อธิโมกข์ แปลว่าน้อมใจเชื่อ ถ้าเชื่ออย่างงมงายเรียกว่า โมหะ แปลว่าหลงหรือเขลา สัทธานั้นโดยประเภทมี ๔ คือ กัมมสัทธา เชื่อกรรมความกระทำของตน ๑. วิปากสัทธา เชื่อผลของการกระทำ ๑. กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่ทุกคนมีการกระทำเป็นของ ๆ ตน คือ

ใครทำดีก็ได้ดี ใครทำชั่วก็ได้ชั่ว ๑. ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาความตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ๑. แต่เมื่อรวมกล่าวแล้ว ก็คือเชื่อถือและเชื่อใจอันเป็นใหญ่ในการประพฤติปฏิบัติธรรมตามพระโอวาทคำสอนของพระตถาคตเจ้า อันเรียกว่าตถาคตโพธิสัทธาอย่างเดียวเท่านั้น สัทธานี้ เมื่อตั้งมั่นไม่หวั่นไหว ก็ได้ชื่อเพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งว่า อจลสัทธา.

ก็การที่บุคคลจะละความชั่วประพฤติความดีได้ ในเบื้องต้นต้องอาศัยความเชื่อก่อนคือต้องเชื่อถือ และเชื่อใจในพระพุทธศาสนา ซึ่งเรียกว่าสัทธาดังกล่าวแล้วเป็นที่ตั้ง อธิบายว่า ต้องเชื่อในพระโอวาทคำสอนของพระตถาคตเจ้า ผู้เป็นเจ้าของพระพุทธศาสนา แล้วปฏิบัติคือทำตามด้วยความเลื่อมใส นี้เรียกว่าเชื่อถือ ทั้งต้องเชื่อใจของตัวว่าตนสามารถจะประพฤติปฏิบัติตามได้ด้วย และเชื่อว่าเมื่อปฏิบัติตามไปก็จักได้ความสุขเป็นบำเหน็จสมแก่ความปฏิบัติของตนด้วย อย่างนี้จึงจะมีความอาจหาญรื่นเริงในกุศลสมาทานสัมมาปฏิบัติยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าไม่เชื่อถือและเชื่อใจเช่นนั้น ก็จะไม่มีฉันทะอุตสาหะในการละความชั่วประพฤติความดีให้ตลอดไปได้ เปรียบเหมือนคนเดินไปในป่าเปลี่ยวถ้าขาดความไว้ใจตัวเสียแล้ว ก็จะเดินก้าวหน้าให้ตลอดไปไม่ได้ เมื่อถูกภัยอันตรายใด ๆ คุกคามเข้าเพียงเล็กน้อย ก็จะเกิดความกลัวและท้อถอยแล้วหยุดเดินเสีย ไม่สามารถเดินไปให้ถึงถิ่นที่ตนมุ่งหมายเพราะดังนี้แล สัทธาจึงเป็นคุณที่ต้องหวังก่อนธรรมทั้งปวงในการละ

ความชั่วประพฤติความดี ท่านทั้งหลายพึงปลูกสัทธาความเชื่อในพระ-ตถาคตเจ้าก่อนแล้ว จึงประพฤติความดีงามอย่างอื่นต่อไป แต่นั้นก็จักเป็นปัจจัยให้ได้ประสพสุขกายสบายใจ โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ อันคุณคือสัทธานี้เมื่อมีในผู้ใดแล้ว ย่อมกำจัดอสัทธิยะความไม่เชื่อ และวิจิกิจฉาความลังเลสงสัยไม่แน่ใจเสียได้ เป็นเหตุชักพาให้อาจหาญให้ประพฤติคุณธรรมความดีงามอื่น ๆ มีศีลเป็นต้นติดต่อกันไป เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยกศีลขึ้นแสดงในข้อที่ ๒ แห่งพระคาถานี้.

คำว่าศีล แปลตามรูปศัพท์ว่า ปกติ หมายถึงการรักษากายวาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติ มีประเภทเป็นศีล ๕ บ้าง ศีล ๘ บ้าง ศีล ๑๐ บ้าง ศีล ๒๒๗ บ้าง ตามสมควรแก่ภูมิชั้นของตน ๆ ดังที่ท่านทั้งหลายเข้าใจทั่วกันแล้ว แต่ข้อสำคัญนั้นศีลอยู่ที่ความตั้งใจงดเว้น ที่เรียกว่า วิรัติ-เจตนา คนบางคนสำคัญไปว่า ตนไม่ได้ทำชั่วพูดชั่วอันเป็นโทษที่บัณฑิตติเตียน หรือตามสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงพระบัญญัติห้ามไว้ ตนก็เป็นคนมีศีล ถ้าศีลมีได้โดยไม่ได้ตั้งใจงดเว้นแล้ว เด็ก ๆ แรกเกิดทุกคนก็ต้องชื่อว่ามีศีล เพราะเด็กเล็ก ๆ ฆ่าสัตว์ก็ยังไม่เป็น ลักทรัพย์ทำกาเมสุมิจฉาจาร พูดปด ดื่มสุราเมรัยก็ยังไม่เป็น แต่จะเรียกว่าเด็กนั้นมีศีลยังไม่ได้ เพราะไม่มีวิรัติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น ก็ความงดเว้นนั้นมี ๓ คือ สมาทานวิรัติ ๑. สัมปัตตวิรัติ ๑. สมุจเฉทวิรัติ ๑. ความงดเว้นจากอกุศลทุจริต มีปาณาติบาตเป็นต้น ด้วยการสมาทาน

คือรับกับผู้ใดผู้หนึ่ง หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง อย่างที่ท่านทั้งหลายสมาทานในวันนี้ เรียกว่าสมาทานวิรัติ ความงดเว้นจากอกุศลทุจริตอันมาถึงเฉพาะหน้า เช่นพบสัตว์ที่ควรฆ่าได้แล้วไม่ฆ่า พบวัตถุสิ่งของที่ควรลักฉ้อได้ แล้วไม่ลักไม่ฉ้อ ดังนี้เป็นต้น เรียกสัมปัตตวิรัติ วิรัติ ๒ อย่างนี้ เป็นศีลของกัลยาณปุถุชน ความงดเว้นได้อย่างเด็ดขาดด้วยอำนาจพระอริยมรรค ตัดขาดแล้ว ไม่กลับประพฤติชั่วเช่นนั้นอีก เรียกสมุจเฉทวิรัติ เพราะเหตุนี้ วิรัติเจตนาจึงเป็นตัวศีลด้วยประการฉะนี้ ก็ศีลนั้นจะคงเป็นศีลอยู่ได้ ไม่เศร้าหมอง ไม่ด่างไม่พร้อย ก็เพราะสังวระความสำรวมระวัง หมายถึงสำรวมระวังกายกับวาจาให้เรียบร้อยเป็นปกติ เมื่อสังวระมีอยู่ตราบใด ศีลก็คงมีอยู่ตราบนั้น ขาดสังวระเมื่อใด ศีลก็เศร้าหมองด่างพร้อยเมื่อนั้น เพราะเหตุนี้ สังวรจึงเป็นอาการของสีล หิริ ความละอายแก่ใจ อดสูใจ และโอตตัปปะความเกรงกลัวบาป สะดุ้งกลัวต่อความชั่วความเสียหาย ธรรม ๒ ข้อนี้เป็นเหตุให้มีศีล ศีลที่ขาดหรือทะลุ ซึ่งเรียกว่า ทุศีล ๆ ชั่ว ก็เพราะขาดหิริและโอตตัปปะ หิริและโอตตัปปะ จึงเป็นตัวเหตุให้เกิดศีลหรือมีศีลด้วยประการฉะนี้.

คนมีเพียงศีลเท่านั้น ยังไม่ดีแท้ ต้องมีกัลยาณธรรมด้วย กล่าวคือ งดเว้นไม่ฆ่าสัตว์แล้ว ต้องมีเมตตากรุณาในสัตว์ด้วย งดเว้นไม่ลักฉ้อแล้ว ต้องมีสัมมาอาชีวะ และมีทรัพยสันโดษ ยินดีเฉพาะทรัพย์สมบัติของตนเท่านั้นด้วย งดเว้นไม่ทำกาเมสุมิจฉาจารแล้ว ต้องมี

สทารสันโดษ ยินดีเฉพาะในคู่ครองของตนเท่านั้นด้วย งดเว้นไม่พูดปดแล้วต้องพูดแต่คำสัตย์คำจริงด้วย งดเว้นไม่ดื่มสุราเมรัยแล้วต้องมีสติไม่ประมาทด้วย ดังนี้ชื่อว่ามีทั้งศีลมีทั้งธรรม เรียกย่อว่ามีศีลธรรม ผู้ใดมีทั้งศีลมีทั้งธรรมดังกล่าวมา ผู้นั้นชื่อว่ามีกัลยาณศีล แปลว่า ศีลงดงาม.

อริยกันตศีล ศีลที่พระอริยเจ้าใคร่นั้น หมายถึงศีลที่สำรวมระวังอยู่เสมอจนเป็นศีลที่ไม่ขาด คือ อขณฺฑ ไม่ทะลุ คือ อฉิทฺท ไม่ด่าง คือ อสพล ไม่พร้อย คือ อกมฺมาส เป็นไทย คือ ภุชิสฺส ท่านผู้รู้สรรเสริญ คือ วิญฺญูปสฏฺฐ ไม่ถูกมานะทิฏฐิจับต้อง คือ อปรามฏฺฐ เป็นไปเพื่อสมาธิ คือ สมาธิสํวตฺตนิก ศีลที่ประกอบด้วยลักษณะ ๘ ประการนี้ เรียกว่าอริยกันตศีล คำว่าศีลขาดนั้นหมายความว่าจงใจแกล้งล่วงศีลพร้อมด้วยองค์นั้น ๆ เพราะขาดหิริและโอตตัปปะ คำว่าศีลทะลุนั้นหมายความว่าจงใจล่วงศีลเหมือนกันแต่ไม่พร้อมด้วยองค์ ศีลไม่พึงขาดแต่ทะลุ เหมือนผ้าที่ไม่ขาดทั้งผืนถึงใช้ไม่ได้ แต่ทะลุเป็นช่องเล็กช่องใหญ่ ไม่สมควรนุ่งห่มฉะนั้น คำว่าศีลด่างนั้น หมายความว่านึกจะล่วงศีลแต่ไม่ทันทำลง เพราะได้สติเป็นแต่ทำท่า ตัวอย่างเช่นเงื้อมือนึกจะตบยุง แต่แล้วก็มีสติขึ้งกมือได้ไม่ตบลงไป คำว่าศีลพร้อยนั้นหมายความว่า ไม่ตั้งใจจะล่วงศีลแต่ทำเล่นเพื่อสนุก ๆ เช่นแกล้งซ่อนของ ๆ คนอื่นเล่นสนุก ๆ หรือเย้าหยอกคู่ครองคนอื่นเล่นสนุก ๆ ดังนี้เป็นต้น คำว่าศีลเป็นไทยนั้น หมายความว่ารักษาศีลด้วยความเต็มใจ

ไม่มีผู้ใดบังคับบัญชา ตรงกันข้ามกับการรักษาศีลด้วยกิเลสคือตัณหา อยากได้อย่างนั้นอย่างนี้อยากเป็นนั่นเป็นนี่ จึงรักษาศีล เรียกว่ารักษาศีลอย่างเป็นทาส คำว่าศีลที่ท่านผู้รู้สรรเสริญนั้น คือรับรองว่าใช้ได้ คำว่าศีลที่ไม่ถูกมานะทิฏฐิจับต้องนั้น หมายความว่า ไม่เที่ยวยกตนข่มท่านเพราะเหตุรักษาศีล และไม่ทนงตนว่าเพียงรักษาศีลเท่านั้นก็ดีพอแล้ว คำว่าศีลเป็นไปเพื่อสมาธินั้น หมายความว่า เมื่อจะทำจะพูดอะไรใจไม่ห่างจากศีล ประดุจโคแม่ลูกอ่อน แม้ปากจะกินหญ้าแต่ตาคอยชำเลืองดูลูกไม่เหินห่างไปจากลูกได้ การใช้ใจคอยตรวจดูศีลอยู่เป็นนิตย์ จัดเป็นสีลานุสสติโดยปริยาย ใกล้สมาธิอยู่แล้ว นี้เป็นอธิบายลักษณะอริยกันตศีล.

ส่วนปสังสิตศีลนั้น หมายถึงศีลที่รักษากายวาจาจนเป็นปกติเรียบร้อยอยู่เสมอ จนกายทำชั่วไม่เป็น วาจาพูดชั่วไม่เป็น ไม่เป็นกายทุจริตวจีทุจริตขึ้นได้ เหตุเพราะไม่มีเจตนาจงใจแกล้งล่วงศีล หรือเพราะมีหิริและโอตตัปปะประจำใจอยู่เสมอ ศีลชนิดนี้แหละเป็นสมุจเฉทวิรัติ จะรับจะสมาทานหรือไม่ ก็คงมีศีลอยู่เสมอ เป็นปกติกายปกติวาจาอย่างนั้นเอง เป็นองคคุณของพระอริยบุคคลชั้นต้น เรียกว่าปสังสิตศีล แปลว่า ศีลที่ท่านผู้รู้มีพระพุทธเจ้าเป็นต้นทรงสรรเสริญสาธุชนทั้งหลาย ผู้มีศีลเป็นที่รัก มีศีลบริสุทธิ์ผ่องใส ย่อมได้รับความชุ่มชื่นใจ เพราะได้เห็นการงานที่ตนประพฤติชอบ เมื่อพิจารณาถึงศีลของตนอยู่ ก็เป็นเหตุให้เกิดความเลื่อมใสในท่านผู้ทรงคุณธรรมความดี

มีพระอริยสงฆ์ผู้บริสุทธิ์เป็นต้น เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระทศพลสัมมา-สัมพุทธเจ้า จึงทรงยกสังฆปสาทะ ความเลื่อมใสในพระสงฆ์ขึ้นแสดงเป็นข้อที่ ๓ แห่งพระคาถานี้.

คำว่า สงฆ์ หรือพระสงฆ์ในที่นี้ หมายถึงพระอริยเจ้าผู้เป็นพุทธสาวก เพราะพระอริยเจ้าท่านเป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบตามพระ-ธรรมวินัยสัตถุศาสน์ก่อนแล้ว จึงแนะนำสั่งสอนคนอื่นให้รู้ตาม คำว่า ปสาทะ ได้แก่กิริยาที่นึกถึงความดีของท่านเป็นอารมณ์ แล้วเกิดความเลื่อมใส อันเป็นเหตุให้ถือเอาเป็นแบบอย่าง ขจัดเสียซึ่งถัมภะ ความดื้อกระด้าง และมานะ ความถือตัว อันเป็นเหตุไม่อยากเอาอย่างใคร รวมเรียกว่า สังฆปสาทะ ความเลื่อมใสในพระสงฆ์ คุณข้อนี้ย่อมเป็นสำคัญในการประพฤติความดี เจริญรอยตามแบบอย่างพระอริยเจ้าที่ท่านเคยประพฤติมา.

ก็พระธรรมที่พระบรมศาสดาได้ตรัสรู้แล้ว แม้ปรากฏว่าเป็นของลุ่มลึกยากที่จะมีผู้รู้ตาม แต่ถ้ามีผู้พยายามปฏิบัติจนได้ตรัสรู้ตามได้แม้ไม่มากเพียงคนหนึ่งก็ชื่อว่าเป็นองค์พยานให้คนภายหลังลงสันนิษฐานได้ว่า พระธรรมนั้นแม้จะลุ่มลึกสักปานใด แต่ก็ยังเป็นวิสัยที่คนอื่นจะรู้ตามเห็นตามได้.

เป็นธรรมดาของกิจการที่รู้สึกว่ายาก เมื่อมีผู้บากบั่นทำไปจนสำเร็จ ก็เป็นทางให้คนอื่นสนใจที่จะทำตามในภายหลัง เพราะถึงอย่างไรก็อยู่ในหลักที่ว่าสิ่งใดที่คนอื่นทำได้ สิ่งนั้นตนก็ทำได้ดังนี้ เหตุนั้น

พระอริยสงฆ์จึงชื่อว่าเป็นองค์พยานแห่งความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ทำให้พุทธมามกะภายหลังปลงใจได้ว่า พระธรรมนั้นเป็นวิสัยที่คนจะประพฤติปฏิบัติตามได้ เพราะมีผู้ทำตามให้เห็นเป็นตัวอย่างมาแล้วแต่นั้นก็จัดเป็นเหตุให้หมดความสงสัยในพระศาสนา ทำให้กล้าหาญประพฤติศาสนธรรมสืบเนื่องไป โดยไม่ท้อถอยหรือบ่นว่า เช่นว่าตนทำไม่ได้หรือไม่ใช่วิสัยของคนเช่นตน อีกนัยหนึ่งความเลื่อมใสในพระอริยเจ้าผู้บริสุทธิ์ เป็นเหตุให้เข้าไปนั่งใกล้สัตบุรุษแล้วฟังพระสัทธรรมชักนำความประพฤติของตนให้เป็นไปในทางที่ชอบ ยังความสุขความเจริญให้เกิดเป็นผล ใช่แต่เท่านั้น พระอริยเจ้าผู้บริสุทธิ์ เป็นบุญเขตอันเลิศของโลก ควรสักการะบูชา เมื่อปสาทะความเลื่อมใสมีอยู่ ก็เป็นเหตุที่จะให้สนใจเพื่อบริจาคทานในท่านผู้บริสุทธิ์เช่นนั้น ทานบริจาคที่บุคคลนำมาบำเพ็ญในพระอริยสงฆ์ผู้บริสุทธิ์ ทักษิณาย่อมมีผลพิเศษไพศาล เปรียบเหมือนหว่านพืชลงในเนื้อนาที่ดี ย่อมมีผลงอกงามเห็นประจักษ์ ฉะนั้น.

อันคุณ คือ สังฆปสาทะ ความเลื่อมใสในพระสงฆ์นี้ เมื่อมีในผู้ใดแล้ว ย่อมชักพาผู้นั้นให้คบกับสัตบุรุษผู้เป็นคนดี เป็นเหตุให้ได้ฟังธรรมของท่าน และรู้ดีรู้ชอบตามท่าน ทำความเห็นให้ถูกตรงตามทำนองคลองธรรม เพราะเหตุนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทรงยกอุชุภูตทัสสนะ ความเห็นตรงขึ้นแสดงเป็นข้อที่ ๔ อันเป็นข้ออวสาน.

คำว่า ความเห็นตรงนั้น โดยเจาะจงหมายถึงมีความเห็นตามพระ

บรมพุทโธวาท อันแสดงกรรมแสดงผลของกรรม และแสดงความที่สัตว์มีกรรมเป็นของ ๆ ตน อันความเห็นนี้จะให้คุณและโทษเพียงไร บัณฑิตผู้มีปรีชาญาณอาจลงสันนิษฐานเห็นได้เองว่า ความเห็นชอบเห็นตรงเรียก สัมมาทิฏฐิ ความเห็นผิดเรียก มิจฉาทิฏฐิ แม้เพียงเสียงว่ามิจฉาทิฏฐิ ๆ ก็ไม่มีใครชอบเสียแล้ว ถึงแม้จะมีความเห็นผิดอยู่บ้าง ก็ไม่ชอบให้ใครว่าตนเป็นมิจฉาทิฏฐิ ชอบแต่แสดงว่าเป็นสัมมา-ทิฏฐิ เพียงเท่านี้ก็พอจะแลเห็นแล้วว่า อุชุภูตทัสสนะ ความเห็นตรงเป็นคุณจำปรารถนาเพียงไร ไม่จำต้องอธิบายให้พิศดาร แต่เพื่อไม่ให้เสียรูปความ พึงทราบอธิบายโดยสังเขปดังนี้ อันการทำอะไรทุกอย่างทั้งคดีโลกคดีธรรม จำต้องอาศัยความเห็นชอบเห็นตรงเป็นข้อสำคัญ เพราะถ้าเห็นผิดเสียแล้ว การทำการพูดก็พลอยผิดไปตามกัน ตรงกันข้าม ถ้าเห็นถูกเห็นตรง ก็เป็นเหตุให้ทำถูก พูดถูก เป็นบุญ เป็นกุศล เป็นสุจริต มีสุขประโยชน์เป็นผลทั้งแก่ตนทั้งแก่ท่านโดยส่วนเดียว และเป็นเหตุให้มีสัทธามีศีลมีสังฆปสาทะต่อ ๆ ไปด้วย พุทธาทิบัณฑิตพิจารณาเห็นเหตุฉะนี้แล้ว จึงสรรเสริญบุคคลผู้มีสัทธามีศีลมีความเลื่อมใสในพระสงฆ์และมีความเห็นตรงถูกต้องตามทำนองคลองธรรมว่าเป็นผู้ไม่ยากจน ชีวิตความเป็นอยู่ของเขาผู้นั้น ย่อมไม่ไร้จากสาระไม่เปล่าจากประโยชน์ หรือไม่เป็นหมัน ด้วยประการฉะนี้.

คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราชเศรษฐี ท่านเป็นผู้มีคุณธรรม คือ สัทธา ศีล สังฆปสาทะ และอุชุภูตทัสสนะ ครบทั้ง ๔ ประการดังแสดงมา

ท่านจึงเป็นผู้ไม่จนบุญ อันผู้ไม่จนบุญ เมื่อมีชีวิตเป็นอยู่ในโลกนี้ก็มีความสุข เพราะพิจารณาเห็นแต่กรรมดีของตน ครั้นละโลกนี้ไปแล้วก็ไปสู่สุคติโลกสวรรค์ และยิ่งจะเป็นสุขบรรเทิงรื่นรมย์ ดังพระพุทธ-นิพนธ์ว่า

อิธ นนฺทติ เปจฺจ นนฺทติ กตปุญฺโญ อุภยตฺถ นนฺทติ

ปุญฺญํ เม กตนฺติ นนฺทติ ภิยฺโย นนฺทติ สุคตึ คโต

แปลความว่า ผู้มีบุญคือความดีอันได้กระทำไว้แล้ว ย่อมบรรเทิงรื่นรมย์ในโลกนี้ ครั้นละโลกนี้ไปแล้ว ก็ยิ่งบรรเทิงรื่นรมย์ ชื่อว่าย่อมบรรเทิงรื่นรมย์ในโลกทั้งสอง ในโลกนี้บรรเทิงรื่นรมย์ว่า บุญคือความดีเราได้กระทำไว้แล้วทุกอย่าง ไปสู่สุคติโลกสวรรค์แล้ว ก็ยิ่งจะบรรเทิงรื่นรมย์ยิ่งขึ้นดังนี้ แม้คณะท่านเจ้าภาพที่ได้ริเริ่มกระทำบุญมาตั้งแต่ต้น ก็เป็นผู้ไม่ยากจนบุญ คือ กตัญญูกตเวทิตาธรรม ญาติสังคหธรรม อปจายน-ธรรม คารวธรรม และทานบริจาค ทั้งนี้ก็เพราะมีสัทธา – มีศีล – มีสังฆปสาทะ – มีอุชุภูตทัสสนะ.

ด้วยอำนาจกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติ และเดชะแห่งทักษิณา-นุปทาน ซึ่งคณะท่านเจ้าภาพทั้งปวงร่วมกันบำเพ็ญให้เป็นไปตั้งแต่ต้นจนถึงบัดนี้ จงสำเร็จเป็นวิบากสมบัติ อำนวยศุภอรรถอิฏฐารมณ์ตามที่ต้องประสงค์ทุกสิ่งทุกประการ แด่ คุณหญิงเพิ่ม โชฎึกราช-เศรษฐี เลาหเศรษฐี ผู้ถึงอนิจจกรรมล่วงลับไปแล้วนั้น โดยสมควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการ.

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา พระภิกษุทั้ง ๔ จะได้รับทานสวดธรรมคาถา โดยสรภัญญวิธี เพื่อเพิ่มพูนธัมมัสสวนมัยอีกส่วนหนึ่ง ณ กาลบัดนี้ ขอเจริญพร.

ร.พ. มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๕/๒/๒๕๐๖

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร. 23111
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๐๖